

ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΣΤΗ ΜΟΡΙΑ
ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΜΙΑΣ ΑΠΟΤΡΕΠΤΙΚΗΣ
ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΝΙΚΟΣ ΕΥΠΟΛΥΤΑΣ

ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΣΤΗ ΜΟΡΙΑ
ΟΙ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΜΙΑΣ ΑΠΟΤΡΕΠΤΙΚΗΣ
ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΔΙΟΝΙΚΟΣ

Σειρά: Κοινωνική Πολιτική και Κοινωνικό Κράτος

Διεύθυνση Σειράς:

Θεόδωρος Σακελλαρόπουλος, Καθηγητής, Πάντειο Πανεπιστήμιο
Χαράλαμπος Οικονόμου, Καθηγητής, Πάντειο Πανεπιστήμιο
Χριστόφορος Σκαμνάκης, Επικ. καθηγητής, Πάντειο Πανεπιστή-
μιο

Στους έγκλειστους
της επιβίωσης και των ονείρων

Copyright © Νίκος Ξυπολυτάς, *Πρόσφυγες στη Μόρια: Οι συνέπειες μιας
αποτρεπτικής μεταναστευτικής πολιτικής*, Αθήνα, 2019

Copyright © Εκδόσεις Διόνικος, Αθήνα, 2019

DTP - Σχεδιασμός εξωφύλλου | Μαρία Καραμολέγκου

ISBN |

Απαγορεύονται η αναδημοσίευση ή η αναπαραγωγή του παρόντος έργου στο σύνολό του ή τμημάτων του, με οποιονδήποτε τρόπο, καθώς και η μετάφραση ή η εκμετάλλευσή του με οποιονδήποτε τρόπο αναπαραγωγής έργου λόγου με τον Ν. 100/1975. Επίσης, απαγορεύεται η αναπαραγωγή της στοιχειοθεσίας, της σελιδοποίησης, του εξωφύλλου και γενικότερα της όλης αισθητικής του βιβλίου με φωτοτυπίες, ηλεκτρονικές ή οποιεσδήποτε άλλες μεθόδους, σύμφωνα με το Άρθρο 51 του Ν. 2121/1993.

Μαρία Τσακουρίδου και ΣΙΑ Ο.Ε.

Γραβιάς 9-13, Αθήνα, 106 78

Τηλ. και Fax: 210 38 01 777, e-mail: info@dionicos.gr

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	11
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	13
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΑΠΟΣΑΦΗΝΙΣΕΙΣ: Η ΟΛΙΣΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΥ ΤΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ ΚΑΙ Η ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΗ ΚΡΙΣΗ	17
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΠΙΛΟΓΕΣ.....	33
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 ΑΝΑΛΥΣΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ.....	39
4.1 Χώρα προέλευσης – Τουρκία – Μόρια: Μια πορεία περιθωριοποίησης	39
4.1.1 Χώρα προέλευσης.....	39
4.1.2 Τουρκία	43
4.1.3 Κέντρα Υποδοχής και Ταυτοποίησης στην Ελλάδα (Μόρια Λέσβου).....	49
4.2 Η επίδραση των συνθηκών ζωής στις αντιλήψεις των προσφύγων	88
4.3 Η επίδραση του σταδίου προετοιμασίας στους εργασιακούς προσανατολισμούς των προσφύγων	93
4.4 Αποκωδικοποιώντας την Ευρωπαϊκή μεταναστευτική πολιτική	99
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΗΣ ΔΙΑΧΕΙ- ΡΙΣΗΣ ΤΟΥ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ.....	115
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	123

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η ΣΥΓΓΡΑΦΗ ΕΝΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΠΟΤΕ ΜΙΑ ΤΟΣΟ ΜΟΝΑΧΙΚΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ όσο παρουσιάζεται. Αντιθέτως, η έρευνα και η αποτύπωση των αποτελεσμάτων της δεν θα μπορούσαν να πραγματοποιηθούν χωρίς τη συμβολή ορισμένων σημαντικών για μένα ανθρώπων. Οι εκδόσεις Διόνικος μου έκαναν την τιμή να εντάξουν στη συγκεκριμένη σειρά τη μονογραφία αυτή σεβόμενοι πλήρως το αξιακό πλαίσιο εντός του οποίου κινήθηκαν η πραγματοποίηση της έρευνας και η συγγραφή. Τους ευχαριστώ ιδιαίτερα για την κατανόηση αλλά και την ανοχή που επέδειξαν στις καθυστερήσεις της παράδοσης του κειμένου.

Ένα μεγάλο ευχαριστώ οφείλω στην Κυριακή Ιωαννίδου και την Αναστασία Θανασούλη για τη φιλολογική επιμέλεια που πραγματοποίησαν. Πέραν του χρόνου τον οποίον επένδυσαν, ο οποίος γνωρίζω πως είναι πολύτιμος, η επιμέλειά τους έγινε με γνώμονα την ανάδειξη των κεντρικών ιδεών της μελέτης και η αφοσίωσή τους σε αυτές με τιμά ιδιαίτερα. Επίσης, η φωτογραφία που κοσμεί το εξώφυλλο ανήκει στον καλό μου φίλο, φωτογράφο Ηλία Μάρκου. Είμαι ευγνώμων στον Ηλία που μου εμπιστεύθηκε τη «ματιά» του και ελπίζω το πόνημα αυτό να αντικατοπτρίζει τις αξίες που υπηρετεί μέσα από την τέχνη του.

Εξαιρετικά σημαντική για την πραγματοποίηση της μελέτης υπήρξε η συνεισφορά του James και του Aziz που ανέλαβαν το δύσκολο έργο της διερμηνείας κατά τη διάρκεια των συνε-

ντεύξεων. Ο επαγγελματισμός τους και η συνεχής και συνειδητή προσπάθεια πιστής μετάφρασης —και όχι απόδοσης— των λεγομένων των συνεντευξιαζόμενων συνέβαλε τα μέγιστα στο να αποτυπωθεί η «φωνή» των προσφύγων, η οποία αποτέλεσε και τον οδηγό της παρούσας έρευνας.

Επίσης, δεν θα μπορούσα να παραβλέψω τη συμβολή ορισμένων συναδέλφων που με τίμησαν με το σχολιασμό τους τόσο κατά τη διάρκεια εκπόνησης της έρευνας όσο και κατά τη συγγραφή των αποτελεσμάτων. Ο Στράτος Γεωργούλας, ο Θεόδωρος Σακελλαρόπουλος, ο Χριστόφορος Σκαμνάκης και ο Μιχάλης Ψημίτης έτειναν μια θεωρητική και μεθοδολογική χείρα βοηθείας που υπήρξε καίρια και αποφασιστική δεδομένων των δυσκολιών που συνόδευσαν το συγκεκριμένο εγχείρημα.

Πέρα όμως από αυτές τις άμεσες συνεισφορές εξαιρετικά σημαντική υπήρξε η στήριξη που παρείχαν οι φίλοι μου και η οικογένειά μου σε όλη αυτή την περίοδο. Η Δώρα, η Ελένη, ο Παναγιώτης κι η Νατάσα με στήριξαν σε δύσκολες στιγμές της ερευνητικής και συγγραφικής διαδικασίας με τη θερμή και την ανιδιοτέλεια που τους χαρακτηρίζει. Από την άλλη πλευρά, ο Γιώργος, ο Θόδωρος κι η Μαριάνθη φαίνεται πως έχουν ανεξάντλητα αποθέματα υπομονής, ανοχής και αγάπης και το εγχείρημα αυτό θα ήταν αδύνατο χωρίς την υποστήριξή τους και τη —συχνά αδικαιολόγητη— εμπιστοσύνη τους.

Τέλος, η πιο καίρια συμβολή αδιαμφισβήτητα είναι αυτή των προσφύγων που με τίμησαν μοιραζόμενοι μαζί μου πορείες, όνειρα και ματαιώσεις. Η «φωνή» τους υπήρξε το πιο ισχυρό κίνητρο για την πραγματοποίηση της έρευνας και την έκδοση των αποτελεσμάτων της. Ελπίζω απλά η ανάλυση που ακολουθεί να είναι αντάξια των ήχων της που θα αντηχούν πάντα στα αυτιά μου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ΠΑΡΟΥΣΑ ΕΡΕΥΝΑ ΑΠΟΤΕΛΕΙ ΜΙΑ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΤΩΝ ΣΥΝΕΠΕΙΩΝ της προσφυγικής κρίσης στους ίδιους τους πρόσφυγες. Αν και η έρευνα του ευρύτερου φαινομένου πραγματοποιήθηκε στο Κέντρο Υποδοχής και Ταυτοποίησης (ΚΥΤ) της Μόριας στη Λέσβο, στόχος είναι η κατανόηση του ζητήματος που ονομάζουμε «προσφυγική κρίση», ως μια μακρά διαδικασία περιθωριοποίησης, η οποία αφορά τρεις ξεχωριστούς χώρους: τη χώρα προέλευσης, την Τουρκία και τα ΚΥΤ όπου βρίσκονται εγκλωβισμένοι εκατοντάδες ανθρώπων.

Σε κάθε έναν από αυτούς τους τρεις χώρους πρόσφυγες από τη Συρία, το Ιράκ και το Αφγανιστάν, που αποτελούν τις τρεις εθνικότητες στις οποίες επικεντρώθηκε η έρευνα, βίωσαν και βιώνουν βαθιά τραυματικές εμπειρίες. Εμπειρίες που, σύμφωνα με τις μαρτυρίες των ιδίων, συνιστούν τομές στη βιογραφία τους αναδιαμορφώνοντας αξίες, αντιλήψεις και στόχους. Οι συγκεκριμένες υποκειμενικές διαστάσεις της προσφυγικής εμπειρίας αποτέλεσαν το κεντρικό ζητούμενο της παρούσας έρευνας. Παράλληλα, δόθηκε έμφαση στον τρόπο με τον οποίον οι νέες αυτές υποκειμενικότητες, που περιστρέφονται γύρω από την έννοια του ατομικισμού και της ανάγκης για επιβίωση, υπονομεύουν το μέλλον των προσφύγων στις νέες χώρες υποδοχής.

Τόσο στις χώρες προέλευσης όσο και στην Τουρκία, η επιβίωση διασφαλίστηκε μέσω της απομάκρυνσης από συλλογι-

κότητες και εργασιακές ειδικεύσεις οι οποίες είχαν δομήσει στο παρελθόν την κοινωνική ταυτότητα των υποκειμένων. Στο νέο επισημασμένο περιβάλλον, που προέκυψε από τις εχθροπραξίες και την ανάγκη για μετακίνηση, οι ατομικές δυνατότητες προσαρμογής είναι αυτές που μπορούν να διασφαλίσουν τη συνέχιση του αναγκαστικού αυτού ταξιδιού. Ερχόμενοι στην Ελλάδα, και πιο συγκεκριμένα στο ΚΥΤ της Μόριας η αποδοχή των όρων διαβίωσης που έχουν επιβληθεί και η πειθάρχηση σε αυτούς, όσο ειδεχθεί κι αν είναι, αποτελεί τον μοναδικό ίσως τρόπο εισόδου στην ευρωπαϊκή ήπειρο και το μέσο αποφυγής των κινδύνων που ελλοχεύουν στις χώρες προέλευσης. Ωστόσο, ακριβώς αυτή η προσαρμογή, αν και κρίνεται απαραίτητη για την πραγματοποίηση της προσφυγικής διαδρομής, διαμορφώνει αξίες και αντιλήψεις που εξατομικεύουν τους πρόσφυγες καθιστώντας τους εξαιρετικά ευάλωτους στις χώρες υποδοχής.

Η εξέταση των παραπάνω ζητημάτων δεν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί χωρίς «τη φωνή» των ίδιων των προσφύγων. Μέσα από τη διενέργεια συνεντεύξεων αποτυπώθηκαν οι εμπειρίες, οι αγωνίες και οι βαθιές αλλαγές που συντελέστηκαν και συνεχίζουν να συντελούνται, αποφεύγοντας παράλληλα τα συνηθή επιχειρήματα της συζήτησης που αφορούν την άμεση διαχείριση του προσφυγικού ζητήματος. Χωρίς να μειώνεται η σημασία αυτής της συζήτησης, η μέχρι τώρα ανάλυση πολύ συχνά παρακάμπτει ή και αποκλείει το λόγο των προσφύγων, δίνοντας έμφαση είτε σε αριθμούς, με άλλα λόγια στο πλήθος των προσφύγων που κάθε χώρα πρέπει να υποδεχθεί, είτε στις εμπειρίες των εργαζομένων σε εθελοντικές και μη κυβερνητικές οργανώσεις. Όσο χρήσιμες κι αν είναι αυτές οι παράμετροι, φαντάζει πραγματικά παράδοξη η ιδέα πως η διερεύνηση της προσφυγικής κρίσης μπορεί να πραγματοποιηθεί εξαιρώντας από το αναλυτικό μας πλαίσιο τις θέσεις και τις αντιλήψεις των ίδιων των προσφύγων.

Παρόλα αυτά, η προσφυγική κρίση δεν αφορά απλώς την έξοδο εκατοντάδων χιλιάδων ανθρώπων από τις χώρες τους. Αντιθέτως, το κεντρικότερο στοιχείο της παρούσας κρίσης είναι η ίδια η μεταναστευτική πολιτική. Η απάντηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης αλλά και μεμονωμένων χωρών μελών, απέναντι σε αυτή την πρωτοφανή εξέλιξη που ξεκίνησε το καλοκαίρι του 2015, περιορίστηκε σε μια σειρά από μέτρα αναχαίτισης και αποτροπής μεταναστευτικών ροών. Από τις περιπολίες της FRONTEX μέχρι τη συμφωνία Ευρωπαϊκής Ένωσης-Τουρκίας και την εγκαθίδρυση των ΚΥΤ, η παρούσα μεταναστευτική πολιτική ξεχωρίζει για τον αποτρεπτικό της χαρακτήρα.

Ωστόσο, είναι η διάσταση των Κέντρων Υποδοχής και Ταυτοποίησης που έχει ιδιαίτερη σημασία, τόσο για την παρούσα ανάλυση όσο και για μια γενικότερη αποτίμηση του προσφυγικού ζητήματος. Μέσα στα ΚΥΤ, και σε αυτό της Μόριας εν προκειμένω, βιώνεται και εμπεδώνεται μια αποτρεπτική μεταναστευτική πολιτική με εξαιρετικά αρνητικές συνέπειες, τόσο για τους ίδιους τους πρόσφυγες, όσο και για το μέλλον της Ευρώπης. Η μακρά περίοδος αναμονής για χιλιάδες ανθρώπους μέσα σε τραγικές συνθήκες διαβίωσης έχει διττό στόχο. Από τη μια πλευρά, την εξασφάλιση του μεγαλύτερου δυνατού αριθμού «οικειοθελών» επιστροφών στις χώρες προέλευσης και από την άλλη, την εμπέδωση από τους επίδοξους μετανάστες και πρόσφυγες εκτός Ελλάδος ότι η είσοδος στο νοτιοανατολικό σύνορο της Ευρώπης προϋποθέτει την ανοχή δυσβάσταχτων όρων ζωής μέσα στα ΚΥΤ.

Πρόκειται για μια εξαιρετικά κυνική προσέγγιση της μεταναστευτικής πολιτικής με τεράστιες συνέπειες στους ίδιους τους πρόσφυγες, οι οποίες εκτείνονται χρονικά πέρα από τη διάρκεια παραμονής τους στη Μόρια. Έντονα προβλήματα σωματικής και ψυχικής υγείας συνοδεύονται από διαμόρφωση αντιλήψεων που αποσυλλογικοποιούν και εξατομικεύουν όσους ανθρώπους διαμένουν στο ΚΥΤ. Παράλληλα, η επιτακτική ανάγκη απε-

μπλοκής από το καθεστώς της αναμονής ωθεί τους πρόσφυγες στην αποδοχή οποιωνδήποτε όρων εργασίας και διαβίωσης στις χώρες υποδοχής, γεγονός που εκ των πραγμάτων υπονομεύει τις μελλοντικές κοινωνικές τους σχέσεις στις χώρες αυτές. Από την άλλη πλευρά, οι όποιες ενταξιακές πολιτικές των χωρών υποδοχής δεν μπορούν να τελεσφορήσουν αν δεν αναγνωρίσουν τις μακρές διαδικασίες περιθωριοποίησης που διαμόρφωσε η ίδια η διαχείριση του προσφυγικού ζητήματος και αν δεν στοχεύσουν στην αποτελεσματική αντιμετώπιση των συνεπειών της.

Ουσιαστικά, η μελέτη της προσφυγικής κρίσης αναδεικνύει μια αδιέξοδη πολιτική με βαρύτατες επιπτώσεις για όλους τους εμπλεκόμενους, ιδιαίτερα όμως για τους ίδιους τους πρόσφυγες. Η κατανόηση και ανάδειξη των στοχεύσεων της μεταναστευτικής πολιτικής, καθώς και των συνεπειών τους, επάνω στους πρόσφυγες και στις κοινωνίες των χωρών υποδοχής, αποτέλεσαν τους βασικούς λόγους για την πραγματοποίηση της συγκεκριμένης έρευνας. Κεντρική επιδίωξή της, ωστόσο, παραμένει η αποτύπωση της φωνής, των ανησυχιών και των επιδιώξεων των ανθρώπων που έμειναν και συνεχίζουν να μένουν στο στρατόπεδο¹ της Μόριας.

¹ Στην πορεία της ανάλυσης θα χρησιμοποιείται συχνά ο όρος «στρατόπεδο» για την περιγραφή του χώρου. Οι λόγοι για αυτή την επιλογή είναι δύο. *Πρώτον*, το ΚΥΤ της Μόριας ήταν μέχρι και πρόσφατα στρατόπεδο του Ελληνικού Στρατού, κάτι που άλλωστε είναι απολύτως εμφανές και από την όψη του. Μάλιστα, ο επικεφαλής και υπεύθυνος για τη λειτουργία του ΚΥΤ είναι εν ενεργεία αξιωματικός του Στρατού Ήφρας. *Δεύτερον*, ο όρος που χρησιμοποιείται από τους ίδιους τους πρόσφυγες για την περιγραφή του χώρου είναι ο αγγλικός όρος camp, που προφανώς μεταφράζεται σε στρατόπεδο. Ακόμη και οι ίδιοι οι εργαζόμενοι στο ΚΥΤ χρησιμοποιούν τη λέξη 'στρατόπεδο' για να διαχωρίσουν το εσωτερικό του κέντρου από τον περιβάλλοντα χώρο. Η μη χρησιμοποίηση του όρου θα απέκρυπτε τη μιλιταριστική έκφανση της διαχείρισης της προσφυγικής κρίσης, η οποία από μόνη της έχει επιστημονικό ενδιαφέρον καθώς αποτελεί ξεκάθαρο μέρος της αποτρεπτικής μεταναστευτικής πολιτικής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΑΠΟΣΑΦΗΝΙΣΕΙΣ: Η ΟΛΙΣΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΟΥ ΑΠΟ- ΚΛΕΙΣΜΟΥ ΤΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ ΚΑΙ Η ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΗ ΚΡΙΣΗ

ΤΟ ΜΑΡΤΙΟ ΤΟΥ 2016, ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΠΙΣΚΕΨΗ ΤΟΥ ΣΤΗ ΒΕΛΓΙΚΗ ΠΡΕΣΒΕΙΑ, ο τότε Υπουργός Μεταναστευτικής Πολιτικής Γιάννης Μουζάλας δήλωσε πως οι ημέρες που έρχονται είναι ημέρες «περισυλλογής για το πώς η Ευρώπη θα μπορέσει να ισορροπήσει, να συνδράσει την ασφάλεια και την ευμάρεια της με την ελευθερία και τα ανθρώπινα δικαιώματα». Πρόκειται για μια δήλωση που θα μπορούσε να ενταχθεί στο πλαίσιο του πολιτικού ορθολογισμού ή ενός αποκάλυπτου κυνισμού. Το θέμα αυτό ωστόσο δεν θα απασχολήσει παρά ελάχιστα το παρόν βιβλίο. Αντιθέτως, το πόνημα αυτό έχει ως στόχο την παρουσίαση των αποτελεσμάτων μιας κοινωνιολογικής έρευνας που εξέτασε τις συνέπειες της Ευρωπαϊκής και ελληνικής μεταναστευτικής πολιτικής στους ίδιους τους πρόσφυγες από τη Συρία, το Ιράκ και το Αφγανιστάν. Οι συνέπειες αυτές αφορούν: *πρώτον*, τις συνθήκες ζωής που επικρατούν στο Κέντρο Υποδοχής και Ταυτοποίησης (ΚΥΤ) της Μόριας στη Λέσβο, *δεύτερον*, τις αξίες και αντιλήψεις που διαμορφώνονται στους προσφυγικούς πληθυσμούς λόγω αυτών των συνθηκών και *τρίτον*, την προοπτική των κοινωνικών σχέσεων που ενδεχομένως θα αναπτύξουν οι πρόσφυγες με τις χώρες υποδοχής στο μέλλον.

Προσπαθώντας να περιγράψει κανείς την έννοια της προσφυγικής κρίσης, η πρώτη σκέψη πηγαίνει στην τραγική αντικειμενικότητα των αριθμών. Από το 2015 μέχρι το 2018 έχουν φτάσει στην Ευρώπη περίπου 2 δύο εκατομμύρια πρόσφυγες. Μόνο το 2017, κλήθηκαν να εγκαταλείψουν τις χώρες τους 3 τρία εκατομμύρια άνθρωποι, κυρίως από τη Συρία και το Αφγανιστάν. Κατά το 2018, πληθυσμός 1,2 εκατομμυρίων ανθρώπων χρήζει άμεσης εγκατάστασης σε ασφαλείς χώρες, 3,5 εκατομμύρια πρόσφυγες βρίσκονται στην Τουρκία, ενώ ο αριθμός των πνιγμένων στα ναυάγια της Μεσογείου ξεπερνάει πλέον τις 12.000 (UNCHR, 2017).

Αριθμοί που σαστιζουν αλλά και αποστασιοποιούν. Το μέγεθος της ανθρώπινης δυστυχίας ωθεί τους εξειδικευμένους και μη στις κοινωνικές επιστήμες, σε μακρο-δομικές αναλύσεις που κρύβουν την πιθανότητα μιας –έστω και συνειδητά– επίπλαστης επίλυσης του ζητήματος. Παράλληλα, οι μονοδιάστατες αυτές αναλύσεις απομακρύνουν τη σκέψη από το κόστος της προσφυγικής κρίσης στο ανθρώπινο και προσωπικό επίπεδο καθώς κάτι τέτοιο ενδεχομένως να είναι πολύ δύσκολα διαχειρίσιμο.

Το χρέος όμως της επιστήμης στην παρούσα συγκυρία παραμένει. Η εξέταση των συνεπειών της διαμορφωθείσας κατάστασης στους ίδιους τους πρόσφυγες και των προοπτικών που ανοίγονται ή κλείνουν για αυτούς, αποτελεί υποχρέωση της κοινωνικής (και εν προκειμένω κοινωνιολογικής) ανάλυσης παρότι ελλοχεύει ένας μεγάλος κίνδυνος. Η μελέτη ενός φαινομένου ενόσω ακόμη βρίσκεται σε εξέλιξη δεν είναι ο καλύτερος σύμβουλος επιστημονικής ανάλυσης. Τη στιγμή που γράφονται αυτές οι γραμμές κανείς δεν γνωρίζει αν οι προσφυγικές ροές προς τη Λέσβο θα ενταθούν ή θα παραμείνουν σταθερές, αν θα ξεσπάσει μια εξέγερση στο στρατόπεδο της Μόριας με τραγικά

αποτελέσματα για τους ανθρώπους που μένουν εκεί. Τέλος αν η συμφωνία Ευρωπαϊκής Ένωσης και Τουρκίας θα παραμείνει σε ισχύ με δεδομένες τις οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις στη γείτονα χώρα.

Η ενδεχομενικότητα αυτή σίγουρα ταλανίζει τους κοινωνικούς επιστήμονες στην προσπάθεια τους να αναλύσουν το φαινόμενο. Ωστόσο, υπάρχουν συνθήκες που επιτρέπουν –ή καλύτερα επιβάλλουν– την εξέταση συγκεκριμένων εκφάνσεων του ζητήματος. Οι στοχεύσεις της μεταναστευτικής πολιτικής, οι συνέπειές της στις συνθήκες ζωής των προσφύγων και οι αντιλήψεις που οι συνθήκες αυτές δημιουργούν, αποτελούν διαστάσεις οι οποίες μπορούν να εξετασθούν με βάση και οδηγό την μακρά διεθνή και ελληνική ερευνητική εμπειρία. Ακόμη και η μελλοντική σχέση με τις κοινωνίες των χωρών υποδοχής μπορεί να εκτιμηθεί λαμβάνοντας υπόψη τις σύγχρονες εξελίξεις στην ανάλυση της μετανάστευσης, αν και η προβλεπτική δυνατότητα των κοινωνικών επιστημών θα είναι πάντα περιορισμένη (Rosenberg, 2016).

Ποια είναι λοιπόν η κατευθυντήρια αρχή μιας μεταναστευτικής πολιτικής που καλείται να εξισορροπήσει τις οικονομικές στοχεύσεις της Ευρώπης με την ελευθερία των ανθρώπων; Ποιες είναι οι συνέπειές της στους πρόσφυγες και τι αντιλήψεις διαμορφώνει σε αυτόν τον πολύπαθο πληθυσμό; Ποια μπορεί να είναι η φύση των κοινωνικών σχέσεων ανάμεσα στους πρόσφυγες και τις χώρες που θα τους υποδεχθούν; Στα παραπάνω ερωτήματα προσπαθεί να απαντήσει το βιβλίο παρουσιάζοντας τα αποτελέσματα μιας εξάμηνης ποιοτικής έρευνας που πραγματοποιήθηκε στο ΚΥΤ της Μόριας από τον Απρίλη μέχρι το Σεπτέμβριο του 2017.

Η απόπειρα μελέτης των προαναφερθέντων δεν σημαίνει πως το προσφυγικό ζήτημα διαφέρει εξ ολοκλήρου από τα προ-

ηγούμενα μεταναστευτικά ρεύματα που έχει εξετάσει η ελληνική και διεθνής επιστημονική κοινότητα. Υπάρχουν όντως σημαντικές ιδιαιτερότητες στη συγκεκριμένη συγκυρία. Αυτές σε μεγάλο βαθμό αφορούν α) τον τεράστιο αριθμό ανθρώπων που μετακινούνται, β) τους λόγους απομάκρυνσης από τις χώρες προέλευσης, γ) τη μεγάλη επικινδυνότητα της μετακίνησης και δ) τον ημι-εγκλεισμό σε κέντρα υποδοχής, με όλα τα προβλήματα που κάτι τέτοιο συνεπιφέρει για τους ίδιους τους πρόσφυγες.

Ωστόσο, η εξέταση των μεταναστευτικών διαδρομών και των σχέσεων που αναπτύσσονται ανάμεσα στους μετανάστες και τις κοινωνίες των χωρών υποδοχής (στην παρούσα φάση αλλά και στο μέλλον) δεν μπορεί να παρακάμψει τη σημαντική ερευνητική εμπειρία των τελευταίων 30 χρόνων. Αυτή μας δείχνει ότι οι συγκεκριμένες σχέσεις δεν ξεκινούν και τελειώνουν στη Μόρια ή στις χώρες υποδοχής. Αντιθέτως, πρόκειται για κοινωνικές σχέσεις που χρειάζεται να ενταχθούν σε ένα ερμηνευτικό πλαίσιο το οποίο αναγνωρίζει τις μακρές διαδικασίες περιθωριοποίησης και διαμόρφωσης αντιλήψεων. Ένα τέτοιο ερμηνευτικό σχήμα είναι η *ολιστική προσέγγιση του αποκλεισμού των μεταναστών* (Xypolytas, 2017a). Συνιστά μια προσέγγιση με άξονα την εργασία, που δίνει έμφαση σε όλη τη μεταναστευτική πορεία, αλλά και στις σημαντικές εξελίξεις που σημειώθηκαν πριν από την έναρξη αυτής.

Εννοιολογικά χωρίζεται σε τρία σημαντικά στάδια που έχουν ως εξής:

1. Την **προετοιμασία** του μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού. Αφορά στη διαδικασία κατασκευής προσδοκιών, επιθυμιών και κινήτρων των μεταναστών που λαμβάνει χώρα στον τόπο προέλευσης. Κατά την περίοδο αυτή οι μελλοντικοί μετανάστες βιώνουν τον αντίκτυπο της εκεί οικονομικής και κοινωνικής κρίσης καθώς εντάσσονται στον κοινωνικό χώρο της χαμηλού κύ-

ρους εργασίας και εξοικειώνονται με τον αξιακό της χαρακτήρα.

2. Την **τοποθέτηση** του μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού. Το στάδιο αυτό αφορά τη λειτουργία και οργάνωση των αγορών εργασίας στις χώρες υποδοχής και την εκ προοιμίου τοποθέτηση των μεταναστών σε επαγγέλματα χαμηλού κύρους.

3. Την **εσωτερίκευση** των χαρακτηριστικών της χαμηλού κύρους εργασίας. Στην περίπτωση αυτή, με τη συνδρομή της κοινωνιολογίας της εργασίας, εξετάζονται οι συνέπειες της απασχόλησης σε επαγγέλματα χαμηλού κύρους στον ίδιο τον εργαζόμενο. Αυτό αφορά όχι μόνο την εξέταση της εκμετάλλευσης, αλλά και τη διαμόρφωση θέλητρων και κοινωνικών σχέσεων μέσα από την εργασία που οδηγούν στον εγκλωβισμό των μεταναστών στα χαμηλού κύρους επαγγέλματα και την αξιακή ταύτιση με τα χαρακτηριστικά και τις απαιτήσεις τους. Πρόκειται για τη διαδικασία που ολοκληρώνει την περιθωριοποίηση των μεταναστών αποκρυσταλλώνοντάς την σε τρόπους ζωής, αξίες και αντιλήψεις.

Η αποκαλούμενη από τους περισσότερους «προσφυγική κρίση», για τους πρόσφυγες στη Μόρια αποτελεί ένα σύνολο διαφορετικών διαδικασιών και εμπειριών που αφορούν: *πρώτον*, την επικρατούσα κατάσταση στις χώρες προέλευσης, *δεύτερον*, την παραμονή στην Τουρκία ως ενδιάμεσο σταθμό και *τρίτον*, την μετακίνηση και τον εγκλεισμό στο ΚΥΤ της Λέσβου. Αυτές οι τρεις οδυνηρές εμπειρίες βιώνονται σε τρεις διαφορετικούς χώρους και συναποτελούν ένα ενιαίο στάδιο προετοιμασίας με μεγάλη βαρύτητα για τις μελλοντικές σχέσεις των προσφύγων με τις χώρες υποδοχής. Η τοποθέτηση και η εσωτερίκευση είναι δυο σημαντικά στάδια τα οποία ως επί το πλείστον ακόμη δεν έχουν πραγματοποιηθεί, καθώς εκατοντάδες πρόσφυγες βρίσκονται εγκλωβισμένοι, χωρίς να έχουν τη δυνατότητα να φτάσουν στις χώρες υποδοχής. Ωστόσο, η σημασία του σταδίου της προετοιμασίας έγκει-

ται στο ότι προλειαίνει με καθοριστικό τρόπο το έδαφος για τα άλλα δύο στάδια που ολοκληρώνουν τον αποκλεισμό των μεταναστών. Δεδομένης λοιπόν της σπουδαιότητας αυτού του διεθνούς – χωρικά – σταδίου προετοιμασίας, η ανάλυση είναι απαραίτητο να επικεντρωθεί σε κάθε ένα από τα μέρη του.

A) Χώρες προέλευσης

Η πρόσφατη ερευνητική εμπειρία μεταναστευτικών πληθυσμών στην Ελλάδα (Ξυπουλτάς, 2013 · Ψημμένος, 2013 · Lazarescu, 2015) δείχνει ότι από την αρχική περίοδο της κρίσης στη χώρα προέλευσης έως το μεταναστευτικό ταξίδι μεσολαβεί μια μεγάλη χρονικά περίοδος. Σε αυτή βιώνονται οι επιπτώσεις κοινωνικών και οικονομικών κρίσεων μέσα από αλλαγές στην οργάνωση και λειτουργία βασικών κοινωνικών δομών, όπως η οικονομία και η οικογένεια. Οι αλλαγές αυτές δεν αποτελούν απλούς παράγοντες απώθησης μεταναστών όπως θα υποστήριζε η νεοκλασική βιβλιογραφία². Αντιθέτως σηματοδοτούν βασικές «ρωγμές» στη βιογραφία ενός ατόμου, καθώς για την αντιμετώπισή τους καλείται να προβεί σε δράσεις που ενδεχομένως να του είναι ξένες (Χυπολύτας et al, 2017 · Χυπολύτας, 2017a). Πρόκειται

² Πρόκειται για μια από τα πλέον χαρακτηριστικά ερμηνευτικά σχήματα της μετανάστευσης, το οποίο βασίζεται στην αναζήτηση παραγόντων *έλξης* σε μία χώρα και *απόθησης* από μία άλλη (push/pull factors) (Petersen, 1958 · Dorigo and Tobler, 1983). Χαρακτηριστική αποτύπωση αυτής της προσέγγισης βρίσκει κανείς στους «Νόμους της Μετανάστευσης» του Ravenstein (1885), οι οποίοι συνοψίζονται σχηματικά στη μελέτη του Grigg (1994). Σε σχέση με τις κριτικές της νεοκλασικής προσέγγισης της μετανάστευσης, θα έλεγε κανείς ότι αρκετές από τις αρχές, αν και εμφανίζονται αληθοφανείς, δεν επιβεβαιώνονται εμπειρικά (Boyd, 1989 · Castles and Miller, 1993 · Portes and Rumbaut, 1996) καθώς και ότι συχνά αγνοούν την ιστορική σχέση ανάμεσα στις χώρες προέλευσης και στις χώρες υποδοχής, ιδίως στην περίπτωση της αποικιοκρατίας (Mandel, 1972 · Wallerstein, 1987 · Portes and Rumbaut, 1996 · Waters, 1995).

για δράσεις αντιμετώπισης των κρίσεων στις χώρες προέλευσης, που συμβαίνουν πριν ληφθεί η απόφαση για μετανάστευση και προετοιμάζουν σε αξιακό επίπεδο τη μελλοντική οργάνωση της ζωής των μεταναστών στη χώρα υποδοχής.

Στην περίπτωση του πληθυσμού που μετακινείται από εμπόλεμες ζώνες, όπως αυτές της Συρίας, του Ιράκ και του Αφγανιστάν, η χώρα προέλευσης συνδέεται τόσο με την εμπειρία τραυματικών γεγονότων εξαιτίας των συρράξεων, όσο και με μια σειρά από διαφορετικές δράσεις που τα άτομα αναλαμβάνουν στο πλαίσιο της οικονομικής επιβίωσης. Αναφορικά με το πρώτο σκέλος, η εμπειρία του πολέμου προφανώς σχετίζεται με τραγικά γεγονότα όπως η απώλεια ανθρώπινων ζωών, η πρόκληση αναπηριών, τα βασανιστήρια ή η έξαρση προβλημάτων ψυχικής υγείας (Tanelian and Jaycox, 2008 · Hassan et al, 2016).

Ωστόσο, το δεύτερο σκέλος της εμπειρίας των γεγονότων στις συγκεκριμένες χώρες προέλευσης αφορά τις προσπάθειες οικονομικής επιβίωσης μέσα σε ένα εξαιρετικά δυσχερές πλαίσιο. Τόσο η βιβλιογραφία (Zhurzhenko, 2001 · Ξυπουλτάς, 2013), όσο και η συγκεκριμένη έρευνα δείχνουν ότι πριν απομακρυνθούν από τις χώρες προέλευσης μεσολαβεί μια περίοδος κατά την οποία η επιβίωση των μελλοντικών μεταναστών και προσφύγων προκύπτει από την επαφή με χαμηλού κύρους επαγγέλματα που δεν σχετίζονται με τις ειδικεύσεις των εργαζομένων πριν από το ξέσπασμα των συρράξεων. Η σχέση με τη χαμηλού κύρους εργασία υπονομεύει την εργασιακή ταυτότητα των ανθρώπων δημιουργώντας ένα αξιακό πλαίσιο που αντιμετωπίζει την εργασία αποκλειστικά με όρους επιβίωσης. Αυτό το αξιακό πλαίσιο διαμορφώνεται στη χώρα προέλευσης και εξοικειώνει πολιτισμικά τους μετανάστες με τις απαιτήσεις και τα χαρακτηριστικά επαγγελματών που οδηγούν αλλά και παγιώνουν την περιθωριοποίησή τους στη χώρα υποδοχής (Χυπολύτας, 2017a).

Με γνώμονα λοιπόν τα παραπάνω στην κοινωνιολογική ανάλυση της μετανάστευσης, αλλά και στο πεδίο της κοινωνικής πολιτικής, η ερμηνεία αυτών των εμπειριών ως απλών παραγόντων απώθησης είναι σχεδόν απαγορευτική. Οι πληθυσμοί που έρχονται αντιμέτωποι με τέτοιες τραγικές συνθήκες ζωής, παρουσιάζουν συγκεκριμένα κοινωνικά χαρακτηριστικά και χρειάζονται συγκεκριμένη αντιμετώπιση από τις αρχές των χωρών υποδοχής (Desiderio, 2016 · Martin et al, 2016). Η παραγνώριση των επιπτώσεων των συρράξεων στους προσφυγικούς πληθυσμούς μπορεί να λειτουργήσει ως τροχοπέδη για τη συμμετοχή τους στις κοινωνίες των χωρών υποδοχής. Τα προβλήματα σωματικής και ψυχικής υγείας, η ανασφάλεια σχετικά με τα μέλη των οικογενειών που βρίσκονται σε άλλες χώρες αλλά και η απώλεια ενός ολόκληρου κοινωνικού και πολιτισμικού πλαισίου μέσα στο οποίο εντάσσεται η χώρα προέλευσης, είναι σε θέση να υπονομεύσουν καίρια τη δυνατότητα ισότιμης θεσμικής και κοινωνικής συμμετοχής στις χώρες υποδοχής.

Συνοψίζοντας, λοιπόν, το ζήτημα των εμπειριών στις χώρες προέλευσης αντιλαμβάνεται κανείς τη σημασία υπέρβασης απλοϊκών ερμηνευτικών σχημάτων που αδυνατούν να εξετάσουν τις συνέπειες των συνθηκών ζωής στους ίδιους τους ανθρώπους και τις επιπτώσεις τους. Για τους πρόσφυγες που βρίσκονται στο ΚΥΤ της Μόριας, η Συρία, το Ιράκ και το Αφγανιστάν δεν αποτελούν απλώς χώρες από τις οποίες αναγκάστηκαν να φύγουν. Αποτελούν πρωτίστως ένα πεδίο όπου διαδραματίστηκαν και διαδραματίζονται ακόμη αλλαγές με τραγικές συνέπειες για τους ίδιους και τις οικογένειές τους. Ένα πεδίο απώλειας της ανθρωπίνης ζωής, της αξιοπρέπειας, της υγείας, της ταυτότητας, των κοινωνικών και πολιτισμικών κεκτημένων. Καθώς η απώλεια αυτή έχει βαθιά επίδραση στους πρόσφυγες, οποιαδήποτε χώρα υποδοχής οφείλει να αναγνωρίσει τόσο τις ελλείψεις που έχουν προκληθεί

όσο και να προβεί σε δράσεις για την κάλυψη των πολλών και σύνθετων κοινωνικών αναγκών που έχουν προκύψει.

Β) Η Τουρκία ως ενδιάμεσος σταθμός

Ωστόσο, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, στην περίπτωση της προσφυγικής κρίσης το πεδίο της προετοιμασίας δεν αφορά αποκλειστικά τη χώρα προέλευσης. Ο δεύτερος χώρος όπου πραγματοποιείται η διαδικασία της προετοιμασίας είναι η Τουρκία ως ενδιάμεσος σταθμός. Βέβαια πρέπει να σημειωθεί ότι ο χρόνος παραμονής των προσφύγων στη γειτονική χώρα δεν είναι ίδιος σε όλες τις περιπτώσεις. Υπάρχουν άνθρωποι που έμειναν στην Τουρκία για λίγες μέρες μέχρι να ταξιδέψουν στην Ελλάδα, αρκετοί που έζησαν και εργάστηκαν για πολλούς μήνες ώστε να συγκεντρώσουν τα χρήματα της μετακίνησης και εκατομμύρια που ακόμη παραμένουν στη χώρα, είτε περιμένοντας την κατάλληλη στιγμή για να μεταναστεύουν είτε προσπαθώντας να οργανώσουν εκεί τη ζωή τους.

Παρά τις διαφορές που εντοπίζονται ανάμεσα σε αυτές τις τρεις κατηγορίες προσφύγων, ο κοινός παρονομαστής σχετίζεται με το κύρος που συνοδεύει την κοινωνική ιδιότητα του πρόσφυγα. Ακόμη και η σύντομη επαφή με τους διακινητές αλλά και η συνολική διαδικασία μετακίνησης προκαλεί ένα σοβαρό πλήγμα στο κοινωνικό κύρος των προσφύγων. Η εκμετάλλευση από τους διακινητές, η συχνά αποκάλυπτη αδιαφορία τους για τις ανάγκες και τα χαρακτηριστικά των προσφύγων, αλλά και η απόκρυψη από τις αρχές αποτελούν πρωτόγνωρες και καθοριστικές εμπειρίες για αρκετούς ανθρώπους (Yildiz, 2017 · Xypolytas, 2018).

Αν εξαιρεθεί όμως η περίπτωση εκείνων που σχεδόν άμεσα αναχώρησαν από την Τουρκία, για τους υπολοίπους η γειτο-

νική χώρα αποτελεί ένα χώρο ο οποίος χαρακτηρίζεται κυρίως από την εκμετάλλευση μέσα από την επαφή με χαμηλού κύρους επαγγέλματα, καθώς τα τελευταία αποτελούν το μόνο σημείο πρόσβασης στην τοπική αγορά εργασίας (Tumen, 2016 · İsdüğü and Diker, 2017). Οι συνθήκες που επικρατούν στα επαγγέλματα αυτά χαρακτηρίζονται από την πρόσφατη βιβλιογραφία ως εξαιρετικά προβληματικές. Κύρια γνωρίσματα: η κατάφωρη παραβίαση των εργασιακών δικαιωμάτων και η επιβολή συστημάτων οργάνωσης της εργασίας που βασίζονται στην πατρωνία και την υποτέλεια (Baban et al, 2017 · Knappert, et al 2018).

Πέραν όμως των συνθηκών εργασίας, για τις οποίες θα γίνει ιδιαίτερη αναφορά στη συνέχεια της ανάλυσης, εξίσου σημαντικά είναι και τα ζητήματα των συνθηκών διαβίωσης αλλά και των σχέσεων των προσφύγων με την τοπική κοινωνία. Στην περιθωριοποίηση εκατοντάδων χιλιάδων προσφύγων στην Τουρκία συμβάλλουν καθοριστικά οι συχνά απαράδεκτες συνθήκες στέγασης και υγιεινής, με ομάδες πολλών ατόμων να «στοιβάζονται» σε ακατάλληλες οικίες ώστε να μειώσουν τα έξοδά τους (Balkan et al, 2018). Επιπροσθέτως, οι σχέσεις προσφύγων-γηγενών χαρακτηρίζονται από εχθρότητα και ξενοφοβία, ενώ οι επιθέσεις εναντίον προσφύγων πολλαπλασιάζονται με συνέπεια ακόμη και την απώλεια ανθρώπινων ζωών (Parker, 2015 · Hakan, 2017 · Getmansky et al, 2018).

Ο συνδυασμός αυτών των διαφορετικών μορφών περιθωριοποίησης που επικρατούν στην Τουρκία μετατρέπει ουσιαστικά την τελευταία στο δεύτερο χώρο προετοιμασίας για τον μελλοντικό αποκλεισμό των προσφύγων. Η συνεχιζόμενη και μετά την αποχώρηση από τη χώρα προέλευσης επαφή με τη χαμηλού κύρους εργασία εξοικειώνει έτι περαιτέρω τους εργαζόμενους με τα χαρακτηριστικά και τις απαιτήσεις της. Επίσης, κεντρικής σημασίας είναι η σκληρή επαφή με την κοινωνική

ιδιότητα του πρόσφυγα. Μια ιδιότητα που χαρακτηρίζεται από εκμετάλλευση, απαράδεκτες συνθήκες διαβίωσης και εγκληματικές επιθέσεις. Πρόκειται ουσιαστικά για ενίσχυση των διαδικασιών περιθωριοποίησης που προηγήθηκαν στη χώρα προέλευσης και εμβάθυνση των κοινωνικών σχέσεων αποκλεισμού. Αυτή η κοινωνική εκτροπή συνεχίζεται με αμείωτη ένταση και στον τρίτο χώρο προετοιμασίας που δεν είναι άλλος από τα Κέντρα Υποδοχής και Ταυτοποίησης της Ελλάδας και εκείνο της Μόριας πιο συγκεκριμένα.

Γ) Κέντρα Υποδοχής και Ταυτοποίησης (Μόρια)

Σε αυτόν τον τρίτο χώρο προετοιμασίας επιτελείται με τον πλέον τραγικό τρόπο η ολοκλήρωση μιας σημαντικής πορείας περιθωριοποίησης. Οι πρόσφυγες έρχονται αντιμέτωποι με συνθήκες ημι-εγκλεισμού, καθώς με εξαίρεση εκείνους που βρίσκονται στον χώρο κράτησης άμα τη αφίξει τους, για τους υπόλοιπους, από ένα σημείο και μετά, η είσοδος και η έξοδος από το στρατόπεδο είναι τυπικά ελεύθερη. Μέσα στον χώρο του ΚΥΤ επικρατεί ακραίος υπερπληθυσμός. Η προβλεπόμενη χωρητικότητα του κέντρου υπολογίζεται ανάμεσα στα 1990 και 2.200 άτομα, ενώ ο αριθμός κυμαίνεται κατά περιόδους από 6.000 έως 8.000 άτομα. Οι συνθήκες διαβίωσης είναι απολύτως απαράδεκτες και οι πρόσφυγες αναμένουν για πολύ μεγάλα χρονικά διαστήματα την την εξέταση των αιτήσεών τους για άσυλο μέσα σε ένα καθεστώς ανέχειας, συγκρούσεων και έντονων προβλημάτων σωματικής και ψυχικής υγείας.

Η έκθεση των προβλημάτων αυτών, αν και θα πραγματοποιηθεί ως ένα βαθμό στη συνέχεια, δεν αποτελεί προτεραιότητα της παρούσας μελέτης. Άλλωστε, για το ζήτημα ήδη πάρα πολλές εκθέσεις και δημοσιεύματα παρουσιάζουν την πραγματικά

τραγική κατάσταση που επικρατεί στη Μόρια (Eleftherakos et al, 2018 · Al Jazeera, 2017). Το ζητούμενο εδώ είναι: Από τη μία πλευρά, να γίνει κατανοητή η πραγματικότητα του ΚΥΤ μέσα σε ένα πλαίσιο προετοιμασίας που οδηγεί στον μελλοντικό αποκλεισμό των προσφύγων στις χώρες υποδοχής. Από την άλλη πλευρά, έχει ιδιαίτερη σημασία η αναγνώριση της Μόριας ως κεντρικού άξονα μιας αποτρεπτικής μεταναστευτικής πολιτικής. Με άλλα λόγια, η επιδεικτική ανοχή των διεθνών κι ελληνικών αρχών στις απαράδεκτες συνθήκες διαβίωσης στα ΚΥΤ αποσκοπεί σε «οικειοθελείς» επιστροφές³ μεταναστών και προσφύγων στις χώρες προέλευσης αλλά και σε αποτροπή νέων μεταναστευτικών ροών προς την Ευρωπαϊκή ήπειρο. Πρόκειται για μια πολιτική επιλογή πρωτοφανούς κυνισμού που υπονομεύει τις επικλήσεις στα ανθρωπιστικά χαρακτηριστικά των ευρωπαϊκών αξιών, αλλά και τις κοινωνικές σχέσεις με τους νέους κατοίκους της ηπείρου.

Πέραν όμως των βαθύτατα προβληματικών στοχεύσεων της Ευρωπαϊκής και ελληνικής μεταναστευτικής πολιτικής, δύο επίμονα ερωτήματα παραμένουν. Ποιες είναι οι συνέπειες της προσφυγικής πορείας στους ίδιους τους πρόσφυγες και πώς επηρεάζουν τις σχέσεις που ενδεχομένως θα αναπτύξουν με τις κοινωνίες των χωρών υποδοχής; Στην απάντηση των παραπάνω κεντρικών ερωτημάτων έγκειται και η σημασία της ολιστικής προσέγγισης του αποκλεισμού των μεταναστών. Σύμφωνα με αυτή, οι χώρες προέλευσης, η Τουρκία και τα ΚΥΤ είναι τρεις

³ Σε σχέση με το ζήτημα των οικειοθελών επιστροφών, τα τελευταία στοιχεία είναι ιδιαίτερα ανησυχητικά, καθώς δείχνουν ότι άνθρωποι από χώρες με διαπιστωμένα προβλήματα ασφάλειας προτιμούν το γυρισμό στις χώρες αυτές από την έκθεση στις συνθήκες ζωής του προσφυγικού ταξιδιού. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της κατάστασης είναι ότι η δεύτερη μεγαλύτερη σε οικειοθελείς επιστροφές ομάδα είναι αυτή των Ιρακινών (IOM, 2019).

χώροι που συναποτελούν το πεδίο προετοιμασίας. Στο συγκεκριμένο πεδίο υπονομεύεται η κοινωνική και εργασιακή ταυτότητα και έτσι οι πρόσφυγες εξοικειώνονται με τον κοινωνικό ρόλο που καλούνται να εκπληρώσουν στις χώρες υποδοχής.

Άρα, ιδιαίτερη σημασία για την εξέταση του προσφυγικού ζητήματος αποκτά ο τρόπος με τον οποίον οι συνθήκες ζωής μέσα σε αυτή την πορεία προετοιμασίας επηρεάζουν τις αντιλήψεις των προσφύγων αναφορικά με τις σχέσεις που καλούνται να αναπτύξουν με την κοινωνία και την οικονομία. Σε αυτό το σημείο κρίνεται απαραίτητη η συμβολή του θεωρητικού σχήματος των εργασιακών προσανατολισμών. Πρόκειται για «*το νόημα που τα άτομα αποδίδουν στην εργασία τους, το οποίο τους προδιαθέτει τόσο να σκέφτονται όσο και να ενεργούν με συγκεκριμένους τρόπους όσον αφορά την εργασία αυτή*» (Watson, 2005: 124). Μέσα από την πορεία των προσφύγων βλέπει κανείς την επίδραση της επάνω στον τρόπο με τον οποίον γίνεται κατανοητή η εργασία. Η επαφή με τη χαμηλού κύρους εργασία και η πολιτισμική εξοικείωση με τους κανόνες και τα χαρακτηριστικά της αποτελούν τους βασικούς άξονες μιας νέας εργασιακής ταυτότητας που κατασκευάζεται στο πλαίσιο της προσφυγικής κρίσης.

Η έννοια των εργασιακών προσανατολισμών έχει ιδιαίτερο βάρος για την κοινωνιολογία της εργασίας, ενώ υπάρχουν αρκετές έρευνες που αναδεικνύουν αυτή ακριβώς τη σημασία (Goldthorpe et al, 1968 · Beynon and Blackburn, 1972). Αφετηρία της συγκεκριμένης ανάλυσης αποτελεί η διάκριση ανάμεσα σε *ενδογενείς* και *εξωγενείς* ικανοποιήσεις. Μέσα από αυτή δημιουργούνται δύο ιδεότυποι εργασιακού νοήματος που θα μπορούσε να τους φανταστεί κανείς ως ένα, συνεχές με το *εκφραστικό* νόημα στην μία άκρη του και το *εργαλειακό* στην άλλη. Σύμφωνα με το εκφραστικό νόημα, η εργασία αποτελεί πεδίο δημιουργίας και ανάπτυξης του ατόμου ενώ σύμφωνα με το εργαλειακό, η

εργασία κατανοείται αποκλειστικά ως μέσο (συνήθως χρηματικό) για την επίτευξη κάποιου σκοπού (Watson, 2005).

Ωστόσο, η συγκεκριμένη αναζήτηση επικεντρώνεται στη δυναμική και μεταβαλλόμενη μορφή των εργασιακών προσανατολισμών. Οι τελευταίοι δεν αποτελούν κάποιες σταθερές αξίες και αντιλήψεις για την εργασία που προκύπτουν από βασικούς θεσμούς κοινωνικοποίησης όπως το σχολείο ή η οικογένεια (Daniel, 1973). Προφανώς και αυτοί οι θεσμοί παίζουν ένα σημαντικό ρόλο αλλά το νόημα που προσδίδει κάποιος στην εργασία του αδιαμφισβήτητα επηρεάζεται σε πολύ μεγάλο βαθμό από την επαφή του με αυτή. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τη διαφοροποίηση των προσανατολισμών κατά τη διάρκεια της ζωής ενός ανθρώπου και τη μετακίνηση τους πάνω σε αυτό το ιδιότυπο συνεχές εργασιακού νοήματος, ανάλογα με την εργασία την οποία κάποιος ασκεί.

Στην περίπτωση των προσφύγων, η εκπαίδευση, οι ειδικεύσεις και τα επαγγέλματα που ασκούσαν στη χώρα προέλευσης πριν από τη μετακίνηση τους σαφώς και επιδρούν στις αντιλήψεις τους για την εργασία. Ωστόσο, αυτό που έδειξαν τόσο προηγούμενες έρευνες (Ξυπουλτάς, 2013 · Lazarescu, 2015 · Xypolytas, 2017a) όσο και η παρούσα είναι ότι η σχέση με τη χαμηλού κύρους εργασία προκύπτει από την έμφαση στην επιβίωση και διαμορφώνει νέες αντιλήψεις για το νόημα που προσδίδεται στην άσκηση ενός επαγγέλματος. Η έρευνα δείχνει πως η προσφυγική πορεία είναι προφανώς συνυφασμένη με την έννοια της επιβίωσης και της εκτέλεσης οποιουδήποτε τύπου εργασίας για την εξασφάλισή της. Μέσα στους τρεις χώρους προετοιμασίας – και ιδιαίτερα στους δύο πρώτους – οι πρόσφυγες εκτίθενται στις συνθήκες και τους κανόνες των χαμηλού κύρους επαγγελμάτων. Η έκθεση αυτή μεταβάλλει ή ενισχύει τους εργαλειακούς εργασιακούς προσανατολισμούς που είναι συνδεδεμένοι με τον συγκεκριμένο τύπο εργασίας.

Από την άλλη πλευρά, η μακρά παραμονή των προσφύγων στο ΚΥΤ της Μόριας και η έκθεσή τους στους κινδύνους που τη χαρακτηρίζει έχουν βαρύνουσα σημασία για δύο διαφορετικούς λόγους. *Πρώτον*, διαμορφώνουν με ξεκάθαρο τρόπο την κοινωνική ταυτότητα του πρόσφυγα ως προς τη στέρηση βασικών δικαιωμάτων, ή όπως θα έλεγε η Hannah Arendt, «τη στέρηση του δικαιώματος να έχεις δικαιώματα» (1978). *Δεύτερον*, οι αντιξοές συνθήκες που επικρατούν προφανώς δημιουργούν στον πληθυσμό του στρατοπέδου ένα αίσθημα επείγουσας ανάγκης για αναχώρηση. Ο συνδυασμός αυτών των δύο διαστάσεων είναι λογικό να σπρώξει τους πρόσφυγες σε άμεσες λύσεις στις χώρες υποδοχής. Λύσεις που, όπως φαίνεται και από τις συνεντεύξεις, εκφράζουν μια εργαλειακή ερμηνεία της εργασίας, η οποία δεν αφορά την αναγνώριση κλίσεων και ειδικεύσεων αλλά την αναζήτηση διεξόδων απέναντι σε άμεσα προβλήματα επιβίωσης. Η χαμηλού κύρους εργασία αποτελεί μια «εξαναγκαστική επιλογή» (forced choice) για έναν πληθυσμό με δεινή και δεδομένη θέση στην κοινωνική ιεραρχία που καλείται να επιβιώσει σε ένα εχθρικό περιβάλλον όπως είναι οι αγορές εργασίας των χωρών υποδοχής.

Συμπερασματικά, η έρευνα δείχνει ότι οι τρεις χώροι προετοιμασίας (χώρα προέλευσης, Τουρκία και Μόρια) αποτελούν ένα βασικό στάδιο περιθωριοποίησης που εξοικειώνει τους πρόσφυγες με την απώλεια του κοινωνικού τους κύρους, τόσο λόγω της άσκησης συγκεκριμένων επαγγελμάτων, όσο και της σχέσης τους με την υπόλοιπη κοινωνία. Η προετοιμασία του μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού προλειαίνει το έδαφος για την τοποθέτησή του σε χαμηλού κύρους επαγγέλματα στις χώρες υποδοχής και την περαιτέρω ταύτισή του με την υποτιμημένη εργασία και κοινωνική θέση. Ωστόσο, οι δυσάρεστες – και συχνά τραγικές – αυτές εξελίξεις χρειάζεται να πλαισιωθούν μέσα στα χαρακτηριστικά και τις επιδιώξεις μιας αποτρεπτικής

μεταναστευτικής πολιτικής. Μιας πολιτικής που έχει σχεδιαστεί με γνώμονα την υπεράσπιση της ευρωπαϊκής ευημερίας, όσο αυθαίρετο και παράδοξο κι αν ακούγεται κάτι τέτοιο. Μιας πολιτικής που παραβιάζει το βασικό αξίωμα της έννοιας της κοινωνικής πολιτικής που δεν είναι άλλο από την προστασία των ανθρώπων από κοινωνικούς κινδύνους. (Σακελλαρόπουλος, 2011). Αντιθέτως η έκθεση των συνανθρώπων μας σε νέους κινδύνους συνεπιφέρει τη δυστυχία και την απόγνωση τους, ενώ ταυτόχρονα ναρκοθετεί το κοινό μας στην ήπιο μέλλον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΕΠΙΛΟΓΕΣ

Η ΕΡΕΥΝΑ ΠΡΑΓΜΑΤΟΠΟΙΗΘΗΚΕ ΣΤΗ ΛΕΣΒΟ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΠΡΙΛΙΟ ΜΕΧΡΙ ΤΟ ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟ ΤΟΥ 2017 ΚΑΙ ΒΑΣΙΣΤΗΚΕ ΣΕ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΠΟΥ ΣΥΛΛΕΧΘΗΚΑΝ ΑΠΟ 22 ΗΜΙ-ΔΟΜΗΜΕΝΕΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ ΜΕ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΡΙΑ, ΤΟ ΙΡΑΚ ΚΑΙ ΤΟ ΑΦΓΑΝΙΣΤΑΝ. Η ΑΠΟΦΑΣΗ ΓΙΑ ΤΗ ΧΡΗΣΗ ΠΟΙΟΤΙΚΗΣ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑΣ ΠΑΡΗΘΗΚΕ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΑΚΟΛΟΥΘΟΥΣ ΔΥΟ ΛΟΓΟΥΣ.

Πρώτον, η έρευνα εξέτασε την επίδραση της προσφυγικής πορείας στις αξίες και τις αντιλήψεις των μεταναστών και των προσφύγων αναφορικά με την εργασία. Μια τέτοια στόχευση προϋποθέτει τη δυνατότητα καταγραφής της αλληλεπίδρασης ανάμεσα στην αντικειμενική πραγματικότητα και τις υποκειμενικές αντιλήψεις (Thomas and Znaniecki, 1984), κάτι που μπορεί να επιτευχθεί κατεξοχήν μέσα από τη συλλογή ποιοτικών δεδομένων. Με άλλα λόγια, η μεθοδολογική επιλογή βασίστηκε στην παραδοχή ότι οι εμπειρίες του ταξιδιού από τη χώρα προέλευσης μέχρι και τη Μόρια επιδρούν επάνω στην κοινωνική ταυτότητα των προσφύγων και οι εργασιακές αντιλήψεις τους διαμορφώνονται μέσα από την εμπειρία της εργασίας κατά την ίδια πορεία (Beynon and Blackburn, 1972).

Δεύτερον, δόθηκε έμφαση στις αξιακές αλλαγές και διαφοροποιήσεις που συντελούνται κατά τη μετάβαση των προσφύγων από τον ένα χώρο προετοιμασίας στον επόμενο. Η αναγνώριση και εξέταση κοινωνικών διαδικασιών που εκτείνονται

στο χρόνο υπήρξε πάντα η αχίλλειος πτέρνα της ποσοτικής μεθοδολογίας. Η τελευταία σαφώς και έχει προσφέρει με μεγάλη αξιοπιστία μεμονωμένα στιγμιότυπα (snapshots) κοινωνικών φαινομένων, αλλά εμφανίζει μεγάλη αδυναμία στην ανίχνευση και ερμηνεία των αξιακών αλλαγών (Creswell, 1998).

Ο οδηγός συνέντευξης διαμορφώθηκε με τέτοιο τρόπο ώστε να εξετάσει την κοινωνική ταυτότητα των προσφύγων, την εργασία τους και τις αντιλήψεις για αυτή σε τρεις ξεχωριστούς χώρους: α) τις χώρες προέλευσης, β) την Τουρκία και γ) το ΚΥΤ της Μόριας στη Λέσβο. Στην περίπτωση της Μόριας, με ελάχιστες εξαιρέσεις, δεν υπήρχαν δεδομένα για ζητήματα εργασίας. Στην περίπτωση αυτή έγιναν ερωτήσεις που αφορούσαν κυρίως τις συνθήκες διαβίωσης και τις καθημερινές δραστηριότητες, καθώς τα συγκεκριμένα ζητήματα αποδείχθηκε πως έχουν ιδιαίτερη βαρύτητα στην ανάπτυξη συγκεκριμένων εργασιακών προσανατολισμών στον προσφυγικό πληθυσμό.

Αναφορικά με τον πληθυσμό της έρευνας, αυτός βασίστηκε σε άνδρες από τη Συρία, το Ιράκ και το Αφγανιστάν. Συγκεκριμένα, από τις 22 (είκοσι δύο) συνεντεύξεις, 8 (οκτώ) ήταν με Σύριους, 7 (επτά) με Ιρακινούς και 7 (επτά) με Αφγανούς πρόσφυγες. Οι ηλικίες των ερωτηθέντων κυμαίνονταν από τα 19 μέχρι τα 33 έτη, με την εξαίρεση ενός πρόσφυγα από τη Συρία που ήταν 44 ετών. Η ηλικιακή επιλογή ήταν συνειδητή καθώς είναι ενδεικτική του πληθυσμού που συναντά κανείς στη Μόρια, όπου κατά την περίοδο διεξαγωγής της έρευνας ήταν στη συντριπτική του πλειοψηφία νεαροί άνδρες.

Οι συγκεκριμένοι συμμετέχοντες στην έρευνα επιλέχθηκαν με τη μέθοδο της «χιονοστιβάδας» (snowball sampling). Πρόκειται για την τεχνική κατά την οποία ένας συνεντευξιαζόμενος συστήνει τον ερευνητή σε έναν δεύτερο και αυτός σε έναν τρίτο (Vogt, 1999 · Noy, 2008). Η συγκεκριμένη μεθοδολογική

επιλογή συνίσταται σε πληθυσμούς που δεν είναι εύκολα προσβάσιμοι στους ερευνητές και για τους οποίους πρέπει να αναπτυχθεί ένας βαθμός εμπιστοσύνης πριν προχωρήσει κανείς σε οποιαδήποτε προσπάθεια συλλογής δεδομένων (Atkinson and Flint, 2001 · Cohen and Arieli, 2011). Η πιο σημαντική ίσως διάσταση της συγκεκριμένης μεθόδου είναι οι «άνθρωποι κλειδιά» (key people). Πρόκειται για άτομα-μέλη της υπό έρευνα κοινότητας τα οποία απολαμβάνουν ένα σχετικό κύρος μέσα σε αυτή. Η σημασία τους έγκειται στην δυνατότητά τους όχι μόνο να συστήσουν τον ερευνητή στην ομάδα αλλά και να παρέχουν εγγυήσεις για τη φερεγγυότητα του, ώστε να τον εμπιστευθούν οι συμμετέχοντες στην έρευνα (Van Meter, 1990).

Για την διασφάλιση της αξιοπιστίας της έρευνας χρησιμοποιήθηκαν τέσσερις «άνθρωποι κλειδιά». Στη χρησιμοποίηση μικρότερου αριθμού ελλοχεύει ο κίνδυνος διαμόρφωσης ενός δείγματος που δεν είναι ενδεικτικός του πληθυσμού του ΚΥΤ της Μόριας, αλλά άμεσα επηρεαζόμενος από τα κοινωνικά και δημογραφικά χαρακτηριστικά των «ανθρώπων κλειδιά» (Faugier and Sargeant, 1997 · Waters, 2015). Ακολουθώντας αυτή τη λογική κάθε πληροφοριοδότης παρείχε από τρεις (3) έως πέντε (5) συστάσεις. Οι υπόλοιπες πέντε (5) συνεντεύξεις έγιναν με πρόσφυγες οι οποίοι αφότου ενημερώθηκαν για τα χαρακτηριστικά της έρευνας προθυμοποιήθηκαν να συμμετέχουν.

Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν στο εξωτερικό χώρο του ΚΥΤ, όπου βρίσκονται καντίνες με πρόχειρα τραπέζια και καρέκλες. Ο εξωτερικός τους χώρος είναι κλεισμένος με έναν ξύλινο σκελετό, μια πρόχειρη οροφή και πλαστικό που λειτουργεί ως τοίχος. Στον χώρο που δημιουργείται υπάρχουν και θερμαντικά μέσα (συνήθως ξυλόσομπες), γύρω από τα οποία μαζεύονται οι πρόσφυγες για να ζεσταθούν κατά τη διάρκεια του χειμώνα. Ο χώρος διεξαγωγής των συνεντεύξεων αποτέλεσε

αντικειμενικά μια μεγάλη πρόκληση λόγω των καιρικών συνθηκών, του συνωστισμού, αλλά και του έντονου θορύβου που επικρατούσε. Από τις 22 (είκοσι δύο) συνεντεύξεις οι 17 (δεκαεπτά) πραγματοποιήθηκαν στα αραβικά και στα Dari με την παρεμβολή μεταφραστή και 5 (πέντε) με συνεντευξιαζόμενους των οποίων η γνώση της αγγλικής γλώσσας ήταν επαρκής για την πραγματοποίηση των συνεντεύξεων.

Η χρήση μεταφραστή για τη διεξαγωγή συνεντεύξεων αποτελεί ένα ακανθώδες ζήτημα στην κοινωνική έρευνα (Murray and Wynne, 2001). Ο μεταφραστής μπορεί πολύ συχνά να αποδώσει τα λεγόμενα των συνεντευξιαζόμενων ανάλογα με τις δικές του αντιλήψεις επάνω στο ζήτημα, ιδιαίτερα όταν η συνέντευξη αφορά αξιακά ζητήματα για τα οποία ο ίδιος μπορεί να έχει διαφορετική άποψη (Edwards, 1998· Kosny et al, 2014). Ωστόσο, παρά τους κινδύνους η επιλογή του μεταφραστή ήταν συνειδητή, καθώς σε αντίθετη περίπτωση θα υπέβλυε ταξική μεροληψία στο δείγμα. Αν και είναι προφανές πως στο στρατόπεδο της Μόριας υπάρχει επαρκής αριθμός προσφύγων που μιλούν καλά αγγλικά, στις υπό έρευνα χώρες το υψηλό επίπεδο γνώσης αγγλικών υποδεικνύει υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο και υψηλό κοινωνικο-οικονομικό υπόβαθρο. Άρα αν και θα ήταν ιδιαίτερα πρακτική η επιλογή της διεξαγωγής των συνεντεύξεων στα αγγλικά κάτι τέτοιο θα υπονόμει καίρια την αξιοπιστία της έρευνας (Marshall and White, 1994).

Τέλος, σημαντικό είναι να γίνει μια αναφορά στους περιορισμούς της έρευνας που σε καμία περίπτωση δεν ήταν λίγοι. Ο πλέον προφανής είναι πως ο πληθυσμός της έρευνας υπόκειται σε έμφυλη μεροληψία. Με άλλα λόγια, δεν υπάρχουν γυναίκες στο τελικό δείγμα, καθώς κατά τη διάρκεια εκπόνησης της έρευνας ο γυναικείος πληθυσμός από τις τρεις συγκεκριμένες χώρες συνοδευόταν από μέλη της οικογένειας. Το φύλο του ερευνητή αποτέλεσε ένα ανυπέρβλητο εμπόδιο, καθώς παρά

τις επίμονες προσπάθειες που έγιναν, οι γυναίκες πρόσφυγες είτε δεν επιθυμούσαν είτε δεν τους δόθηκε η άδεια να συμμετέχουν στην έρευνα⁴.

Ο δεύτερος περιορισμός της έρευνας αφορά την εξαίρεση προσφύγων από την αφρικάνικη ήπειρο. Σε αντίθεση με τα προαναφερθέντα, αυτή η περίπτωση αποτελεί ξεκάθαρη μεθοδολογική επιλογή. Οι πληθυσμοί από τις τρεις χώρες που επιλέχθηκαν, λόγω των ένοπλων συρράξεων, έχουν περισσότερες πιθανότητες έγκρισης του αιτήματός τους για άσυλο και μετακίνηση σε διάφορες χώρες της Ευρώπης. Δεδομένης της ερμηνευτικής επένδυσης στους παράγοντες που συμβάλλουν στον αποκλεισμό των προσφύγων στις χώρες όπου θα καταλήξουν, η επιλογή γίνεται απόλυτα σαφής. Επιπροσθέτως, οι ένοπλες συρράξεις που ταλανίζουν τις τρεις αυτές χώρες αποτελούν από μόνες τους ένα σημαντικό παράγοντα που επηρεάζει τη διαμόρφωση των επαγγελματικών ταυτοτήτων και των εργασιακών προσανατολισμών.

Πέρα όμως από τους παραπάνω περιορισμούς, και χωρίς να υποτιμάται η βαρύτητά τους, ο στόχος των μεθοδολογικών επιλογών ήταν η εξέταση ενός πληθυσμού ενδεικτικού εκείνου που βρίσκεται στο στρατόπεδο της Μόριας. Προτεραιότητα αποτέλεσε η χρήση εργαλείων που θα αποκάλυπταν τις μακρές διαδικασίες περιθωριοποίησης, τις συνέπειές τους για τις μετέπειτα σχέσεις των προσφύγων με τις χώρες υποδοχής αλλά και την ανάδειξη της Μόριας και των συνθηκών που επικρατούν σε αυτή ως κεντρικού στοιχείου της ευρωπαϊκής μεταναστευτικής πολιτικής.

⁴ Προς αποφυγή στερεοτυπικών αξιολογικών κρίσεων σχετικά με τη δομή της οικογένειας στις χώρες της Μέσης Ανατολής, πρέπει να γίνει κατανοητό ότι κατά τη διάρκεια εκπόνησης της έρευνας ο πληθυσμός του ΚΥΤ της Μόριας ήταν στη συντριπτική τους πλειοψηφία νεαροί άνδρες. Οι λιγοστές γυναίκες που ζούσαν στο στρατόπεδο αισθάνονταν ιδιαίτερα ευάλωτες δεδομένης και της εκτεταμένης παραβατικότητας που επικρατούσε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΑΝΑΛΥΣΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ

4.1 ΧΩΡΑ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ – ΤΟΥΡΚΙΑ – ΜΟΡΙΑ: ΜΙΑ ΠΟΡΕΙΑ ΠΕΡΙΘΩΡΙΟΠΟΙΗΣΗΣ

ΕΚΙΝΩΝΤΑΣ ΤΗΝ ΕΞΕΤΑΣΗ ΤΗΣ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΗΣ ΚΡΙΣΗΣ ΩΣ ΠΕΔΙΟΥ προετοιμασίας για την μελλοντική περιθωριοποίηση των προσφύγων έχει σημασία η εξέταση του κάθε χώρου ώστε να γίνει κατανοητή και η ιδιαίτερη συμβολή του στη μακρά και επίπονη αυτή διαδικασία.

4.1.1 ΧΩΡΑ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ

Όπως προαναφέρθηκε, οι τρεις χώρες στις οποίες επικεντρώθηκε η έρευνα είναι η Συρία, το Ιράκ και το Αφγανιστάν. Και στις τρεις περιπτώσεις η ένοπλη σύρραξη αποτέλεσε μια καθημερινή πραγματικότητα για τους κατοίκους, ανεξάρτητα από το εάν η χώρα, στο σύνολό της ή μέρη της, έχουν επισήμως αναγνωριστεί ως εμπόλεμες ζώνες. Είναι προφανές πως οι συνέπειες του βιώματος του πολέμου δεν μπορούν να τονιστούν αρκετά. Αυτές αφορούν μεταξύ άλλων, την καταστροφή των υποδομών μιας χώρας, την απώλεια της ανθρώπινης ζωής, την ανέχεια, την εκμετάλλευση αλλά και την υπονόμευση της ψυχικής υγείας (Hassan et al, 2016). Ωστόσο, στο πλαίσιο της ολιστικής προ-

οέγγισης του αποκλεισμού, ιδιαίτερη βαρύτητα θα δοθεί στις επιπτώσεις των γενικευμένων συγκρούσεων ως προς την επαγγελματική ταυτότητα και τους εργασιακούς προσανατολισμούς των μετέπειτα προσφύγων. Αυτό που ανέδειξε η έρευνα είναι ότι στις περισσότερες περιπτώσεις οι άνθρωποι αναγκάστηκαν να αλλάξουν το επάγγελμά τους πολύ πριν αναχωρήσουν από τις χώρες προέλευσης.

Όπως δείχνει η βιβλιογραφία και στις τρεις χώρες παρατηρείται διάλυση των υποδομών και έχει γίνει συνείδηση όλων ότι η οικονομική ανάπτυξη, ακόμα και αν οι εχθροπραξίες με κάποιο τρόπο σταματούσαν άμεσα, θα μπορούσε να συντελεστεί μόνο στο απώτερο μέλλον (Shatz, 2014 · Echavez et al, 2014). Ωστόσο, χρειάζεται να επισημανθεί ιδιαίτερος ότι η μακρά περίοδος κατά την οποία οι συγκεκριμένες χώρες βρίσκονται σε αυτή την κατάσταση προκαλεί σοβαρές επιπτώσεις στην επαγγελματική πραγματικότητα των κατοίκων. Τα δεδομένα έδειξαν πως για όσους εργάζονταν στις χώρες προέλευσης το μεγαλύτερο πρόβλημα ήταν η ασφάλεια. Σε ένα περιβάλλον γενικευμένων συρράξεων είναι πάρα πολύ δύσκολο να συνεχίσει να ασκεί κάποιος το επάγγελμά του με τους όρους που είχε συνηθίσει. Αντιθέτως, ο κίνδυνος απώλειας της ίδιας της ζωής δικαιολογούμενα ωθεί τους ανθρώπους σε περισσότερο ασφαλείς επιλογές επαγγελματικής δραστηριότητας, εφόσον αυτές υπάρχουν.

Ένα τυπικό παράδειγμα είναι ο 33χρονος Αχμέτ από το Ιράκ, ο οποίος εργαζόταν ως επαγγελματίας οδηγός φορτηγών για δέκα χρόνια. Η ένοπλη βία που επικρατούσε σε διάφορες περιοχές της χώρας του, τον ανάγκασε να αφήσει τη δουλειά του και να ασχοληθεί περιστασιακά με διάφορα επαγγέλματα, άσχετα με την ειδίκευσή του μέχρι τη στιγμή που κατάφερε να φύγει για την Τουρκία.

Οδηγούσα μεγάλη φορτηγά για μια μεγάλη εταιρεία για 10 χρόνια. Πολλοί δρόμοι ήταν κλειστοί και άνθρωποι με όπλα πυροβολούσαν και έπρεπε να πληρώσεις για να περάσεις. Ή φόρτωνες το φορτηγό και βόμβες έσκαγαν... Μεγάλες βόμβες. Δεν μπορούσα να το κάνω αυτό. Έφυγα... Δούλεψα σε σπίτια... υδραυλικά... έφτιαχνα πράγματα σε σπίτια. Οτιδήποτε... Το έκανα αυτό δυο χρόνια κι έφυγα. Δεν υπάρχει τίποτα για μένα εκεί.

Αντίστοιχη περίπτωση είναι αυτή του Μοχάμεντ από το Αφγανιστάν, ο οποίος είναι 28 χρονών και εργαζόταν στη χώρα του ως δάσκαλος. Ένας από τους τρόπους με τους οποίους διάφορες ομάδες των Ταλιμπάν χρηματοδοτούν τη δράση τους είναι η απαγωγή νεαρών παιδιών, ιδιαίτερα κοριτσιών, και η απαίτηση λύτρων από την οικογένειά τους, ώστε να τα απελευθερώσουν. Αυτή η ιδιαίτερα διαδεδομένη πρακτική οδηγεί πολλές οικογένειες στην επιλογή ιδιαίτερων μαθημάτων στο σπίτι και ο Μοχάμεντ είναι ένας από τους πολλούς δασκάλους που βιοποριζόταν με αυτόν τον τρόπο. Ωστόσο, η απάντηση των Ταλιμπάν σε αυτή την εξέλιξη είναι ο βίαιος διωγμός των δασκάλων από τις περιοχές τους.

Δούλεψα τρία χρόνια σαν ιδιωτικός δάσκαλος αλλά δεν ήταν ασφαλές. Αυτοί (Ταλιμπάν) ήξεραν ποιος δούλεψε σαν δάσκαλος και μας έβρισκαν και μας χτυπούσαν. Κάποιους τους σκότωσαν. Εμένα με σταμάτησαν μια φορά αλλά κατάφερα να φύγω. Δεν μπορούσα να μείνω (σε αυτή τη δουλειά)... Φτιάχναμε ρούχα με τη γυναίκα μου και δούλεψα λίγο σαν αγρότης. Πήραμε κάποια λεφτά και ήρθα εδώ.

Αν μας δείχνουνε κάτι τα παραπάνω αποσπάσματα είναι ξεκάθαρα ότι η επιβίωση στις χώρες αυτές είναι ιδιαίτερα δύσκολη. Η επίσημη μη αναγνώριση μιας χώρας (ή μιας συγκεκριμένης περιοχής εντός αυτής) ως εμπόλεμης ζώνης δεν σημαίνει σε καμία περίπτωση ότι οι συνθήκες ζωής προσομοιάζουν, έστω και στο ελάχιστο, σε αυτές που παραπέμπουν σε καιρούς ειρήνης. Πρόκειται για ένα πολύ σημαντικό ζήτημα που σχετίζεται άμεσα με τις πρακτικές των Υπηρεσιών Ασύλου, καθώς οι τελευταίες πολύ συχνά παρακάμπτουν αυτή τη διάσταση, με αποτέλεσμα να μην εγκρίνονται αιτήματα ανθρώπων των οποίων η ζωή μπορεί να κινδυνεύσει σε περίπτωση επιστροφής στη χώρα τους. Το θέμα είναι προφανώς καίριο, καθώς αφορά ξεκάθαρα την έννοια της κοινωνικής δικαιοσύνης. Χρειάζεται να τονιστεί, παρότι δεν αποτελεί βασική διάσταση του προβληματισμού της παρούσας έρευνας.

Αυτό όμως που έχει ιδιαίτερη βαρύτητα για την ανάλυση είναι οι συνέπειες της ταραχώδους ζωής που επικρατεί στις χώρες προέλευσης όσον αφορά τους εργασιακούς προσανατολισμούς των προσφύγων. Η έρευνα δείχνει ότι οι ένοπλες συρράξεις – αναγνωρισμένες ως πόλεμος ή μη – απομακρύνουν τους ανθρώπους από τα επαγγέλματά τους και τους οδηγούν στην περιστασιακή εργασία σε αντικείμενα απολύτως άσχετα με τις προηγούμενες ειδικεύσεις τους. Αυτό φαίνεται απολύτως φυσιολογικό στο πλαίσιο της ανάγκης για επιβίωση, που προφανώς υπερβαίνει την ανάγκη παραμονής σε μια συγκεκριμένη επαγγελματική σταδιοδρομία.

Ωστόσο, οι συνέπειες αυτής της αναγκαστικής επιλογής υπονομεύουν την επαγγελματική ταυτότητα των μελλοντικών προσφύγων πολύ πριν την έξοδο από τη χώρα υποδοχής. Μάλιστα, η βιβλιογραφία δείχνει πως ακόμα και μετά το πέρας μιας κρίσης η νέα επαγγελματική ταυτότητα που κατασκευά-

ζεται στο πλαίσιο της ανάγκης για επιβίωση κάνει υπερβολικά δύσκολη – έως και αδύνατη – την επιστροφή σε παλαιότερους εργασιακούς προσανατολισμούς (Komarovsky, 1940 · Bridger and Pine, 1998 · Xypolytas, 2013). Πρόκειται για την σημαντικότερη διάσταση της περιόδου προετοιμασίας του μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού, η οποία συνδέεται άμεσα με τις κοινωνικές σχέσεις που αναπτύσσονται αργότερα στη χώρα υποδοχής, καθώς και με τον μελλοντικό αποκλεισμό των μεταναστών (Zhurzhenko, 2001 · Xypolytas, 2017a).

4.1.2 ΤΟΥΡΚΙΑ

Το δεύτερο μέρος του σταδίου προετοιμασίας αφορά την ενδιαμέση στάση στην Τουρκία. Πρόκειται για την περίοδο κατά την οποία οι κάτοικοι των προαναφερθεισών χωρών έρχονται για πρώτη φορά σε επαφή με το κύρος και την κοινωνική ταυτότητα που συνοδεύει την ιδιότητα του πρόσφυγα. Στην περίπτωση των προσφύγων της Τουρκίας ο πληθυσμός μπορεί να χωριστεί σε τρεις γενικές κατηγορίες: *Πρώτον*, σε αυτούς που έμειναν εκεί για λίγες ημέρες και άμεσα μεταφέρθηκαν στην Ελλάδα. *Δεύτερον*, σε αυτούς που έμειναν για ένα μεγαλύτερο χρονικό διάστημα και εργάστηκαν για να μαζέψουν τα απαραίτητα χρήματα ώστε να κάνουν το ταξίδι στην Ελλάδα. *Τέλος*, σε αυτούς που αποφάσισαν να παραμείνουν και ακόμα βρίσκονται στην Τουρκία είτε περιμένοντας καλύτερες ευκαιρίες μετακίνησης είτε επειδή οργάνωσαν την ζωή τους στη γειτόνα χώρα.

Όπως είναι λογικό, η έρευνα επικεντρώθηκε στις δύο πρώτες κατηγορίες, με τη δεύτερη να έχει ιδιαίτερο κοινωνιολογικό ενδιαφέρον. Πρόκειται για μια ομάδα η οποία εισήχθη αναγκαστικά σε ένα κοινωνικό χώρο με ελάχιστη ή και καμία πρόσβαση σε κοινωνικά δικαιώματα και αντιμετώπισε έντονους

καθημερινούς κινδύνους, τόσο σε επίπεδο κοινωνικό, όσο και σε επίπεδο επιβίωσης (Yildiz and Uzgoren, 2016). Η παραμονή στην Τουρκία αποτελεί ένα καθοριστικό μέρος του σταδίου της προετοιμασίας, καθώς φέρνει τους πρόσφυγες σε επαφή με τη χαμηλού κύρους εργασία, αλλά και με μια κοινωνική ταυτότητα που βασίζεται στην υπονόμευση βασικών κοινωνικών και ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Ανεξαρτήτως του χρόνου παραμονής στην Τουρκία, κοινός παρονομαστής που συνδέει και τις δύο κατηγορίες προσφύγων είναι η μετακίνηση στην Ελλάδα. Στην περίπτωση εκείνων που μετακινήθηκαν άμεσα η παραμονή τους στην Τουρκία ήταν αρκετά σύντομη, από 3 μέχρι και 10 ημέρες (Jauhainen, 2017). Κατά το σύντομο αυτό χρονικό διάστημα το κύριο πρόβλημα που αναφέρθηκε ήταν η επαφή με τους διακινητές. Αυτό έχει να κάνει με την προσπάθεια αποφυγής των αρχών και την επιβίβαση σε επικίνδυνες για τη σωματική ακεραιότητα βάρκες ώστε να πραγματοποιηθεί το ταξίδι. Για αρκετούς πρόσφυγες αυτή είναι μια εξαιρετικά δυσάρεστη εμπειρία που τους φέρνει σε επαφή (συχνά για πρώτη φορά στη ζωή τους) με τον κόσμο της παραβατικότητας και της εκμετάλλευσης (Jarahzadeh, 2013 · Mandic, 2017). Ωστόσο, πέρα από τα ζητήματα της νομιμότητας, η εισαγωγή αυτή είναι σημαντική καθώς φέρνει σε επαφή τους ανθρώπους με το κοινωνικό κύρος του πρόσφυγα. Ένα κύρος που, όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, χαρακτηρίζεται από έλλειψη κοινωνικών και ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Ο 19χρονος Χουσάμ από τη Συρία το εξηγεί με ξεκάθαρο τρόπο στο παρκάτω απόσπασμα:

«Ήταν σοκαριστικό. Αισθάνθηκα σαν αγελάδα. Μας είπαν που να πάμε. Μας ανάγκασαν να κοιμηθούμε έξω στο δάσος για να κρυφτούμε και δεν μας έλεγαν τι

συμβαίνει. Μας έβαλαν σε μια βάρκα και προσευχόμασταν να ζήσουμε για να πάμε στην απέναντι πλευρά... Για αυτούς δεν ήμασταν ούτε καν άνθρωποι. Εγώ δεν ήμουν ο Χουσάμ. Είμαι ένας πρόσφυγας. Δεν έχω δικαιώματα. Κρατάω το στόμα μου κλειστό και πάω όπου μου πούνε.»

Δεδομένου, ωστόσο, του υψηλού κόστους μετακίνησης από την Τουρκία στην Ελλάδα (700 με 1.000 ευρώ) που επικρατούσε την περίοδο διεξαγωγής της έρευνας, για όσους δεν είχαν τα χρήματα η εύρεση εργασίας ήταν βασική προϋπόθεση για τη συνέχιση του ταξιδιού. Όμως, στη δεύτερη αυτή περίπτωση, δηλαδή εκείνων των προσφύγων που έμειναν στην Τουρκία και εργάστηκαν εκεί, ώστε να αποκτήσουν τα απαραίτητα για τη μετακίνησή τους στην Ελλάδα, εντοπίζει κανείς κάτι πολύ πιο σημαντικό. Η εργασία και η παραμονή στην Τουρκία είναι μια περίοδος κατά την οποία κατασκευάζονται ιδιαίτερης βαρύτητας αξίες και αντιλήψεις που σχετίζονται τόσο με τους εργασιακούς προσανατολισμούς των προσφύγων, όσο και με ζητήματα κοινωνικού κύρους.

Οι συνθήκες ζωής και εργασίας στην Τουρκία είναι εξαιρετικά προβληματικές για τους πρόσφυγες. Αυτό δεν αποτελεί κάτι καινούριο καθώς υπάρχουν ουκ ολίγες έρευνες στη γειτονική χώρα που παρουσιάζουν μια ιδιαίτερα ζοφερή εικόνα (Yildiz and Uzgoren, 2016 · Genc and Öner, 2015). Συχνά οι πρόσφυγες καλούνται να εργαστούν χωρίς να έχουν τα απαραίτητα έγγραφα σε εργασιακούς χώρους οι οποίοι δεν πληρούν τα νόμιμα πρότυπα και σε συνθήκες που κατάφωρα παραβιάζουν το εργατικό δίκαιο (Baban et al, 2016). Παράλληλα, μετά το πέρας της εργασίας οι κίνδυνοι είναι επίσης πολύ μεγάλοι καθώς συνεχώς διογκώνεται ο αριθμός των καταγεγραμμένων εγκλημάτων κατά των προσφύγων με κυρίαρχα αυτά των ληστειών, των βιασμών αλλά και των δολοφονιών (Hakan, 2017). Αν προσθέ-

σουμε και τα πολλά περιστατικά αστυνομικής αυθαιρεσίας απέναντι στους πρόσφυγες δημιουργείται μια εξαιρετικά προβληματική εικόνα για την καθημερινότητα των ανθρώπων αυτών στην Τουρκία. Ο 25χρονος Αλί από το Ιράκ διηγείται:

Δούλενα σε ένα μικρό εργοστάσιο και φτιάχναμε ντουζιέρες. 13 ώρες (κάθε μέρα). Το πιστεύεις; 6 ώρες δουλειά χωρίς διάλειμμα. Απλά να στέκεσαι και να δουλεύεις. Μετά μισή ώρα διάλειμμα για να φάμε και μετά 6 ώρες πάλι. Τα πόδια μου πονάνε. Μετά να τρέχω πίσω στο δωμάτιό μου γιατί ήταν αργά και σου επιτίθενται και σου κλέβουν τα λεφτά. Μια φορά η αστυνομία με σταμάτησε και μου πήρε 60 ευρώ. Αυτά είχα πάνω μου. Μετά με χτυπήσανε και μου είπαν πως θέλουν κι άλλα. Αλλά εντάξει. Έφυγα.

Πέρα από τα παραπάνω, η άμεση ανάγκη εύρεσης εργασίας για την απόκτηση των απαραίτητων χρημάτων του ταξιδιού καθώς και τα προβλήματα παρενόχλησης και εγκληματικότητας που επικρατούν στις πόλεις ωθούν τους πρόσφυγες σε επαγγέλματα που παρέχουν όσο το δυνατόν μεγαλύτερο εισόδημα, αλλά παράλληλα ενδέχεται και να τους απομακρύνουν από το δημόσιο χώρο. Έτσι, οι «επιλογές» που προκύπτουν για τους πρόσφυγες είναι οι ακόλουθες: Η πρώτη έγκειται στην ενοικίαση ενός μικρού διαμερίσματος από πολλά άτομα. Σε αυτή την περίπτωση, ο καθ' ένας όταν φεύγει πρέπει να πάρει μαζί τα χρήματά του, καθώς ελλοχεύει ο κίνδυνος κλοπής από κάποιον άλλον ένοικο. Ωστόσο, σε αυτή την περίπτωση αυξάνεται ο κίνδυνος της ληστείας στο δρόμο.

Η δεύτερη επιλογή είναι η εύρεση ενός επαγγέλματος στο οποίο ο χώρος διαμονής και εργασίας θα είναι ο ίδιος. Αυτή εμφανίζεται ως μια ασφαλέστερη επιλογή που ωστόσο, συ-

νοδεύεται από πολλά προβλήματα. Οι συνθήκες εργασίας σε αυτά τα επαγγέλματα είναι εξαιρετικά εκμεταλλευτικές ενώ οι εργαζόμενοι αντιμετωπίζουν το φάσμα της υποτακτικότητας (deference) στο πλαίσιο των αυξημένων αναγκών αλλά και της απουσίας εναλλακτικών. Ο Μουράντ, 21 ετών από την Συρία περιγράφει την εργασία του στην Τουρκία:

Τα πράγματα είναι πολύ άσχημα στην Τουρκία. Δεν μπορείς να βγεις έξω το βράδυ. Υπάρχουν νεαρά παιδιά με μαχαίρια και η αστυνομία και σε χτυπάνε και σου λένε 'παρά' (λεφτά)... έτσι δουλεύεις και μένεις μέσα. Εγώ δούλενα και ζούσα σε ένα φούρνο. Δούλενα 12 ώρες. Από τις 8 το βράδυ μέχρι τις 8 το πρωί. Μετά κοιμόμουν και το ίδιο την επόμενη μέρα. Για 4 μήνες. Το αφεντικό με έβαζε κι έκανα κι άλλες δουλειές και μετά δεν με πλήρωσε και μου είπε να φύγω γιατί θα καλέσει την αστυνομία κι εγώ δεν είχα χαρτιά.

Τα δεδομένα της έρευνας σε σχέση με την Τουρκία οδηγούν σε δύο σημαντικά συμπεράσματα. Το πρώτο αφορά την εξαιρετικά προβληματική παραδοχή της Ευρωπαϊκής μεταναστευτικής πολιτικής που ορίζει τη γείτονα χώρα ως «ασφαλή». Πρόκειται για μια βασική προϋπόθεση της συμφωνίας Ε.Ε.-Τουρκίας, καθώς η επιστροφή στη γειτονική χώρα μπορεί να γίνει – βάσει του διεθνούς δικαίου – μόνο εάν εκείνη θεωρείται ασφαλής. Οι εμπειρίες των προσφύγων, τόσο σε αυτή όσο και σε άλλες έρευνες, αποδεικνύουν ξεκάθαρα πως η αντίληψη των ιδίων για τη ζωή τους στην Τουρκία σε καμία περίπτωση δεν εμπεριέχει κάποιο αίσθημα ασφάλειας (Gkliati, 2017). Αντιθέτως, η εκμετάλλευση και η εγκληματικότητα, που συχνά παίρνουν και ακραίες μορφές (ξυλοδαρμοί, βιασμοί, δολοφονίες), αποτελούν μια πραγματικότητα στην οποία ζούν εκατοντάδες

χιλιάδες πρόσφυγες. Η παράκαμψη αυτής της ευρέως διαπιστωμένης κατάστασης στο πλαίσιο αναζήτησης πολιτικών και επικοινωνιακών ισορροπιών στην Ευρώπη αποτελεί μια ακόμη προβληματική έκφανση του προσφυγικού ζητήματος.

Το δεύτερο συμπέρασμα σχετίζεται άμεσα με τη στόχευση της παρούσας έρευνας και έχει να κάνει με την επίδραση που ασκεί η εμπειρία της ζωής και της εργασίας στην Τουρκία στους εργασιακούς προσανατολισμούς των προσφύγων. Αρχικά, έχει σημασία να τονιστεί για άλλη μια φορά ότι η είσοδος στην Τουρκία αποτελεί την πρώτη επαφή με το status του πρόσφυγα. Ένα status που δεν είναι μόνο νομικό, αλλά κυρίως κοινωνικό. Τα επαγγέλματα και οι συνθήκες εργασίας που αντιμετώπισαν και αντιμετωπίζουν οι πρόσφυγες στη γείτονα χώρα συνδέονται άμεσα με την εμπέδωση του συγκεκριμένου status. Τα χαμηλού κύρους επαγγέλματα και η υποτακτικότητα, που συχνά απαιτείται στο πλαίσιο εκτέλεσής τους, αποτελεί μέρος αυτής της διαδικασίας.

Σε συνδυασμό με την υπονόμευση της επαγγελματικής ταυτότητας που πραγματοποιήθηκε στη χώρα προέλευσης, το δεύτερο μέρος του σταδίου προετοιμασίας συμβάλλει καθοριστικά στην ανάπτυξη εργαλειακών εργασιακών προσανατολισμών. Μόνο που αυτή τη φορά οι προσανατολισμοί αυτοί δεν συνδέονται αποκλειστικά με την ανάγκη της επιβίωσης, όπως συνέβη στις χώρες προέλευσης. Αντιθέτως, αποτελούν μέρος μιας οδυνηρής διαδικασίας οριοθέτησης ενός νέου κοινωνικού χώρου εντός του οποίου καλούνται να ενταχθούν οι πρόσφυγες στο πλαίσιο της μετανάστευσής τους στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Αυτή η διαδικασία ολοκληρώνεται σε μεγάλο βαθμό με την είσοδο στην Ελλάδα και την τοποθέτηση στα κέντρα υποδοχής και ταυτοποίησης.

4.1.3 ΚΕΝΤΡΑ ΥΠΟΔΟΧΗΣ ΚΑΙ ΤΑΥΤΟΠΟΙΗΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ (ΜΟΡΙΑ ΛΕΣΒΟΥ)

Η ανάλυση των συνεπειών της παραμονής στα Κέντρα Υποδοχής και Ταυτοποίησης, και πιο συγκεκριμένα σε αυτό της Μόριας, επάνω στους πρόσφυγες αποτέλεσε τη βασική επικέντρωση της μελέτης και ταυτόχρονα αποδείχθηκε μια ιδιαίτερα απαιτητική διαδικασία. Μια πληθώρα δυσάρεστων εμπειριών αδιαμφισβήτητα δημιουργούν μεγάλη δυσφορία στο σύνολο του προσφυγικού πληθυσμού, αλλά και σε όσους ασχολούνται με το προσφυγικό ζήτημα. Αρκετές αναλύσεις μέχρι τώρα έχουν δικαίως επικεντρωθεί στις ειδικές συνθήκες ζωής καθώς και στο τι αυτές σηματοδοτούν για τον τρόπο με τον οποίο οργανώνεται και βιώνεται η εξουσία στο δυτικό κόσμο (Agamben, 2000 · 2005). Ωστόσο, η βασική επιδίωξη της παρούσας μελέτης είναι να αναδειχθούν οι διαστάσεις εκείνες των συνθηκών ζωής που όχι μόνο επιδρούν αρνητικά στους πρόσφυγες αλλά ταυτόχρονα υπονομεύουν την μελλοντική τους σχέση με τις χώρες υποδοχής στις οποίες ενδεχομένως θα βρεθούν.

Το Σύστημα της Μόριας

Στην παρούσα ανάλυση είναι σκόπιμο να γίνει κατανοητό ότι το στρατόπεδο της Μόριας δεν αποτελεί απλώς ένα κέντρο υποδοχής προσφύγων το οποίο αντιμετωπίζει έντονο πρόβλημα υπερπληθυσμού. Αντιθέτως, πρόκειται για ένα «σύστημα» που αποσκοπεί τον περιορισμό και την αποτροπή των μεταναστευτικών ροών. Το σύστημα αυτό στηρίζεται στη μακρά έκθεση των προσφύγων σε τραγικές συνθήκες διαβίωσης, σε συνδυασμό με μεγάλες καθυστερήσεις στις διαδικασίες εξέτασης των αιτήσεων ασύλου. Επιδιώκεται λοιπόν μια εύθραυστη ισορροπία ανάμεσα στην απογοήτευση των προσφύγων και τη διατήρηση της τάξης στο στρατόπεδο.

Με άλλα λόγια, ο σκοπός είναι από τη μία πλευρά η δημιουργία ενός ικανού βαθμού σύγχυσης και απελπισίας που μπορεί να οδηγήσει τους πρόσφυγες σε αίτημα για επιστροφή στη χώρα προέλευσης, αλλά και σε μία άτυπη ενημέρωση εκείνων που φιλοδοξούν να έρθουν στη χώρα για το αδιέξοδο της επιλογής αυτής. Από την άλλη, η απελπισία αυτή δεν μπορεί και δεν πρέπει να οδηγήσει σε κατάρρευση το στρατόπεδο. Σε μια τέτοια περίπτωση το ξέσπασμα μεγάλων ταραχών θα προκαλούσε ακόμη και την απώλεια ανθρώπινων ζωών. Ωστόσο, μια τέτοια εξέλιξη θα σηματοδοτούσε και επικοινωνιακά την αδυναμία της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του ελληνικού κράτους να διαχειριστεί επαρκώς το προσφυγικό ζήτημα.

Μέσα σε αυτό το σύνθετο πλαίσιο κάποιος πρέπει να προσεγγίσει το ΚΥΤ της Μόριας και τις διάφορες πτυχές της καθημερινότητάς του. Η ανάλυση θα επικεντρωθεί τώρα σε αυτές τις πτυχές και στις συνέπειές τους επάνω στους ίδιους τους πρόσφυγες. Στη συνέχεια θα ακολουθήσει μια συζήτηση για τις προοπτικές των προσφύγων στις χώρες υποδοχής με δεδομένη την κατάσταση που έχει διαμορφωθεί μέσα από τη συνολική εμπειρία του σταδίου της προετοιμασίας. Τέλος, θα πραγματοποιηθεί μια γενικότερη αποτίμηση της μεταναστευτικής πολιτικής υπό το πρίσμα της ανάλυσης του συστήματος της Μόριας.

Συνθήκες διαβίωσης

Ξεκινώντας την παράθεση των πτυχών της καθημερινότητας των προσφύγων, ένα αρκετά σημαντικό ζήτημα είναι αυτό της διαμονής μέσα στο ΚΥΤ. Αναλόγως του αριθμού των ατόμων που διαμένουν στο στρατόπεδο τη δεδομένη στιγμή, η στέγαση των προσφύγων έχει πάρει πέντε τουλάχιστον μορφές.

Κατά τη διάρκεια πραγματοποίησης της έρευνας η *πρώτη* αφορούσε την παροχή σκηνών μέσα στις οποίες χωρούν ένα

ή δυο άτομα. Σε αυτές κατοικούν συνήθως μόνοι τους άντρες. Καθώς οι σκηνές είναι καλοκαιρινού τύπου προφανώς δεν παρέχουν απολύτως καμία προστασία σε περίπτωση κρύου ή δυσμενών καιρικών φαινομένων, όπως βροχή ή χιόνι. Συχνά, πάνω από αυτές τις σκηνές βλέπει κανείς απλωμένο ένα χοντρό, γκριζο μουσαμά με το λογότυπο της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες (UNHCR), το μόνο μέσο που στην προκειμένη περίπτωση παρέχει υποτυπώδη προστασία στους ανθρώπους από την κακοκαιρία. Οι σκηνές αυτές, λόγω υπερπληθυσμού, εφάπτονται η μια της άλλης, ενώ ο πλαστικός τους σκελετός αποσυναρμολογείται αρκετές φορές μέσα στη μέρα λόγω των καιρικών συνθηκών που επικρατούν.

Η *δεύτερη* μορφή διαμονής είναι η ομαδοποίηση 7-8 ή και περισσότερων σκηνών κάτω από ένα πρόχειρα κατασκευασμένο παράπηγμα. Σε αυτή την περίπτωση δημιουργείται ένας ξύλινος σκελετός από δοκάρια, ο οποίος καλύπτεται με νάιλον και μουσαμά και μέσα σε αυτόν τοποθετούνται οι προαναφερθείσες σκηνές. Πρόκειται για μια ελαφρώς καλύτερη περίπτωση στέγασης, καθώς παρέχει περισσότερη προστασία από το κρύο και μπορεί να δημιουργήσει ένα —προφανώς επίπλαστο— αίσθημα αυτονομίας στους ανθρώπους που μένουν σε αυτό, σε αντίθεση με το πλήθος των μεμονωμένων σκηνών.

Η *τρίτη* περίπτωση αφορά ανάλογο τύπο παραπήγματος, ελαφρώς καλύτερα υπενδεδυμένου, αλλά χωρίς σκηνές ή οποιοδήποτε άλλο μέσα σε αυτό. Σε αυτή την κατασκευή χωρούν 10 με 15 άτομα. Εδώ οι πρόσφυγες οριοθετούν από μόνοι τους το χώρο τους απλώνοντας τους υπνόσακούς τους και εναποθέτοντας δίπλα σε αυτούς τα λιγοστά υπάρχοντά τους.

Η *τέταρτη* περίπτωση περιλαμβάνει μεγαλύτερες σκηνές τύπου igloo χωρητικότητας 4-5 ατόμων, που διαθέτουν κρεβάτια τύπου κουκέτας και σε αυτές μένουν κυρίως μικρές οικογένειες.

Είναι προφανώς πιο ανθεκτικές στο κρύο από τις απλές καλοκαιρινές σκηνές, αλλά σε καμία περίπτωση δεν προστατεύουν επαρκώς τους πρόσφυγες.

Η τελευταία μορφή στέγασης – και η καλύτερη – αφορά οικίσκους (container) με κρεβάτια τύπου κουκέτας και κλιματιστικά. Πρόκειται για χώρους 20 τετραγωνικών μέτρων μέσα στους οποίους ωστόσο μπορούν να ζουν 25 ή και 30 άτομα. Πρόκειται προφανώς για την καλύτερη περίπτωση στέγασης, καθώς προσφέρει περισσότερη προστασία από τα καιρικά φαινόμενα και κυρίως κλιματισμό. Από την άλλη πλευρά, γίνεται άμεσα κατανοητό ότι τα πλεονεκτήματα που έχουν οι οικίσκοι σε σχέση με τις υπόλοιπες μορφές στέγασης εξανεμίζονται δεδομένου του συνωστισμού που επικρατεί σε αυτούς.

Σχετικά με τους τύπους θέρμανσης που βρίσκει κανείς στο ΚΥΤ της Μόριας, χωρίζονται σε δύο γενικές κατηγορίες: τους αυτοσχέδιους και αυτούς που παρέχονται από τη διεύθυνση του στρατοπέδου και τις ΜΚΟ. Τα θερμαντικά μέσα που παρέχονται από τη διεύθυνση του ΚΥΤ και τις ΜΚΟ, (με εξαίρεση τους οικίσκους που έχουν κλιματισμό) είναι αερόθερμα και σόμπες αλογόνου. Ωστόσο, πρέπει να γίνει κατανοητό ότι οι θερμοκρασίες το χειμώνα στη Μόρια είναι αρκετά χαμηλές υπό του μηδενός βαθμούς Κελσίου και ο χώρος στον οποίον βρίσκεται το στρατόπεδο έχει υγρασία. Ικανοποιητική θέρμανση σε αντίξοες καιρικές συνθήκες δεν μπορεί να εξασφαλιστεί με αυτά τα περιορισμένα μέσα γεγονός που εκ των πραγμάτων οδηγεί τους πρόσφυγες σε χρησιμοποίηση άλλων – εξαιρετικά επικίνδυνων – μέσων.

Οι δυο πιο διαδεδομένοι τύποι αυτοσχέδιων θερμαντικών μέσων είναι τα μαγκάλια και τα πυρότουβλα. Τα μαγκάλια χρησιμοποιούνται κυρίως στις σκηνές, ανεξαρτήτως μεγέθους και τύπου, από τις μεγάλες σχετικά σκηνές – 3 επί 4 μέτρα – μέχρι τις μικρές σκηνές – 2 επί 1,5 μέτρα –. Γίνεται άμεσα κα-

τανοητή η επικινδυνότητα του μέσου αυτού και αρκετές φορές πρόσφυγες έχουν μεταφερθεί στο νοσοκομείο της Μυτιλήνης με συμπτώματα δηλητηρίασης από μονοξείδιο του άνθρακα. Στην προσπάθεια των προσφύγων να θερμανθούν με πιο ασφαλή τρόπο, ιδιαίτερα στις μικρές σκηνές, χρησιμοποιούνται αυτοσχέδια πυρότουβλα. Ουσιαστικά, χρησιμοποιούνται τενεκέδες από λάδι μέσα στους οποίους καίνε τούβλα τα οποία στη συνέχεια μεταφέρουν στις μικρές σκηνές. Πρόκειται επίσης, για ιδιαίτερα επικίνδυνο μέσο καθώς, όπως και στην παραπάνω περίπτωση, υπάρχει μεγάλος κίνδυνος πυρκαγιάς μέσα στη μικρή σκηνή.

Εξετάζοντας πιο συνολικά το ζήτημα, η διαμονή 6 ή 7 χιλιάδων προσφύγων σε μια δομή η οποία μπορεί να φιλοξενήσει, σύμφωνα με τους υπολογισμούς της Ύπατης Αρμοστείας, έως 1990 άτομα, επιφέρει μια σειρά από επιπτώσεις, εκ των οποίων τρεις έχουν ιδιαίτερη σημασία. *Πρώτον*, το ζήτημα της προστασίας από τον καιρό. Η έκθεση των προσφύγων σε ακραίες καιρικές συνθήκες (υπερβολική ζέστη, βροχή και χιόνι) είναι προφανές πως συμβάλλει στην εκδήλωση προβλημάτων υγείας. Τον Ιανουάριο του 2017, λίγο πριν από την εκπόνηση της έρευνας, όταν η Λέσβος αντιμετώπισε ένα έντονο κύμα κακοκαιρίας, τρεις άνθρωποι έχασαν τη ζωή τους μέσα στο στρατόπεδο. Όταν οι εικόνες των χιονισμένων σκηνών της Μόριας έκαναν το γύρο του κόσμου, η ανάγκη επικοινωνιακής διαχείρισης της κατάστασης οδήγησε στη λήψη επιπρόσθετων μέτρων, όπως την παραγγελία οικίσκων.

Το *δεύτερο* ζήτημα που χρήζει προσοχής είναι αυτό της ασφάλειας που αισθάνονται οι πρόσφυγες σε σχέση με τα υπάρχοντά τους. Η ύπαρξη εκατοντάδων σκηνών και ο συνωστισμός πολλών ατόμων σε μικρούς χώρους έχουν ως συνέπεια πολύ συχνά οι πρόσφυγες να πέφτουν θύματα κλοπής, δεδομένης μά-

λιστα της γενικευμένης ανέχειας που επικρατεί στο στρατόπεδο. Καθώς τα ελάχιστα υπάρχοντα των προσφύγων έχουν ιδιαίτερη αξία για αυτούς οι κλοπές δημιουργούν μεγάλες εντάσεις σε ένα ήδη τεταμένο κλίμα. Επίσης, οι πρόσφυγες είναι ιδιαίτερα καχύποπτοι και η απώλεια του οποιουδήποτε αντικειμένου σχεδόν αυτόματα οδηγεί στο συμπέρασμα της κλοπής. Ο 19χρονος Χουσάμ από τη Συρία εξηγεί:

Τσακώνονται όλη την ώρα. Για διάφορα θέματα. Όταν κάτι λείπει από τη σκηνή τσακώνονται όλοι μαζί και πας να σταματήσεις αλλά μπορεί να σε χτυπήσουν κι εσένα... 'Με έκλεψες' φωνάζει. Αλλά μπορεί να μην τον έχει κλέψει κανείς. Μπορείς και να χάσεις πράγματα εδώ. Και να ξεσπάσει κανγάς και μετά ο άλλος να βρει το κινητό του έξω. Αλλά εδώ κανένας δεν εμπιστεύεται κανέναν... Εγώ ότι σημαντικό έχω το έχω εδώ (δείχνει το τσαντάκι του).

Σε σχέση πάλι με την ασφάλεια, η συγκέντρωση πολλών ατόμων σε μικρούς χώρους δημιουργεί μεγάλα προβλήματα στους ευάλωτους πρόσφυγες. Αν και στη συνέχεια το ζήτημα των σχέσεων που αναπτύσσονται μέσα στο στρατόπεδο θα αναλυθεί πιο διεξοδικά, προς το παρόν αξίζει να αναφερθεί πως δημιουργείται ένα πολύ μεγάλο πρόβλημα στις μεγάλες σκηνές και τους οικίσκους. Σε αυτούς, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, συνωστίζονται πολλά άτομα μεταξύ των οποίων και ανήλικοι, που δεν αναγνωρίζονται ως τέτοιοι⁵. Η συνύπαρξη ατόμων διαφορετικών δημογραφικών χαρακτηριστικών, εθνικοτήτων

⁵ Έχουν γίνει επανειλημμένες καταγγελίες πως επειδή οι ανήλικοι πρόσφυγες διαμένουν σε ένα ξεχωριστό τομέα του στρατοπέδου που δεν έχει επαρκή χωρητικότητα, αρκετοί νέοι κάτω των 18 ετών δεν ταυτοποιούνται ως ανήλικοι και μένουν μαζί με το γενικό πληθυσμό.

και βαθμών τρωτότητας δυσχεραίνει εξαιρετικά την κατάσταση ιδίως για τους ευάλωτους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ότι τα μικρότερα σε ηλικία άτομα συχνά πέφτουν θύματα εκφοβισμού ώστε να πραγματοποιούν δύσκολες και απαιτητικές εργασίες συντήρησης του οικίσκου και του περιβάλλοντος χώρου υπό την απειλή βίας.

Ωστόσο, η τρίτη και ιδιαίτερος σημαντική επίπτωση των όρων διαμονής είναι η έλλειψη προσωπικού χώρου. Προσωπικός χώρος νοείται ο επενδεδυμένος με τα ιδιαίτερα στοιχεία του ατόμου χώρος στον οποίο αυτό αισθάνεται ασφαλές (Canter, 1990). Γίνεται άμεσα αντιληπτό ότι, με δεδομένο τον παραπάνω ορισμό, το τελευταίο πράγμα που μπορεί να βιώσει κάποιος στο στρατόπεδο της Μόριας είναι η έννοια του προσωπικού χώρου. Η αναγκαστική συνύπαρξη με δεκάδες ατόμων στον ίδιο χώρο καθιστά ιδιαίτερα προβληματική την καθημερινότητα των προσφύγων, οι οποίοι πολύ συχνά αδυνατούν ακόμη και να κοιμηθούν. Ο 21χρονος Μασούντ από τη Συρία περιγράφει:

Εγώ προσπαθώ να κοιμάμαι όποτε μπορέσω. Εκεί που είμαι το βράδυ δεν μπορώ. Όταν είσαι σε ένα δωμάτιο με 30 άτομα. Άλλος μιλάει στο τηλέφωνο, άλλος τραγουδάει, άλλοι τσακώνονται. Είναι τρέλα... Κοιμάμαι το πρωί, το μεσημέρι. Όποτε έχει ησυχία. Και μετά μπαίνει ένας φωνάζει και ξυπνάς πάλι.

Ωστόσο, το μεγαλύτερο πρόβλημα με την έλλειψη προσωπικού χώρου είναι το αίσθημα συνεχούς έκθεσης που αντιμετωπίζουν οι πρόσφυγες και η αδυναμία αποφόρτισης από τις συνθήκες που επικρατούν στο στρατόπεδο. Σε αυτή την περίπτωση, η συνεχής έκθεση δεν πρέπει να ταυτιστεί με μια επιτήρηση πανοπτικού τύπου καθώς, αν και υπάρχουν μορφές πειθάρχησης και ελέγχου των προσφύγων, μια τέτοια προσέγγιση ίσως να ήταν

υπερβολική, αφού θα υπερτόνιζε το ρόλο της παρακολούθησης στην καθημερινότητα της Μόριας. Από την άλλη πλευρά, όλοι οι συμμετέχοντες στην έρευνα τόνισαν τον αντίκτυπο που έχει αυτή η κατάσταση στη ζωή τους και τις συνεχείς προσπάθειες που καταβάλλουν για να την αντιμετωπίσουν. Η συνηθέστερη απ' αυτές είναι η απομάκρυνση από το στρατόπεδο κατά τη διάρκεια της μέρας μέσω πεζοπορίας. Η επίσκεψη στην πόλη της Μυτιλήνης δεν επιλέγεται από τους περισσότερους πρόσφυγες καθώς απαιτεί οικονομικές δαπάνες και κυρίως δεν προσφέρει την έννοια του προσωπικού χώρου. Ο 28χρονος Μοχάμεντ από το Αφγανιστάν εξηγεί:

Κάθε μέρα περπατάω προς τα πάνω (έξω από το στρατόπεδο). Δεν θέλω να βλέπω κανέναν. Δεν μου αρέσει στη Μυτιλήνη. Πρέπει να έχεις λεφτά αλλά έχει πολύ κόσμος. Δεν θέλω να βλέπω κόσμο. Εντάξει τα μικρά αγόρια μπορεί να θέλουν να βλέπουν κορίτσια. Αλλά εμείς που είμαστε μεγαλύτεροι... Όλοι έτσι είναι. Και πας μακριά για να είσαι μόνος αλλά έχει και εκεί κόσμο και πας πιο μακριά και προς το βουνό. Εκεί βρίσκω το μέρος μου και κάθομαι. Εκεί ξεχνιέμαι. Ακούω τη σιωπή και η ψυχή μου ηρεμεί. Και μετά κατεβαίνω κάτω και μόλις αρχίζω να βλέπω τη Μόρια (το ΚΥΤ) κάνω 'Αααα!!' (φωνάζει) και θυμάμαι πού είμαι.

Όπως γίνεται κατανοητό από τα παραπάνω, οι συνθήκες στέγασης στη Μόρια είναι εξαιρετικά προβληματικές. Αυτό άλλωστε είναι γνωστό στον περισσότερο κόσμο λόγω της έκθεσης του γεγονότος στα διεθνή και εγχώρια ΜΜΕ. Εκείνο που έχει σημασία ωστόσο, είναι η αναγνώριση του ζητήματος της στέγασης ως μιας από τις πολλές διαστάσεις της καθημερινότητας των προσφύγων που επιτείνει την ανάγκη απομάκρυνσής τους

από αυτές τις συνθήκες ζωής. Στο πλαίσιο της ισχύουσας μεταναστευτικής πολιτικής, η απομάκρυνση μπορεί να συμβεί μέσω της οικειοθελούς επιστροφής στη χώρα προέλευσης. Διαφορετικά, η μόνη επιλογή είναι η ανοχή των συνθηκών (και των σοβαρότατων συνεπειών τους) μέχρι την τελική έξοδο από το ΚΥΤ.

Σε σχέση με τη διατροφή των προσφύγων στο ΚΥΤ της Μόριας, αυτή καλύπτει κυρίως 3 γεύματα (πρωινό, μεσημεριανό και βραδινό) που παρέχονται από τη διεύθυνση. Το πρωινό αποτελείται από ένα κρουασάν και ένα μικρό χυμό ή κάποιο φρούτο. Το μεσημεριανό και το βραδινό γεύμα μοιράζονται μέσα σε μαύρα πλαστικά τάπερ μιας χρήσης και συνήθως περιλαμβάνουν όσπρια με ρύζι και σπανιότερα κοτόπουλο. Πέρα από αυτά τα γεύματα οι πρόσφυγες έχουν το δικαίωμα να μαγειρέψουν κάτι μόνοι τους μέσα στο κατάλυμά τους, εφόσον βέβαια έχουν αγοράσει οι ίδιοι τα απαραίτητα υλικά (σουστατικά, γκαζάκι, τηγάνι κτλ.). Τέλος, μια τρίτη λύση, αλλά προφανώς όχι τόσο συμφέρουσα οικονομικά, είναι η αγορά έτοιμου φαγητού από τις καντίνες που βρίσκονται έξω από το χώρο του στρατοπέδου. Πρόκειται για καντίνες μπροστά από τις οποίες βρίσκονται καθίσματα και τραπέζια και ουσιαστικά αποτελούν το μοναδικό χώρο κοινωνικοποίησης των προσφύγων εκτός του στρατοπέδου.

Η ποιότητα του φαγητού που προσφέρεται στο ΚΥΤ είναι αρκετά χαμηλή και οι συνθήκες κάτω από τις οποίες αυτό διανέμεται απολύτως απαράδεκτες. Η ουρά που σχηματίζεται για την παραλαβή του φαγητού φθάνει ακόμη και το μισό χιλιόμετρο, ενώ πολύ συχνά δημιουργούνται συμπλοκές κατά τη διάρκεια της αναμονής. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι οι συμπλοκές που δημιουργούνται όταν το προσφερόμενο φαγητό είναι κοτόπουλο με ρύζι. Αυτό συμβαίνει περίπου μια φορά την εβδομάδα, καθώς συνήθως το μενού έχει όσπρια με ρύζι, και ο φόβος ότι

μπορεί να τελειώσει πριν όλοι προλάβουν να πάρουν τη μερίδα τους ή και η ανάγκη να διασφαλιστούν περισσότερες μερίδες, προκαλούν εντάσεις και συμπλοκές. Στη συνέχεια αυτές διαλύονται με τη βία από τις αστυνομικές δυνάμεις δηλαδή μια ομάδα ΜΑΤ που βρίσκεται μόνιμα στο στρατόπεδο. Μάλιστα, το γεγονός αυτό είναι τόσο συνηθισμένο, ώστε οι ίδιοι οι πρόσφυγες τη μέρα που διανέμεται κοτόπουλο αστεειεύονται μεταξύ τους την ονομάζουν «ημέρα chicken fight» (μάχη κοτόπουλου).

Όπως και στην περίπτωση της θέρμανσης, έτσι και στην περίπτωση της διατροφής επιστρατεύονται αυτοσχέδιοι τρόποι κάλυψης των αναγκών από τους ίδιους τους πρόσφυγες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιων προσπαθειών είναι η διαδικασία με την οποία οι πρόσφυγες ζεσταίνουν το νερό μέσα στις σκηνές. Σε αρκετές περιπτώσεις παρατηρήθηκε να χρησιμοποιούνται αυτοσχέδιες βυθιζόμενες αντιστάσεις που αποτελούνται από δύο ηλεκτρόδια. Στην περίπτωση αυτή ουσιαστικά το νερό που ζεσταίνεται μέσα στις σκηνές είναι ηλεκτροφόρο με όλους τους κινδύνους που αυτό ενέχει.

Ολοκληρώνοντας αυτή τη σύντομη αναφορά στις συνθήκες διαβίωσης στο ΚΥΤ της Μόριας έχει μεγάλη σημασία και η εξέταση των θεμάτων υγιεινής. Όπως προκύπτει από τα προαναφερθέντα, το ζήτημα της υγιεινής είναι εξίσου σημαντικό δεδομένης της συγκέντρωσης τόσο μεγάλου αριθμού ατόμων σε ένα περιορισμένο χώρο. Οι εικόνες κάδων απορριμμάτων που ξεχειλίζουν, το λασπωμένο έδαφος από τις βροχές και την υγρασία που έχει απορροφήσει, τα σκουπίδια και τα λύματα συνιστούν «κοινό τόπο» στη Μόρια. Σε ένα χώρο όπου μεγάλος αριθμός ατόμων κοιμάται σε σκηνές, οι κίνδυνοι για τη δημόσια υγεία είναι πραγματικά σοβαροί. Συχνά οι πρόσφυγες παραπονούνται ότι δεν μπορούν να αφήσουν κάποια τρόφιμα στη σκηνή γιατί στη συνέχεια τα βρίσκουν φαγωμένα από πο-

ντίκια. Οι τουαλέτες στη Μόρια σε καμία περίπτωση δεν επαρκούν για τον αριθμό των προσφύγων. Όσο συχνά και να καθαρίζονται από τα συνεργεία σχεδόν αμέσως βρίσκονται στην ίδια κατάσταση. Αυτό το γεγονός επιτείνεται από τα γαστρεντερικά προβλήματα που παρουσιάζουν πολλοί πρόσφυγες λόγω του φαγητού και των γενικότερων συνθηκών που επικρατούν. Ο 28χρονος Αχμέτ από Ιράκ περιγράφει το ζήτημα της υγιεινής με χαρακτηριστικό τρόπο:

Όταν ήρθα πρώτη μέρα δεν πίστευα τα μάτια μου. Δεν μπορούσαν να πάω τουαλέτα. Ήταν γεμάτες σκουπίδια, σκατά. Το έβλεπα και ήθελα να κάνω εμετό. Είπα ότι εδώ θα πεθάνω. Δεν μπορώ να ζήσω εδώ μέσα. Προσπαθούσα να πάω στο βουνό, αλλά έχει πολύ κρύο και πρέπει να πας πολύ μακριά για να είσαι μόνος. Μετά από λίγες μέρες έφαγα κάτι και με πείραξε. Έπρεπε να πάω. Ήμουν στην τουαλέτα και έκλαιγα... Τώρα έχω συνηθίσει (γελάει). Βλέπω τότε φεύγουν τα συνεργεία και προσέχω τι πιάνω.

Γενικότερα, είναι κοινώς αποδεκτό από όλους τους φορείς και σχολιαστές ότι οι συνθήκες διαβίωσης στη Μόρια είναι απολύτως απαράδεκτες. Ωστόσο, προκαλεί μεγάλη εντύπωση η ανοχή απέναντι σε αυτό το δεδομένο τη στιγμή που εκατοντάδες άνθρωποι βρίσκονται μέσα στο στρατόπεδο. Η έκθεση των προσφύγων σε τόσους κινδύνους σε καμία περίπτωση δεν συνάδει με την έννοια της προστασίας που υποτίθεται ότι βρίσκεται στη βάση της διαχείρισης της προσφυγικής κρίσης. Αντιθέτως, διαπιστώνει κανείς ότι η υποδοχή των προσφύγων ενέχει για αυτούς κινδύνους αντίστοιχους με εκείνους από τους οποίους προσπάθησαν να ξεφύγουν.

Δραστηριότητες προσφύγων

Η έκθεση των συνθηκών διαβίωσης στο ΚΥΤ της Μόριας δεν αποτελεί το στόχο της παρούσας μελέτης. Υπάρχουν άλλωστε πολλές εκθέσεις από διεθνείς οργανισμούς αλλά και ρεπορτάζ από το διεθνή τύπο που έχουν φωτίσει το ζήτημα τα τελευταία 3 χρόνια (Hebebrand et al., 2016 · Al Jazeera, 2017 · Jauhainen, 2017). Αυτό που προέχει είναι η κατανόηση του πλαισίου μέσα στο οποίο καλούνται να επιβιώσουν οι πρόσφυγες και οι νοσηματοδοτήσεις που προκύπτουν εντός αυτού. Έτσι, παράλληλα με τις συνθήκες διαβίωσης απαιτούν ξεχωριστή διερεύνηση οι καθημερινές δραστηριότητες των προσφύγων αλλά και ο τρόπος που βιώνονται από τους ίδιους.

Το βασικό χαρακτηριστικό της ζωής μέσα στο στρατόπεδο της Μόριας είναι η αεργία. Η σχεδόν παντελής απουσία οποιασδήποτε δημιουργικής δραστηριότητας. Εκατοντάδες άνθρωποι ξυπνούν κάθε πρωί, οριοθετώντας το χρόνο τους γύρω από τα προσφερόμενα γεύματα (πρωινό, μεσημεριανό, βραδινό). Όλη η υπόλοιπη μέρα περνά είτε μέσα στο στρατόπεδο, είτε εκτός αυτού περιμένοντας πότε θα περάσουν από τη διαδικασία της συνέντευξης για την εξέταση του αιτήματός τους. Ο 24χρονος Καρίμ από το Ιράκ περιγράφει χαρακτηριστικά:

Πώς περνάω τη μέρα μου (γελάει); Τίποτα. Κανένας εδώ δεν κάνει κάτι. Είμαι πρόσφυγας σημαίνει δεν έχω δικαιώματα και πρέπει να περιμένω εδώ για πάντα. Σηκώνομαι το πρωί. Θα φάω πάντα ότι όμορφο μας δίνουν (γελάει). Θα δω τους φίλους να συζητήσουμε και τι άλλο; Εμείς καθόμαστε και περιμένουμε. Εγώ δεν ξέρω τι σημαίνει αυτό. Σπούδαζα, δούλενα. Τώρα τίποτα. Τώρα που μιλάμε είναι καλό για μένα. Σοβαρά! Έχω κάτι να κάνω.

Η αεργία που αντιμετωπίζουν οι πρόσφυγες έχει προφανώς μεγάλη βαρύτητα και οι συνέπειές της — ιδιαίτερα σε σχέση με το στοιχείο της αναμονής — θα αναλυθούν περισσότερο στη συνέχεια. Μια διάσταση που τονίστηκε στις συνεντεύξεις είναι η σύνδεση της αεργίας με τις φήμες που αναπνέσσονται στο στρατόπεδο σε σχέση με την προσφυγική πολιτική. Πρόκειται για ανυπόστατες φήμες μαζικής παροχής ασύλου σε συγκεκριμένες ομάδες προσφύγων ή διάνοιξης των συνόρων. Οι φήμες αυτές δεν αποτελούν σε καμία περίπτωση δευτερεύον ζήτημα, καθώς δημιουργούν εντάσεις ακόμα και βίαια ξεσπάσματα, τα οποία στη συνέχεια αντιμετωπίζονται με μαζική καταστολή από τις δυνάμεις της αστυνομίας. Ο 23χρονος Άλι από το Ιράκ εξηγεί:

Αυτό είναι το παιχνίδι μας. Αφού δεν έχουν τι να κάνουν. Λένε 'Ξέρεις; Δώσανε άσυλο σε όλους τους Σύριους. Φεύγουν αύριο'. Μετά τσακώνονται. Αυτοί από το Κονγκό με τους Σύριους. Ή εμείς (Ιρακινοί) με τους Αφγανούς. Πριν λίγες μέρες μας είπαν ότι θα φύγουμε όλοι. Ανοίξαν τα σύνορα και πάμε Γερμανία, Σουηδία, οτιδήποτε. Εκεί όλοι φωνάζανε. Μπήκε η αστυνομία μέσα. Όλοι τρέχανε. Τι να κάνουν; Κάθονται και λένε ιστορίες.

Η αεργία και οι συνέπειές της είναι σίγουρο πως μπορούν να αντιμετωπιστούν μόνο μέσω οργανωμένων δραστηριοτήτων. Ωστόσο, οι λιγοστές ευκαιρίες κάποιας δημιουργικής απασχόλησης δίνονται συνήθως από τις ΜΚΟ που δραστηριοποιούνται είτε εντός του ΚΥΤ είτε έξω από αυτό, στην πόλη της Μυτιλήνης. Συχνά, στον κύκλο των ανθρώπων που ασχολούνται με το προσφυγικό ζήτημα εμφανίζεται μια τάση υπερτονισμού αυτών των δραστηριοτήτων. Στην πραγματικότητα ο αριθμός των προσφύγων που συμμετέχουν σε αυτές είναι υπερβολικά μικρός με

αποτέλεσμα αυτές οι πρωτοβουλίες να επιδρούν ελάχιστα στην καθημερινότητα του στρατοπέδου. Μαθήματα ξένων γλωσσών, υπολογιστών και άλλες δραστηριότητες — αρκετές εκ των οποίων είναι ιδιαίτερα πρωτότυπες και αξιόλογες — δεν έχουν σε καμία περίπτωση το βαθμό επίδρασης που θα ήθελε ή θα περίμενε κανείς στον χώρο των προσφύγων.

Σε αυτό το σημείο χρειάζεται να διευκρινιστεί ο λόγος για τον οποίο τόσοι λίγοι πρόσφυγες συμμετέχουν στα προγράμματα αυτά. Για τους χιλιάδες των ανθρώπων που βρίσκονται στη Μυτιλήνη, η Μόρια αποτελεί ένα ενδιάμεσο στάδιο από το οποίο θέλουν να φύγουν το συντομότερο δυνατόν για να συνεχίσουν το ταξίδι τους. Η συμμετοχή σε προγράμματα κατάρτισης ή εκμάθησης ερμηνεύεται σαν αποδοχή μιας μονιμότητας η οποία σε καμία περίπτωση δεν είναι αποδεκτή από τους ίδιους. Ο Μοχάμεντ είναι 30 χρονών από το Αφγανιστάν έχοντας τη γυναίκα του και τα δυο παιδιά του πίσω στη χώρα του. Περιγράφει την αποχή του από αυτά τα προγράμματα στο πλαίσιο περιγραφής της καθημερινότητάς του:

Έρχομαι εδώ (στις καντίνες) πίνω ένα καφέ και βλέπω τα νέα (στο κινητό) γιατί μέσα δεν έχει καλό σήμα. Περιμένω τη συνέντευξη. Δεν υπάρχει κάτι άλλο να κάνεις... Ένα παιδί από τη σκηνή πηγαίνει στη Μυτιλήνη και κάνει μαθήματα. Εγώ δεν ήρθα για να μείνω. Θέλω να πάρω τα χαρτιά μου, να φύγω από εδώ και να φέρω την οικογένειά μου. Να μάθω να φτιάχνω γλάστρες. Τα μικρά παιδιά να το κάνουνε. Εγώ έχω οικογένεια.

Ωστόσο, πέραν του πολύ μικρού αριθμού συμμετεχόντων ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα δημογραφικά χαρακτηριστικά όσων εν τέλει παίρνουν μέρος στις δραστηριότητες αυτές. Αυτό

που διαπιστώνει κανείς είναι ότι η συντριπτική πλειοψηφία των πρωτοβουλιών αφορά τους ανήλικους και στη συνέχεια τις γυναίκες. Κάτι τέτοιο σε μια πρώτη ανάλυση φαντάζει απολύτως δικαιολογημένο αλλά και επιβεβλημένο, καθώς, ιδιαίτερα στη περίπτωση των ανηλίκων, η παροχή εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων αποτελεί μια αυτονόητη υποχρέωση της κοινωνίας απέναντι στον προσφυγικό πληθυσμό. Και σε αυτή την περίπτωση, βέβαια ο βαθμός συμμετοχής δεν είναι σε καμία περίπτωση καθολικός ή έστω πλειοψηφικός. Αντίστοιχη είναι και η περίπτωση των γυναικών. Ωστόσο και εδώ οι πρωτοβουλίες (όχι τόσες όσες στην περίπτωση των ανηλίκων) αφορούν σχεδόν αποκλειστικά προγράμματα των διάφορων ΜΚΟ που δραστηριοποιούνται στο νησί.

Η έμφαση που δίνεται από τις διάφορες οργανώσεις (και ιδίως τις διεθνείς) στις δραστηριότητες των γυναικών ενδεχομένως να σχετίζεται με τη σειρά της με τις προλήψεις και τα στερεότυπα που επικρατούν σε αρκετές δυτικές κοινωνίες για τις έμφυλες σχέσεις στη Μέση Ανατολή. Με άλλα λόγια, δίνεται από αρκετές οργανώσεις ιδιαίτερη βάση στα ζητήματα που αφορούν τη χειραφέτηση των γυναικών, καθώς υποτίθεται πως η τελευταία αποτελεί βασική προϋπόθεση συμμετοχής στις δυτικές κοινωνίες. Ασχέτως των ποικίλων προβληματισμών που η παραπάνω παραδοχή μπορεί να δημιουργήσει⁶, η έμφαση που

⁶ Η παραδοχή αυτή κρίνεται ιδιαίτερος προβληματική καθώς προϋποθέτει δύο εξαιρετικά λανθασμένες πεποιθήσεις. Πρώτον, την καταπίεση των γυναικών στις χώρες προέλευσης ως την πλέον βασική πολιτισμική συνθήκη των χωρών της Μέσης Ανατολής. Πρόκειται ουσιαστικά για μια νέα έκφραση οριενταλισμού που κεντρική της διάσταση είναι η οπισθοδρόμηση των κοινωνιών της περιοχής (Macmasters and Lewis, 2005). Δεύτερον, την χειραφέτηση των γυναικών στις δυτικές κοινωνίες η οποία ταυτίζεται με την πρόσβαση στην εργασία, αγνοώντας ή παρακάμπτοντας με τον τρόπο αυτό τη συχνά ακραία εκμετάλλευση και θυματοποίηση με την οποία έρχονται σε επαφή οι δυτικές γυναίκες στη σύγχρονη εποχή (Lasch, 1979).

δίνεται από τις οργανώσεις στα παιδιά και τις γυναίκες αποκαλύπτει μια ουσιαστική δυσλειτουργία καθώς η συντριπτική πλειοψηφία των προσφύγων της Μυτιλήνης βρίσκεται εκτός οργανωμένων δημιουργικών δραστηριοτήτων.

Το ΚΥΤ της Μόριας φιλοξενεί κατά συντριπτική πλειοψηφία νεαρούς ενήλικους άντρες οπότε η εξαίρεσή τους από τα προγράμματα αυτά δημιουργεί μεγάλα προβλήματα τόσο στους ίδιους, όσο και στις υπόλοιπες πληθυσμιακές ομάδες που υποτίθεται πως τα προγράμματα υποστηρίζουν. Ακόμα και αν αποδεχθεί κανείς εξ ολοκλήρου τον αρκετά απλοϊκό προαναφερθέντα προβληματισμό σε σχέση με τη χειραφέτηση των γυναικών, η έκθεση των αντρών στις συνθήκες του στρατοπέδου χωρίς πρόσβαση σε δημιουργικές δραστηριότητες ενδεχομένως να υπονομεύει τις έμφυλες σχέσεις ακόμη περισσότερο, όπως θα φανεί παρακάτω στην ανάλυση των φαινομένων παραβατικότητας εντός του ΚΥΤ.

Αφήνοντας κατά μέρος τα παραπάνω, αξίζει να γίνει ιδιαίτερη μνεία στους ελάχιστους αυτούς πρόσφυγες που εργάζονται στο νησί κατά τη διάρκεια της παραμονής τους στη Μόρια. Αν και μέσα στο 2018 υπάρχουν αναφορές για άτυπη μίσθωση προσφύγων στη συγκομιδή της ελαιοπαραγωγής (alfavita.gr, 2018), κατά τη διάρκεια της εκπόνησης της μελέτης η κυρίαρχη πρόσβαση στην απασχόληση αφορούσε δύο μορφές άτυπης εργασίας. Την εργασία στις ΜΚΟ και την απασχόληση στις καντίνες έξω από το στρατόπεδο. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον προκαλεί ότι και στις δύο περιπτώσεις αναδύονται στοιχεία που συνδέονται με την υποτακτικότητα (deference) ως βασική διάσταση της εργασίας.

Κεντρικό στοιχείο αυτών των πεποιθήσεων είναι η λειτουργία των δυτικών αξιών ως μέσο εκμάθησης «προοδευτικών» ιδεών σε «οπισθοδρομικές» κοινωνικές ομάδες.

Στην περίπτωση των ΜΚΟ η συντριπτική πλειοψηφία των προσφύγων εργάζονται ως άτυποι μεταφραστές από την μητρική τους γλώσσα στα αγγλικά. Πρόκειται για ένα ιδιαίτερα σημαντικό έργο, καθώς η απουσία μεταφραστών δυσχεραίνει υπερβολικά την επικοινωνία ανάμεσα στον προσφυγικό πληθυσμό και τις αρχές. Συνήθως εργάζονται σε βάρδιες τεσσάρων έως και οχτώ ωρών, όμως είναι αρκετά ασαφές το εργασιακό πλαίσιο στο οποίο εντάσσονται. Οι ίδιοι περιγράφοντας την εργασία τους υποστηρίζουν πως κάνουν εθελοντισμό (volunteering) ή απλά βοηθούν (helping out) αφού δεν πληρώνονται για την εργασία τους.

Τα οφέλη μιας τέτοιου είδους εργασίας για τις ΜΚΟ είναι φανερά, αφού πρόκειται επί της ουσίας για απλήρωτη εργασία η οποία είναι εξαιρετικά χρήσιμη στην καθημερινότητα της επαφής με τους πρόσφυγες. Για τους τελευταίους τα πλεονεκτήματα πρωτίστως συνδέονται με την πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες που στο στρατόπεδο της Μόριας δεν θα ήταν εύκολη. Τα αγαθά αφορούν αρχικά την πρόσβαση σε τρόφιμα και ροφήματα αλλά κυρίως τη δυνατότητα να περάσουν οι πρόσφυγες κάποιες ώρες μακριά από το ΚΥΤ. Άλλωστε, η απομάκρυνση από το αυστηρό πλαίσιο ζωής της Μόριας και η αποφόρτιση που μπορεί να προσφέρει δεν είναι παράγοντας που μπορεί να υποτιμηθεί.

Από την άλλη πλευρά, ίσως η πιο σημαντική διευκόλυνση που παρέχει αυτή η μορφή εργασίας είναι η πρόσβαση σε νομικές υπηρεσίες. Η παροχή ασύλου αποτελεί βασική προτεραιότητα για όλους τους πρόσφυγες, ενώ οι νομικές συμβουλές για την ανάπτυξη μιας συγκροτημένης επιχειρηματολογίας κατά τη διάρκεια της συνέντευξης συνιστούν ίσως το πλέον απαραίτητο στάδιο αυτής της διαδικασίας. Στην πλειοψηφία των ΜΚΟ που δραστηριοποιούνται στη Λέσβο εργάζεται νομικό προσω-

πικό – συχνά έμπειρο – και η αξιοποίηση αυτής της εμπειρίας από την πλευρά των προσφύγων είναι κεντρικής σημασίας. Ο 21χρονος Μουράντ από τη Συρία εξηγεί τα παρακάτω:

Είμαι εθελοντής στην... (όνομα ΜΚΟ). Συνήθως δουλεύω εδώ (στο ΚΥΤ) αλλά συχνά έρχονται το πρωί με το φορτηγό και πάμε στην πόλη. Μεταφράζω για 4-5 ώρες... η βάρδια μου. Είναι καλά εκεί. Δουλεύω αλλά είμαι σαν άνθρωπος πάλι... Τρώμε εκεί, γελάμε. Δεν είναι αυτό το πράγμα (δείχνει το ΚΥΤ). Εκεί γνώρισα και τη δικηγόρο μου και με βοηθάει με τα χαρτιά μου... Λεφτά δεν παίρνω αλλά δεν με πειράζει. Θα ήθελα να δουλεύω και άλλες ώρες εκεί.

Ωστόσο, ένα ζήτημα που προκύπτει από την άτυπη εργασία ορισμένων προσφύγων στις ΜΚΟ και αξίζει αναφοράς είναι η ταξική διάσταση. Όπως αναφέρθηκε και στην ανάλυση της μεθοδολογίας της έρευνας, η γνώση της αγγλικής γλώσσας στις υπό έρευνα χώρες δεν είναι τόσο διαδεδομένη όπως είναι σε χώρες σαν την Ελλάδα. Αντιθέτως, η γνώση της αγγλικής αποτελεί ένδειξη υψηλού εκπαιδευτικού επιπέδου και κοινωνικής θέσης (Jauhainen, 2017). Επίσης, η δυνατότητα πρόσβασης σε υψηλού επιπέδου νομικές υπηρεσίες είναι πολύτιμη για τους πρόσφυγες στο ΚΥΤ της Μόριας. Έτσι, αυτό που παρατηρεί κανείς είναι ότι τα άτομα ανώτερης κοινωνικής τάξης που απασχολούνται στις ΜΚΟ κερδίζουν ως ένα βαθμό ορισμένα πλεονεκτήματα σε σχέση με τους υπόλοιπους πρόσφυγες αναφορικά με την εξέλιξη του αιτήματός τους. Επιπροσθέτως, τα άτομα αυτά έχοντας πρόσβαση σε ζωτικές για το μέλλον πληροφορίες και κοινωνικές επαφές ενδεχομένως μπορούν να αποκτήσουν ένα υψηλότερο κύρος συγκριτικά με τους υπόλοιπους στον μικρόκοσμο του στρατοπέδου.

Η δεύτερη περίπτωση εργασίας – αν και πολύ πιο σπάνια σε σχέση με την ήδη περιορισμένη πρώτη – είναι η απασχόληση στις καντίνες που βρίσκονται έξω από το στρατόπεδο. Η εργασία ενός πρόσφυγα στις καντίνες είναι απαραίτητη για τους επιχειρηματίες καθώς προσφέρει τη δυνατότητα μετάφρασης από τα αραβικά, τη βασική γλώσσα επικοινωνίας στο ΚΥΤ. Στην συγκεκριμένη περίπτωση η εργασία δεν έχει καθορισμένο ωράριο, αφού ο πρόσφυγας πιάνει δουλειά στην καντίνα όταν υπάρχει αυξημένη κίνηση, κυρίως τις μεσημεριανές και βραδινές ώρες. Παρά τις προσπάθειες που έγιναν, δεν μπόρεσε να πραγματοποιηθεί συνέντευξη με κάποιον από τα 8 άτομα που εργάζονταν περιστασιακά στις καντίνες της Μόριας. Σε μια άτυπη συζήτηση με έναν από τους εργαζόμενους προέκυψε πως πέρα από το φαγητό που ήταν δωρεάν και τη δυνατότητα να κοιμάται σε ένα μικρό ξύλινο δωμάτιο πίσω από την καντίνα, αν τα έσοδα το επέτρεπαν έπαιρνε το ποσό των 10 ευρώ. Γίνεται απολύτως προφανές πως σε αυτή την περίπτωση προκύπτει μια ιδιαιτέρως εκμεταλλευτική μορφή εργασίας με άξονα την υποτακτικότητα στην εργοδοτική αρχή.

Ολοκληρώνοντας την ανάλυση των δραστηριοτήτων των προσφύγων στη Μόρια έχει σημασία να τονιστεί η πραγματικότητα της σχεδόν απόλυτης αεργίας με την οποία έρχονται αντιμέτωποι οι χιλιάδες άνθρωποι που ζούνε στο στρατόπεδο. Οι ελάχιστες εξαιρέσεις δημιουργικής απασχόλησης δεν είναι σε καμία περίπτωση διαδεδομένες, αφού αφορούν μια πολύ μικρή μειοψηφία. Από την άλλη πλευρά, στην περίπτωση των ελαχίστων προσφύγων που εργάζονται αναδύεται η διάσταση της εκμετάλλευσης από ορισμένες επιχειρήσεις οι οποίες δραστηριοποιούνται σε τομείς σχετικούς με το προσφυγικό ζήτημα. Ωστόσο, αξίζει να επαναληφθεί ότι, παρά τις αναφορές σε αυτές τις μορφές εργασίας, η ζωή στο στρατόπεδο της Μόριας χαρα-

κτηρίζεται από απραξία και μακρά αναμονή. Στη συνέχεια θα αναλυθεί αυτή η τελευταία διάσταση, καθώς φαίνεται να έχει ιδιαίτερη βαρύτητα τόσο για την εμπειρία της παραμονής στο ΚΥΤ, όσο και για την μετέπειτα πορεία των χιλιάδων προσφύγων.

Αναμονή

Η μακρά αναμονή είναι αναμφίβολα το πλέον χαρακτηριστικό της ζωής των προσφύγων στο στρατόπεδο της Μόριας. Η έγκριση ή απόρριψη της αίτησης παροχής ασύλου είναι μια διαδικασία που διαρκεί 9 με 12 μήνες. Με δεδομένη τη δυνατότητα του αιτούντα για επαναληπτική αίτηση σε περίπτωση πρώτης απόρριψης, γίνεται άμεσα αντιληπτό ότι υπάρχει ένας τεράστιος αριθμός προσφύγων που βρίσκονται στο νησί πάνω από ενάμιση χρόνο, χωρίς ένα σαφές χρονοδιάγραμμα για το πότε θα λήξει η παραμονή στη Λέσβο. Αυτό το ζήτημα είναι πρωταρχικής σημασίας για δύο βασικούς λόγους. Ο πρώτος είναι σχεδόν αυτονόητος καθώς η αναμονή στο νησί σε συνδυασμό με τις μικρές – αλλά συνεχείς – νέες αφίξεις, που αυξάνονται ιδιαίτερα σε περιόδους καλοκαιρίας, εντείνει το πρόβλημα υπερπληθυσμού της Μόριας. Ιδιαίτερα σημαντικό αφού κάνει τις προαναφερθείσες συνθήκες ζωής ακόμα πιο ανυπόφορες για τους πρόσφυγες. Ο δεύτερος όμως λόγος είναι ακόμη πιο ουσιαστικός και αφορά τις βαρύτητες συνέπειες που έχει η αναμονή για τον ίδιο τον προσφυγικό πληθυσμό.

Για την ανάλυση αυτού του δεύτερου σημείου έχει ιδιαίτερη βαρύτητα η συμβολή του υποκλάδου της κοινωνιολογίας που ασχολείται με την αναμονή (sociology of waiting). Για τους συγγραφείς που ασχολήθηκαν με το ζήτημα, η αναμονή αποτελεί μια ξεκάθαρη σχέση εξουσίας. Ο Bourdieu εξηγεί ότι «...το να κάνεις τους ανθρώπους να περιμένουν, καθυστερώ-

ντας τους αλλά παράλληλα χωρίς να τους καταστρέφεις την ελπίδα» είναι μια από τις κεντρικές διαστάσεις της επικυριαρχίας (2000:28). Μέσα από αυτή τη διαδικασία όποιος περιμένει αισθάνεται με σαφή τρόπο ότι μειονεκτεί απέναντι σε εκείνους που τον κάνουν να περιμένει. Μάλιστα αυτή η διάσταση γίνεται σαφέστερη κατά τη διάρκεια της μακράς αναμονής. Ο Barry Schwartz, ένας από τους πρώτους μελετητές της αναμονής στην κοινωνιολογία τονίζει: «ιδιαίτερα το να περιμένεις ασυνήθιστα πολύ καιρό σημαίνει το να υπόκειται κανείς στην επιβεβαίωση ότι ο δικός του χρόνος (και επομένως η ίδια του η κοινωνική αξία) είναι λιγότερο σημαντικά από το χρόνο και την αξία αυτού που επιβάλλει την αναμονή» (1974:856).

Αυτή η μακρά και επίπονη διαδικασία αναμονής ωστόσο, δεν παρουσιάζεται ως επιβεβαίωση επικυριαρχίας. Αντιθέτως, εμφανίζεται ως αποτέλεσμα καθυστερήσεων γραφειοκρατικού χαρακτήρα που είναι απολύτως λογικές. Εδώ αξίζει να τονιστεί ότι το ίδιο το Ευρωπαϊκό σύστημα διαχείρισης των προσφυγικών και μεταναστευτικών ροών βασίζεται σε μια πρωτοφανή πολυπλοκότητα, όπως φαίνεται από το σχήμα της Ευρωπαϊκής Επιτροπής του 2015 για τα ΚΥΤ, γνωστό και ως «Προσέγγιση Hotspot» (The Hotspot Approach), που στον παρακάτω πίνακα παρατίθεται αυτούσιο. Από την άλλη πλευρά, σε εθνικό επίπεδο οι καθυστερήσεις της Υπηρεσίας Ασύλου, όπως η ίδια διατείνεται κατά καιρούς μέσω ανακοινώσεων της (Υπηρεσία Ασύλου, 2017), οφείλονται στην υποστελέχωση αλλά και το σύνθετο της όλης διαδικασίας.

Η αναμονή για 9, 12 ή και 18 μήνες, υπό καθεστώς αεργίας, χωρίς καμία δυνατότητα παρέμβασης και αντιμετωπίζοντας απάνθρωπες συνθήκες διαβίωσης δεν μπορεί να υποτιμηθεί, ούτε και να παραβλεφθεί σε περίπτωση επιτυχούς μετακίνησης. Αντιθέτως, το βίωμα της αναμονής συνιστά μια σημαίνουσα εμπειρία υποταγής με συνέπειες που υπερβαίνουν τη χρονική περίοδο για την οποία γίνεται λόγος. Μάλιστα συμβάλλει καθοριστικά στην ανάπτυξη της παθητικότητας και στοχεύει στην κατασκευή ενός υποκειμένου που αποδέχεται τις επιταγές της εξουσίας στην οποία υπόκειται με την ελάχιστη δυνατή αντίδραση (Auyero, 2001).

Μελετώντας αντίστοιχες περιπτώσεις ανθρώπων που εγκλωβίστηκαν σε τέτοια πλαίσια, διαπιστώνει κανείς ότι σε προσωπικό επίπεδο οι συνέπειες είναι πολύ πιο βαθιές από τις όποιες καθυστερήσεις στη διευθέτηση των ζητημάτων (Hage, 2009). Ιδιαίτερα τονίζεται στη βιβλιογραφία η σύνδεση της αναμονής με σοβαρότατες συνέπειες για την ψυχική αλλά και τη σωματική υγεία των ατόμων. Συγκεκριμένα, συνοψίζοντας το ζήτημα των επιπτώσεων της αναμονής στην υγεία εκείνων που περιμένουν, ένας ερευνητής επισημαίνει: «...η ασάφεια σχετικά με τη διάρκεια της αναμονής δημιουργεί ένα αίσθημα ανασφάλειας, ντροπής, άγχους και κατάθλιψης. Κάτι τέτοιο μπορεί να προκαλέσει διαταραχές του ύπνου και ψυχοσωματικό άλγος. Το αίσθημα τρόμου, το άγχος και οι ενοχές είναι συστατικά στοιχεία της εμπειρίας της αναμονής» (Khosravi, 2014:75). Λαμβάνοντας υπόψη την παραπάνω προβληματική είναι λογικό η ανάλυση στη συνέχεια να δώσει έμφαση στο ζήτημα της ψυχικής υγείας των προσφύγων.

Προβλήματα ψυχικής υγείας

Το συγκεκριμένο θέμα αποτελεί ίσως ένα από τα πιο κεντρικά μέσα στην πληθώρα των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν

οι πρόσφυγες στο στρατόπεδο της Μόριας. Πρόκειται για ένα εξαιρετικά ακανθώδες ζήτημα το οποίο μπορεί να έχει απρόβλεπτες και τραγικές συνέπειες. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι από τα μέσα του 2017 αρκετές από τις ΜΚΟ που δραστηριοποιούνται στη Λέσβο έχουν θέσει ως προτεραιότητα τους την παροχή υπηρεσιών ψυχικής υγείας (Hémono et al, 2018). Σύμφωνα με τις πρώτες έρευνες που ήρθαν στο φως της δημοσιότητας το 2018, α) οι εμπειρίες των χωρών προέλευσης, β) το μεταναστευτικό ταξίδι, γ) η μακρά αναμονή, δ) η ανασφάλεια σχετικά με το μέλλον των προσφύγων και των οικογενειών τους και ε) οι τραγικές συνθήκες διαβίωσης στα ΚΥΤ αποτελούν τους πέντε κυρίαρχους λόγους πίσω από τα έντονα προβλήματα ψυχικής υγείας στον προσφυγικό πληθυσμό (Farhat et al, 2018 · Poole et al, 2018 · Zendedel et al, 2018).

Είναι προφανές πως πρόκειται για μια εξαιρετικά δύσκολη κατάσταση, ιδιαίτερα για τους πάσχοντες που βρίσκονται αντιμετώπι με αισθήματα έντονης δυσφορίας. Αυτό που φάνηκε από την έρευνα ωστόσο, είναι πως και για τους υπόλοιπους πρόσφυγες η επαφή με το πρόβλημα αυτό είναι εξαιρετικά επίπονη. Ο 22χρονος Αμίρ από τη Συρία εξηγεί:

Βλέπω πολλούς ανθρώπους και εδώ και είναι σαν να έχουν όλοι κατάθλιψη. Βλέπεις τόσους πολλούς να περπατάνε έτσι στο στρατόπεδο και να μιλάνε μόνοι τους. Ή κάθονται μόνοι τους και κλαίνε και δεν ρωτάς πια... Δεν θέλω να το βλέπω. Και κάθε μέρα είναι το ίδιο. Κάθεσαι και περιμένεις. Για τη συνέντευξη, για φαγητό, για τουαλέτα... Και δεν είσαι και μόνος. Ποτέ δεν είσαι μόνος... Τελευταία φορά που ήμουν μόνος ήμουν στη Συρία.

Ακόμη πιο σύνθετη γίνεται η κατάσταση όταν οι πρόσφυγες γνωρίζουν προσωπικά κάποιον που αντιμετωπίζει έντονα προβλήματα ψυχικής υγείας. Μια δυστυχώς συχνή περίπτωση είναι οι αυτοτραυματισμοί⁷ στο στρατόπεδο. Συνήθως συμβαίνουν, είτε κατά τη διάρκεια της ημέρας όταν βρίσκονται λίγα άτομα στη σκηνή είτε το βράδυ όταν οι περισσότεροι κοιμούνται. Για τους αυτοτραυματισμούς και τις απόπειρες αυτοκτονίας κυρίως χρησιμοποιούνται διάφορα αιχμηρά αντικείμενα. Η επαφή των προσφύγων με αυτό το θέαμα, αλλά και η εικόνα ενός ανθρώπου με τον οποίο συναναστρέφονται καθημερινά, να βρίσκεται σε τέτοιο αδιέξοδο επηρεάζει πάρα πολύ τους ανθρώπους που ζουν στο στρατόπεδο. Ο 19χρονος Μασούντ από τη Συρία εξηγεί την εμπειρία που είχε με ένα φίλο του που αντιμετώπιζε προβλήματα:

Κοιμόμουν το βράδυ και ξυπνάω και φωνάζανε. Βοήθεια! Βοήθεια! Το στρώμα του ήταν γεμάτο αίματα. Παντού! Είχε κόψει τις φλέβες του. Ευτυχώς μόνο στο ένα χέρι. Το αίμα ήταν παντού... Μιλάμε κάθε μέρα και ξαφνικά αυτό. Πρέπει να μείνεις δυνατός εδώ μέσα. Μια μέρα είσαι καλά και την άλλη τρελαίνεσαι.

Από τις συνεντεύξεις πηγάζει και είναι άξια λόγου ότι τα ζητήματα ψυχικής υγείας επηρεάζουν σχεδόν όλο τον πληθυσμό του στρατοπέδου. Από τη μία πλευρά, προφανέστατα έχουν αντίκτυπο σε όσους τα αντιμετωπίζουν. Από την άλλη πλευρά,

⁷ Σε σχέση με το ζήτημα, έχει ειπωθεί από διάφορες πηγές, αλλά και από τους ίδιους τους πρόσφυγες, πως ορισμένοι αυτοτραυματίζονται είτε για να μπορέσουν να φύγουν από το μέρος του ΚΥΤ στο οποίο είναι υπό καθεστώς κράτησης ή για να εμποδώσουν την τρωτότητά τους στα μάτια της Υπηρεσίας Ασύλου. Ανεξαρτήτως του τι ισχύει από τα παραπάνω, δεν μπορεί κανείς να υποτιμήσει τις συνέπειες ενός αυτοτραυματισμού στην ψυχική υγεία ενός ατόμου.

και για τους υπόλοιπους πρόσφυγες κάνουν την διαβίωση στη Μόρια ακόμα πιο δυσάρεστη, αφού έρχονται σε επαφή με εξαιρετικά δύσκολες καταστάσεις. Ωστόσο, σημαντικό είναι αυτό που εξήγησε νωρίτερα ο Μασούντ. Η εικόνα δηλαδή, ενός πρόσφυγα που αντιμετωπίζει προβλήματα ψυχικής υγείας ενδεχομένως να φοβίζει ακόμη περισσότερο τους υπολοίπους, καθώς στο πρόσωπό του μπορούν υπό — απολύτως λογικές — προϋποθέσεις να δουν τον ίδιο τους τον εαυτό.

Υπό το πρίσμα αυτών των εξαιρετικά δυσμενών συνθηκών ζωής και των συνεπειών τους στην ψυχική υγεία των προσφύγων πρέπει να συνεξεταστεί και το ζήτημα της παραβατικότητας εντός του στρατοπέδου. Πρόκειται για ένα πολύ μεγάλο πρόβλημα, το οποίο όμως σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να διερευνηθεί μέσα από αυστηρά νομικές και μοραλιστικές προσεγγίσεις που στιγματίζουν τα άτομα, αλλά μέσα από μια κοινωνιολογική κατανόηση των αναγκών και κυρίως των πιέσεων που ασκούνται στον προσφυγικό πληθυσμό.

Παραβατικότητα

Τα φαινόμενα παραβατικότητας με τα οποία έρχεται αντιμέτωπος κανείς στο στρατόπεδο της Μόριας παίρνουν τρεις κύριες μορφές: α) συγκρούσεις μέσα στο στρατόπεδο, β) κατάχρηση αλκοόλ και ναρκωτικών και γ) πορνεία και σεξουαλική κακοποίηση. Σε σχέση με το πρώτο ζήτημα υπάρχουν δύο κατηγορίες. Οι εξεγέρσεις προσφύγων απέναντι στις αρχές του ΚΥΤ και οι συγκρούσεις ανάμεσα σε ομάδες διαφορετικών εθνικοτήτων. Οι εξεγέρσεις ενδέχεται να λάβουν γενικευμένες διαστάσεις, ιδιαίτερα όταν σε αυτές συμμετέχουν άτομα διαφορετικών εθνικοτήτων. Συνήθως όμως πρόκειται για βίαια ξεσπάσματα που παίρνουν την μορφή εμπρησμών και καταστροφής των υποδομών του στρατοπέδου.

Οι αφορμές για τις εξεγέρσεις είναι αρκετές και διαφορετικές. Για παράδειγμα, όταν προκύπτει μια είδηση (ψευδής ή μη) για επιστροφή των προσφύγων στην Τουρκία ή άνοιγμα των συνόρων. Ή όταν ένα δυσάρεστο συμβάν λάβει χώρα στο ΚΥΤ που μπορεί να αφορά κάτι καθημερινό, όπως η ποιότητα του φαγητού ή ένα γεγονός εξαιρετικά δυσάρεστο, όπως ο σοβαρός τραυματισμός ή ο θάνατος ενός ή περισσότερων προσφύγων. Επίσης, μια εξέγερση μπορεί να συμβεί χωρίς κάποια συγκεκριμένη αφορμή, αφού ανά τακτά χρονικά διαστήματα ο εγκλωβισμός των προσφύγων οδηγεί ορισμένες ομάδες σε απόγνωση, ώστε μεμονωμένα κρούσματα βίαιης αντιπαράθεσης μπορεί να γενικευτούν.

Η δεύτερη κατηγορία δεν αφορά εξεγέρσεις με στόχο το στρατόπεδο ή τις αρχές που είναι επιφορτισμένες με την ευθύνη για τη διαχείρισή του, αλλά διαμάχες ανάμεσα σε πρόσφυγες διαφορετικών εθνικοτήτων. Αυτές οι συγκρούσεις, ενίοτε αρκετά σφοδρές, ενδέχεται να προκαλέσουν μεγάλο αριθμό τραυματισμών. Όπως στην προηγούμενη περίπτωση έτσι και τώρα, οι αφορμές ποικίλλουν. Για παράδειγμα, περιστατικά σεξουαλικής παρενόχλησης νεαρών κοριτσιών από άτομα άλλων εθνικοτήτων πυροδότησαν στο παρελθόν έντονες συγκρούσεις. Άλλες φορές οι προσωπικές αντιπαραθέσεις με αφορμή την κλοπή αντικειμένων κατέληξαν σε γενικευμένα βίαια επεισόδια εντός του στρατοπέδου.

Ωστόσο, οι πραγματικές αιτίες αυτής της μορφής συγκρούσεων πηγάζουν από τον ανταγωνισμό σχετικά με το νομικό status του πρόσφυγα. Σε αυτό το σημείο γίνονται απολύτως εμφανείς οι ευθύνες αλλά και οι συνέπειες της μεταναστευτικής πολιτικής. Η τελευταία έχει δημιουργήσει ένα πλαίσιο, με βάση το οποίο μόνο ένας περιορισμένος αριθμός ανθρώπων που «δίκαια» μετανάστευσαν μπορεί να αποχωρήσει από τις συνθήκες ημι-εγκλεισμού που επικρατούν στο στρατόπεδο και

να μετακινηθεί σε διάφορες χώρες της Ευρώπης. Με άλλα λόγια οι άνθρωποι που ζουν στη Μόρια έρχονται αντιμέτωποι με μια πραγματικότητα όπου το μέλλον τους και η επιβίωσή τους εξαρτώνται από τη δυνατότητά τους να πείσουν τις αρχές πως οι ίδιοι είναι «πραγματικοί πρόσφυγες» και όχι απλώς κάποιοι που εκμεταλλεύονται την κατάσταση για μια εύκολη διέξοδο.

Είναι προφανές πως η μετανάστευση στην Ευρώπη στην παρούσα συγκυρία μόνο εύκολη δεν μπορεί να χαρακτηριστεί. Άλλωστε, ανεξάρτητα από το ποια είναι η χώρα προέλευσης, η μετακίνηση και η παραμονή στην Τουρκία, το ταξίδι στην Ελλάδα και ο «εγκλεισμός» στο στρατόπεδο της Μόριας αποτελούν καταστάσεις που είναι εξίσου δύσκολες για όλους. Πρόκειται ουσιαστικά για καταστάσεις που ανά πάσα στιγμή μπορούν να στοιχίσουν ακόμα και τη ζωή των ίδιων των ανθρώπων που τις βιώνουν. Ωστόσο, αποκτά σημασία το γεγονός ότι στο πλαίσιο των περιορισμένων θέσεων για εγκατάσταση στις ευρωπαϊκές χώρες αναδύονται ισχυροί ανταγωνισμοί. Η ευρωπαϊκή μεταναστευτική πολιτική συμβάλλει τα μέγιστα στην ανάπτυξη των ανταγωνιστικών σχέσεων αυτών δημιουργώντας ένα πλαίσιο όπου μια μερίδα «εκλεκτών» δικαιούται να κερδίσει το πολυπόθητο εισιτήριο στις οικονομικά ανεπτυγμένες κοινωνίες και στην αξιοπρεπή διαβίωση. Οι πρόσφυγες καλούνται να εμπεδώσουν τη θεσμική τους ιδιότητα — που βασίζεται στις ανθρωπιστικές τους ανάγκες — έναντι άλλων που θεωρείται πως καταχρηστικά βρίσκονται στην ίδια θέση⁸.

⁸ Πρόκειται για μια αρκετά διαδεδομένη προβληματική στο χώρο της κοινωνιολογίας και της κοινωνικής πολιτικής, ιδιαίτερα από τις μελέτες που έχουν μια περισσότερο συντηρητική ιδεολογικά αφετηρία. Περιγράφεται ως το πρόβλημα των free riders, που στην ελληνική βιβλιογραφία έχει μεταφραστεί ως «ελεύθεροι καβαλάρηδες» ή «πρόβλημα του παρασιτισμού». Η βασική ιδέα είναι ότι το κράτος καλείται να προστατέψει τον εαυτό του από τους πολίτες που, αν και δεν έχουν δικαίωμα παροχής μιας υπηρεσίας, καταχρηστικά καρπώνονται τα οφέλη της προσπιούμενοι τους γνήσια

Οι ανταγωνιστικές αυτές σχέσεις εντοπίζονται συχνά στη Μόρια, καθώς πρόσφυγες από μια εθνικότητα έρχονται σε σύγκρουση με άλλους, είτε γιατί θεωρούν πως οι ίδιοι είναι οι κατ'εξοχήν «άνθρωποι που αξίζουν προστασίας», είτε γιατί κάποιοι άλλοι πιστεύουν πως η έμφαση στα προβλήματα ορισμένων εθνικοτήτων υποτιμά τις ανάγκες των υπολοίπων. Ουσιαστικά γίνεται λόγος κυρίως για τους πρόσφυγες από τη Μέση Ανατολή και τις διαφωνίες αλλά και τις συγκρούσεις που προκύπτουν με εκείνους της βόρειας και κεντρικής Αφρικής. Ο 46χρονος Μοχάμεντ από τη Συρία υποστηρίζει χαρακτηριστικά:

Εμείς φεύγουμε από πόλεμο. Πόλεμο!... Έχω χάσει το σπίτι μου, την οικογένειά μου. Έχω βγάλει τους γείτονές μου νεκρούς από το σπίτι. Έχουν τέτοια (πράγματα) αυτοί; Άσε με να σου πω. Μόνο οι Σύριοι είναι πρόσφυγες. Οι άλλοι θέλουν να βρουν δουλειά. ΟΚ. Το καταλαβαίνω. Αλλά όλοι αυτοί είναι πρόσφυγες; Έχουν πόλεμο στην Αφρική; Μου λένε (οι Αφρικανοί πρόσφυγες) εσείς περνάτε καλά! Δεν το αντέχω. Καλά;

Κατά πόσο τα σχόλια του Μοχάμεντ ευσταθούν δεν είναι το κεντρικό ζήτημα. Άλλωστε, οι ένοπλες συρράξεις είναι μια πραγματικότητα για αρκετές χώρες της Αφρικής, ενώ οι συνθήκες διαβίωσης στη Μόρια είναι ουσιαστικά το ίδιο προβληματικές για όλους. Ωστόσο, αυτό που έχει σημασία είναι ότι οι εντάσεις ανάμεσα στους πρόσφυγες είναι μέρος της καθημερινότητας του στρατοπέδου. Για εκείνους που έρχονται από τη

έχοντες τέτοιες ανάγκες. Μια τέτοια θεώρηση, μεταξύ άλλων, υποτιμά την ήδη καταχρηστική ενέργεια από πλευράς κρατών της στοχοποίησης κοινωνικών ομάδων για τη χρήση αγαθών των οποίων έχουν ανάγκη, αλλά και οδηγεί σε κοινωνικούς ανταγωνισμούς ανάμεσα σε «δικαιούχους» και μη (Nozick, 1974 · Bowles and Gintis, 2002).

Μέση Ανατολή, οι υπόλοιποι μετανάστες αδικώς βρίσκονται στην Ελλάδα και μπορούν να διεκδικήσουν «θέσεις» που θα έπρεπε να αφορούν μόνο όσους έρχονται από τυπικά αναγνωρισμένες εμπόλεμες ζώνες. Από την άλλη πλευρά, οι πρόσφυγες από την Αφρική θεωρούν πως, ιδιαίτερα οι Σύριοι, τυγχάνουν προνομιακής μεταχείρισης, ενώ δεν αναγνωρίζεται ο πραγματικός κίνδυνος που αντιμετωπίζουν οι ίδιοι στη χώρα τους, καθώς το θέμα δεν καλύπτεται επαρκώς από τα ΜΜΕ και άρα υποτιμάται⁹. Αυτές οι αξιολογήσεις ωστόσο, ασχέτως εγκυρότητας, αποτελούν την πραγματική αιτία των συγκρούσεων ανάμεσα στους πρόσφυγες οι οποίες συχνά είναι ιδιαίτερα σφοδρές.

Η δεύτερη μορφή παραβατικότητας που λαμβάνει χώρα στο ΚΥΤ της Μόριας είναι η κατάχρηση αλκοόλ και ναρκω-

⁹ Σχετικά με τη μετανάστευση από τις χώρες της Αφρικής, έχει πολύ μεγάλη σημασία η εξέταση των κινητήρων και των πιέσεων γύρω από τις μετακινήσεις και η απομάκρυνση από απλοϊκές εξηγήσεις που τονίζουν την ανυπαρξία τυπικά αναγνωρισμένων εμπόλεμων ζωνών άρα και το μη επείγον της μετανάστευσης. Η ερευνητική δραστηριότητα δείχνει πως στη πραγματικότητα ο αριθμός των ανθρώπων που μεταναστεύουν από τις χώρες της Αφρικής σε άλλες ηπείρους έχει μειωθεί τα τελευταία 10 χρόνια (Carbone, 2017). Για την αύξηση των ροών από ορισμένες χώρες της υποσαχάριας Αφρικής τρεις παράγοντες φαίνεται να παίζουν ιδιαίτερο ρόλο. Α) Η οικονομική μεγέθυνση στις χώρες αυτές συνοδεύεται από αύξηση των οικονομικών και κοινωνικών ανισοτήτων καθώς τα πλεονεκτήματα της μεγέθυνσης αυτής αφορούν μια πολύ μικρή μειοψηφία (Carbone, 2017). Παράλληλα οι αρνητικές συνέπειες της οικονομικής δραστηριότητας αφορούν τη συντριπτική πλειοψηφία της χώρας, με αποτέλεσμα εκείνοι που έχουν την οικονομική δυνατότητα να μεταναστεύουν, ακριβώς όπως εξηγεί και η θεωρία των Παγκόσμιων Συστημάτων (Wallerstein, 1987 · Aderoju, 2017). Β) Η πραγματοποίηση και εμπέδωση των οικονομικών και κοινωνικών αλλαγών στις χώρες αυτές γίνεται μέσα από καταστολή αντιδράσεων από αυξανόμενα αυταρχικές κυβερνήσεις (Hirt, 2017). Γ) Η κλιματική αλλαγή αποτελεί ένα τεράστιο πρόβλημα για τις χώρες που βρίσκονται στο συγκεκριμένο χώρο καθώς οι επιπτώσεις της βιώνονται πιο έντονα στους εκεί πληθυσμούς και λόγω και των δύο προαναφερθέντων παραγόντων (Vigil, 2017).

τικών. Προφανώς, αυτή καθαυτή η κατανάλωση αλκοόλ δεν εμπίπτει στην κατηγορία της παραβατικότητας, ωστόσο η υπερκατανάλωσή του οδηγεί πολύ συχνά σε ακραίες αντιδράσεις. Η πρόσβαση στο αλκοόλ είναι προφανώς πολύ εύκολη, τόσο από τις καντίνες έξω από το στρατόπεδο όσο και από την πόλη της Μυτιλήνης. Οι πρόσφυγες καταναλώνουν αλκοόλ συνήθως μετά το απόγευμα, οπότε και η διαφορά στις αντιδράσεις αρκετών στο ΚΥΤ γίνεται εμφανής.

Το πρώτο μεγάλο πρόβλημα εμφανίζεται το βράδυ στις καντίνες, όπου ομάδες προσφύγων καταναλώνουν μεγάλες ποσότητες αλκοόλ, με αποτέλεσμα αρκετά συχνά να προκύπτουν παρεξηγήσεις και λογομαχίες που οδηγούν ακόμα και σε συγκρούσεις. Επίσης, το βράδυ εκεί, σε αντίθεση με την κατάσταση που επικρατεί κατά τη διάρκεια της ημέρας, εμφανίζονται και ομάδες νεαρών γυναικών. Οι προσπάθειες προσέγγισής τους από ορισμένους πρόσφυγες επίσης μπορεί να οδηγήσουν σε προβλήματα, ιδιαίτερα όταν το φλερτ – το οποίο συνδέεται με το κέρασμα ποτών – δεν αποδώσει καρπούς. Έτσι δημιουργούνται απογοητεύσεις και παρεξηγήσεις που μπορούν ανά πάσα στιγμή να προκαλέσουν ακόμη και συγκρούσεις. Εδώ έχει σημασία να τονιστεί οι περισσότεροι πρόσφυγες είναι νεαρής ηλικίας. Μάλιστα, στην περίπτωση εκείνων που προέρχονται από τη Μέση Ανατολή ίσως είναι η πρώτη φορά που έχουν αφειδώς πρόσβαση στο αλκοόλ, οπότε και οι συμπεριφορές αυτές γίνονται απολύτως κατανοητές. Ο 30χρονος Μοχάμεντ από το Αφγανιστάν περιγράφει την κατάσταση με χαρακτηριστικό τρόπο:

Τι γίνεται εδώ το βράδυ; Σινεμά! Έρχονται και πίνουν μπύρες και ό,τι άλλο. Και πολλοί δεν ξέρουν από αυτά. Δεν έχουν πάει ποτέ σε μπαρ. Πίνουν, κλαίνε, τσακώνονται... Και μετά έρχονται και οι γυναίκες.

Κάθονται σε ένα τραπέζι και αυτοί τις κερνάνε και νομίζουν ότι παντρεύτηκαν (γελάει). Φεύγουν μετά αυτές και θυμώνουν, τσακώνονται και πίνουν μέχρι να μην έχουν λεφτά. Είναι παιδιά. Κοίτα τους! 18, 19, 20. Δεν ξέρουν.

Ωστόσο, πέρα από την κατανάλωση αλκοόλ στο παραπάνω πλαίσιο, το να βρίσκεται ένας πρόσφυγας σε κατάσταση μέθης έχει και μια άλλη σημαντική λειτουργία που δεν πρέπει να υποτιμηθεί: τη δυνατότητα που παρέχει σε αρκετούς ανθρώπους να κοιμηθούν παρά τον συνωστισμό που επικρατεί στις σκηνές και τους οικίσκους. Η χαλάρωση από το αλκοόλ μπορεί να είναι απαραίτητη όταν καλείται κάποιος να κοιμηθεί στο ίδιο χώρο με 20 ή 30 άτομα. Πρόκειται για ένα στοιχείο που τονίζεται στη διεθνή βιβλιογραφία σε σχέση με τον ύπνο σε ξενώνες και κέντρα φιλοξενίας (Wirth, 1928 · Callaghan, 1983). Ο 19χρονος Χουσάμ από το Ιρακ εξηγεί:

Καμιά φορά το βράδυ μοιραζόμαστε 2-3 άτομα Jack Daniels... Πάμε στη Μυτιλήνη και αγοράζουμε και καθόμαστε εδώ... Όχι στις καντίνες. Θα έρθουν όλοι και θα λένε 'Φέρε! Φέρε!'. Πίνουμε, γελάμε, ακούμε μουσική και μετά πάμε για ύπνο. Όταν δεν πίνω δεν μπορώ να κοιμηθώ. Ροχαλίζουν, γελάνε. Συναυλία! Αλλά κακή! Χέβι Μέταλ (γελάει).

Γενικότερα η κατανάλωση αλκοόλ, και οι συνέπειες που επιφέρει για τους πρόσφυγες στο στρατόπεδο, πρέπει να γίνει κατανοητή στο πλαίσιο της αντιμετώπισης της καθημερινότητας του ΚΥΤ. Ο συνωστισμός, οι εντάσεις, τα προβλήματα ψυχικής υγείας αποτελούν παράγοντες που δυσκολεύουν υπερβολικά την διαβίωση των προσφύγων, οπότε το αλκοόλ εμφανίζεται ως

ένα μέσο αποφόρτισης, ακόμη και αν επί της ουσίας η κατανάλωσή του προκαλεί το ακριβώς αντίθετο αποτέλεσμα. Ωστόσο, το ζήτημα του αλκοόλ είναι ενδεχομένως δευτερεύον, αν και πιο εύκολα παρατηρήσιμο, σε σχέση με το αρκετά μεγαλύτερο πρόβλημα των ναρκωτικών που σημειώνεται στο στρατόπεδο.

Όπως και με το αλκοόλ έτσι και με τα ναρκωτικά, το ζήτημα των καταχρήσεων εντάσσεται στην προσπάθεια αντιμετώπισης των προβλημάτων που προκύπτουν από την προσφυγική εμπειρία. Εδώ, όπως τονίστηκε και νωρίτερα, σε καμία περίπτωση δεν παραβλέπει κανείς ότι η διαδρομή των προσφύγων από τις χώρες προέλευσης μέχρι τη Μόρια είναι βαθιά προβληματική και μάλιστα με σοβαρό αντίκτυπο στην ψυχική υγεία των ανθρώπων. Η χρήση ναρκωτικών δεν μπορεί παρά να γίνεται κατανοητή ως μια από τις συνέπειες αυτής της διαδρομής. Τα ναρκωτικά που κυκλοφορούν στο στρατόπεδο είναι άφθονα και ποικίλλουν, αν και επικρατεί η χρήση χασις. Ο 21χρονος Μουράντ από τη Συρία εξηγεί:

Εδώ φίλε μου έχουμε τα πάντα! Τι θες; Ναρκωτικά; Χασις, χάλια, ηρωίνη. Εύκολα. Όλοι ξέρουμε ποιοι τα πουλάνε και καμιά φορά έρχονται και σε ρωτάνε. Είναι απασχολημένοι όλοι την ώρα αλλά έχουν καιρό για νέους πελάτες. Το βράδυ είναι όλοι μεθυσμένοι ή μαστουρωμένοι. Στο στρατόπεδο μπορείς να το μυρίξεις (χασις) παντού.

Όσο παράδοξο και αν ακούγεται, —και εκ του αποτελέσματος είναι— τα ναρκωτικά αποτελούν μια μορφή διεξόδου για ορισμένους πρόσφυγες δεδομένου του εγκλωβισμού με τον οποίον βρίσκονται αντιμέτωποι. Άλλωστε, η χρήση ναρκωτικών στα ολοπαγή ιδρύματα αποτελεί μια σταθερά πολλών αναλύσεων στην κοινωνιολογία και στις κοινωνικές επιστήμες γενικότε-

ρα (Goffman, 1961 · Perry, 1974 · Becker, 2003). Οι προβληματικές συνθήκες σε συνδυασμό με την ασφυκτική ρουτίνα και την αναζήτηση μιας διαφορετικής και λιγότερο επίπονης εμπειρίας, ωθούν παραδοσιακά τους έγκλειστους στη χρήση και προοδευτικά στην κατάχρηση ναρκωτικών ουσιών. Όπως γίνεται κατανοητό, για το συγκεκριμένο ζήτημα, αν και είναι ευρέως γνωστό στο στρατόπεδο, πολύ λίγοι άνθρωποι ήταν διατεθειμένοι να μιλήσουν ανοιχτά. Μόνο, ο 19χρονος Χουσάμ από το Ιράκ, ήταν αρκετά ειλικρινής και διαφωτιστικός:

Καπνίζω. Αλλά όχι πολύ. Τα λεφτά είναι πολλά. Βοηθάει. Χαλαρώνει το μυαλό μου... Τι σκέφτομαι; Προσπαθώ να σκέφτομαι ωραία πράγματα. Ότι δεν είμαι εδώ. Να πάω Γερμανία ή Ολλανδία. Να έχω δικό μου σπίτι. Καμιά φορά σκέφτομαι άσχημα πράγματα και δεν είναι καλό.

Συνοψίζοντας, η κατάχρηση του αλκοόλ και των ναρκωτικών προέρχεται από την ανάγκη των προσφύγων να αναζητήσουν διεξόδους αποφόρτισης από ένα υπερβολικά αυστηρό και εγκλωβιστικό περιβάλλον. Ωστόσο, η διάσταση αυτή σε καμία περίπτωση δεν παραβλέπει τις αρνητικές συνέπειες που προκύπτουν με ενδεχόμενες συγκρούσεις εντός του στρατοπέδου, ή τους κινδύνους που εγκυμονούν οι καταχρήσεις αυτές για την ίδια τη ζωή των προσφύγων.

Η τρίτη μορφή παραβατικότητας στη Μόρια αφορά το φαινόμενο της πορνείας και της σεξουαλικής κακοποίησης, τα οποία δυστυχώς είναι ιδιαίτερα διαδεδομένα και αποτελούν ένα σημαντικό μέρος της ζωής του στρατοπέδου. Αναφορικά με την πορνεία, πρέπει να επαναληφθεί ότι η πλειοψηφία των προσφύγων που ζουν στο ΚΥΤ είναι νεαροί σε ηλικία άνδρες, παράγοντας που εκ των πραγμάτων αυξάνει τη ζήτηση για αγο-

ραίες συνεντεύξεις. Οι γυναίκες που παρέχουν τέτοιου είδους υπηρεσίες και οι ίδιες πρόσφυγες, στην πλειοψηφία τους (αλλά όχι αποκλειστικά) από την Αφρική, δεν φαίνεται όλες να είναι ενήλικες και η εργασία τους απευθύνεται μόνο σε εκείνους που ζουν στο στρατόπεδο.

Από την παρατήρηση στο χώρο προέκυψε πως οι γυναίκες είναι γνωστές στο ΚΥΤ, αφού συχνά εμφανίζονται με προκλητικά ρούχα για να κάνουν αισθητή την παρουσία τους. Το κόστος της συνέντευξης είναι συνήθως 5 ευρώ και οι χώροι όπου πραγματοποιείται ποικίλλουν. Κατά τη περίοδο διεξαγωγής της έρευνας υπήρχε ένα παλιό στρώμα πίσω από έναν μαντρότοιχο που καλυπτόταν με υφάσματα. Επίσης, η γυναίκα μπορεί να επισκεφτεί τη σκηνή του πελάτη εφόσον αυτή είναι άδεια. Ακόμη, παρατηρήθηκαν πολλές περιπτώσεις όπου οι γυναίκες καλούνται να ικανοποιήσουν περισσότερους από έναν πελάτη τη φορά. Πρόκειται για μια εξαιρετικά δυσάρεστη κατάσταση, η οποία προφανώς είναι ιδιαίτερα επικίνδυνη και για λόγους υγείας, δεδομένων των συνθηκών διαβίωσης που επικρατούν στο στρατόπεδο.

Πέρα από την πορνεία όμως, μια τραγική πραγματικότητα της Μόριας είναι η σεξουαλική κακοποίηση. Ο όρος συμπεριλαμβάνει όλες τις σεξουαλικού περιεχομένου δραστηριότητες που λαμβάνουν χώρα χωρίς τη συναίνεση ενός από τα μέρη που συμμετέχουν. Πρακτικά, στο στρατόπεδο αυτό σημαίνει τη σεξουαλική παρενόχληση των προσφύγων και τους βιασμούς. Η σεξουαλική παρενόχληση συμβαίνει συνήθως όταν ένας άντρας ή μια γυναίκα βρίσκονται μόνοι τους σε ένα σημείο του ΚΥΤ (συνήθως προς τις τουαλέτες). Η επίθεση αυτή πέρα από τις συνέπειες που έχει για το θύμα, μπορεί να γίνει αφορμή για ξέσπασμα συγκρούσεων στο στρατόπεδο ανάμεσα σε φίλους ή συγγενείς του θύματος και μια ομάδα που θεωρείται υπεύθυνη.

Μάλιστα, όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, πολλές φορές το ίδιο το περιστατικό έχει γίνει η αφορμή για γενικευμένες συρράξεις ανάμεσα σε διαφορετικές εθνικότητες.

Ίσως όμως το σοβαρότερο πρόβλημα να είναι αυτό των βιασμών. Σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία για το 2017, μόνο από την πλευρά της Ύπατης Αρμοστείας ελήφθησαν 622 καταγγελίες περιστατικών σεξουαλικής βίας από πρόσφυγες στα νησιά του Αιγαίου, από τις οποίες τουλάχιστον το 28% (175) βιώθηκαν μετά την άφιξή τους στην Ελλάδα (UNHCR, 2018). Με δεδομένο το ότι η σεξουαλική βία και ο βιασμός είναι τα εγκλήματα τα οποία καταγγέλλονται στις αρχές λιγότερο από οποιοδήποτε άλλο, λόγω του αισθήματος ντροπής του θύματος, γίνεται άμεσα κατανοητό το μέγεθος του προβλήματος, όχι μόνο στη Μόρια αλλά και στα υπόλοιπα ΚΥΤ που λειτουργούν στη χώρα.

Οι βιασμοί ανηλίκων προσφύγων είναι η τραγικότερη από τις πραγματικότητες του στρατοπέδου. Κατά καιρούς η είδηση του βιασμού ενός αγοριού ή ενός κοριτσιού θα φτάσει στα ειδησεογραφικά πρακτορεία, αλλά το πρόβλημα είναι πολύ μεγαλύτερο από ό,τι η δημοσιογραφική κάλυψή του υποδηλώνει (UNHCR, 2018). Πέραν όμως της συχνότητας, τίθεται και ένα ζήτημα ξεκάθαρων ευθυνών, καθώς στις μεγάλες σκηνές και τους μεγάλους οικίσκους συστεγάζονται άτομα με τελείως διαφορετικά δημογραφικά χαρακτηριστικά. Συχνά οι ανήλικοι των 16 και 17 χρονών δεν εγγράφονται ως τέτοιοι, προφανώς εξαιτίας της μικρής χωρητικότητας του ειδικού κέντρου που βρίσκεται στο ΚΥΤ για ανήλικους. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα να οδηγούνται σε χώρους με ενήλικους, διαφορετικής εθνικότητας αλλά και με άτομα που χρήζουν ψυχιατρικής παρακολούθησης.

Αφήνοντας κατά μέρος την τραγικότητα των βιασμών και της σεξουαλικής κακοποίησης και εξετάζοντας συνολικά το θέμα της παραβατικότητας στο προσφυγικό πληθυσμό του ΚΥΤ,

διαπιστώνει κανείς ότι ο εγκλεισμός, οι απαράδεκτες συνθήκες διαβίωσης, τα προβλήματα ψυχικής υγείας, η ανέχεια αλλά και η δημογραφική σύνθεση του στρατοπέδου έχουν δημιουργήσει ένα πραγματικά εκρηκτικό μείγμα. Αλλά ίσως η σημαντικότερη συνέπεια που έχουν όλες οι προαναφερθείσες διαστάσεις της παραβατικότητας στη Μόρια είναι η πρωτοφανής «αποηθικοποίηση» που επιβάλλεται στους ίδιους τους πρόσφυγες. Ο 33χρονος Αλί από το Ιράκ περιγράφει:

Δεν μπορείς να ζήσεις εδώ μέσα όπως ήξερες. Σαν άνθρωπος. Πλέον το έχω συνηθίσει. Αυτό είναι το χειρότερο. Κάθε μέρα το ίδιο. Άνθρωποι να τσακώνονται, να μαχαιρώνονται, να πίνουν όλη την ώρα, να προσπαθούν να πεθάνουν. Μικρά παιδιά να έχουν γίνει πόρνες... Αυτό είναι πόλεμος! Ξέρω τον πόλεμο αλλά αυτός είναι άλλου είδους. Σε χτυπάει μέσα σου. Προσπαθώ να μην βλέπω. Δεν ξέρω. Αν φύγω θα το ξεχάσω; Δεν ξέρω.

Συνοψίζοντας την ανάλυση των συνθηκών ζωής στη Μόρια, αυτό με το οποίο έρχεται αντιμέτωπος κανείς είναι σίγουρα μια βαθιά ανθρωπιστική κρίση που επηρεάζει –σε διαφορετικό βαθμό και με διαφορετικό τρόπο– όλους όσοι εμπλέκονται με το προσφυγικό ζήτημα (Chatzea et al, 2017 · Chtouris and Miller, 2017 · Kourachanis, 2018). Οι απαράδεκτες συνθήκες διαβίωσης, και η μακρά αναμονή σε συνδυασμό με την ήδη βεβαρημένη κατάσταση πολλών προσφύγων έχουν συμβάλει στην ανάπτυξη έντονων προβλημάτων ψυχικής υγείας. Οι συγκρούσεις ανάμεσα στους πρόσφυγες, οι κακοποιήσεις, οι καταχρήσεις, η πορνεία συνθέτουν ένα σκληρό παρακμή που αντί να προστατεύει τους ανθρώπους από κοινωνικούς κινδύνους τους εκθέτει σε νέους. Οι ευθύνες για τη ισχύουσα κατάσταση είναι πολλές και κυρίως αφορούν την ίδια τη χάραξη της Ευρωπαϊκής μετα-

ναστευτικής πολιτικής. Ωστόσο, σε αυτό θα επιστρέψουμε στη συνέχεια. Προς το παρόν έχει σημασία από κοινωνιολογική σκοπιά η επίδραση των συνθηκών στις αξίες και τις αντιλήψεις των ιδίων των προσφύγων, αλλά και τι αυτές σηματοδοτούν για τη σχέση των συγκεκριμένων ανθρώπων με τις κοινωνίες των χωρών υποδοχής.

4.2 Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΩΝ ΣΥΝΘΗΚΩΝ ΖΩΗΣ ΣΤΙΣ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ

Σε σχέση με το ζήτημα των επιδράσεων που έχουν αυτές οι εξαιρετικά προβληματικές συνθήκες ζωής στις αξίες και τις αντιλήψεις των προσφύγων, φαίνεται από τις συνεντεύξεις η ανάπτυξη ατομικιστικών στάσεων οι οποίες αφορούν όχι μόνο την αντιμετώπιση της παρούσας κατάστασης αλλά και τις επιδιώξεις τους για το μέλλον. Είναι προφανές πως μια τέτοια εξέλιξη δεν μπορεί να αποδοθεί αποκλειστικά στο περιβάλλον της Μόριας. Όπως τονίστηκε στην αρχή, η μακρά παραμονή σε συνθήκες ημιεγκλεισμού στο ΚΥΤ δεν είναι παρά ένα μέρος — όσο σημαντικό και αν είναι αυτό — ενός ευρύτερου πεδίου προετοιμασίας που αφορά τρεις διαφορετικούς τόπους. Την χώρα προέλευσης, την Τουρκία ως ενδιάμεσο σταθμό και τα κέντρα υποδοχής προσφύγων στην Ελλάδα. Στους δύο πρώτους, όπως αναλύθηκε στην αρχή του κεφαλαίου, οι πρόσφυγες έχουν ήδη έρθει σε επαφή με χαμηλού κύρους επαγγέλματα αλλά και γενικότερες συνθήκες ζωής που συμβάλλουν στην ανάπτυξη ατομικιστικών αντιλήψεων. Άλλωστε, τόσο στη χώρα τους όσο και στην Τουρκία η επιβίωση των προσφύγων ήταν εξαρτημένη από ατομικές αποφάσεις και πρωτοβουλίες και όχι από συλλογικές ή κοινοτικές δραστηριότητες. Ωστόσο, οι ακραίες συνθήκες που επικρατούν στη Μόρια οδηγούν ενδεχομένως μια ουσιαστική αναθεώρηση των στάσεων σχετικά με τις κοινωνικές σχέσεις των προσφύγων. Η έμφαση που δίνεται στις ατομικές στρατηγικές και η καχυποψία για τον κοινωνικό περίγυρο αποτελούν τη βάση του αξιακού πλαισίου που δημιουργείται μέσα σε αυτό το περιβάλλον. Ο 25χρονος Αχμέτ από τη Συρία περιγράφει αυτή την αλλαγή με χαρακτηριστικό τρόπο:

Εδώ μαθαίνεις πράγματα για τους ανθρώπους. Τόσοι διαφορετικοί άνθρωποι είναι εδώ μέσα. Καλοί, κακοί, με προβλήματα, τρελοί... Μέσα στο στρατόπεδο δεν εμπιστεύεσαι κανέναν. Τα βλέπεις όλα εδώ... Ξέρεις ποιον να αποφύγεις. Και όλοι θέλουν κάτι. Αλλά είναι λογικό. Κι εγώ θέλω κάτι. Κι εσύ θέλεις κάτι με αυτό (δείχνει το μαγνητόφωνο). Βλέπεις τι θέλουν οι άνθρωποι κι αυτό είναι καλό. Είναι η αλήθεια. Πριν ήμουν σαν παιδί. Μου έλεγες κάτι και το πίστευα. Τώρα είμαι πιο σοφός. Τώρα καταλαβαίνω τους ανθρώπους.

Ωστόσο, πρέπει να γίνει σαφές πως καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη αυτών των αντιλήψεων διαδραματίζει και το ίδιο το σύστημα παροχής ασύλου. Όπως προαναφέρθηκε, οι ίδιοι οι πρόσφυγες ερμηνεύουν αυτή την παράμετρο με όρους ανταγωνισμού. Το διεθνές πλαίσιο, με την συνεχή έμφαση σε συγκεκριμένους αριθμούς «δικαιούχων» συμβάλλει τα μέγιστα στην ανάπτυξη αυτού του ερμηνευτικού σχήματος. Ωστόσο, η κυριότερη συνέπεια του τελευταίου είναι η υπονόμευση συλλογικών διεκδικήσεων και δραστηριοτήτων.

Για παράδειγμα, είναι σαφές πως οι συνθήκες όπως αυτές που συναντά κανείς στο στρατόπεδο της Μόριας μπορεί να αντιμετωπιστούν αποτελεσματικά κυρίως με τις πιέσεις που θα ασκηθούν από συλλογικότητες των ίδιων των προσφύγων. Ωστόσο, όποιες προσπάθειες ξεκινούν ματαιώνονται σύντομα, καθώς δεν συγκεντρώνεται επαρκής αριθμός ατόμων, ούτε ασκείται η απαραίτητη πίεση για την ουσιαστική διεκδίκηση αξιοπρεπών συνθηκών ζωής, αλλά και προοπτικής για το μέλλον.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον μάλιστα παρουσιάζει η στάση των περισσότερων προσφύγων απέναντι στις ελάχιστες κινήσεις που γίνονται μέσα στη Μόρια, είτε μεμονωμένα είτε συλλογικά.

Αυτή χαρακτηρίζεται κυρίως από δυσπιστία αλλά και από εμφανή πρόθεση αποχής. Κατά τη διάρκεια εκπόνησης της έρευνας είχαν ξεκινήσει ορισμένες απεργίες πείνας από ανθρώπους που είχαν μείνει στο ΚΥΤ για περισσότερο από ένα χρόνο και απαιτούσαν την βελτίωση των συνθηκών και την επίλυση του αιτήματός τους. Οι αντιδράσεις των ερωτηθέντων απέναντι σε αυτή τη μορφή διεκδίκησης χαρακτηρίζονταν από απάθεια, αλλά και από έναν αποστασιοποιημένο καταλογισμό ατομικών επιδιώξεων. Ο 23χρονος Αλί από το Ιράκ περιγράφει:

Ναι. Το άκουσα. Είναι τώρα μια βδομάδα. Εντάξει. Ο καθένας κάνει ό,τι μπορεί για να φύγει. Ελπίζω να δουλέψει για αυτούς. Εγώ δεν θα το έκανα. Πεινάω αρκετά με το φαΐ που μας δίνουν (γελάει). Δεν χρειάζομαι άλλο. Αλλά τι να κάνεις; Αν κάτσω κι εγώ ένα χρόνο εδώ και τρελαθώ μπορεί να το κάνω κι εγώ. Δεν ξέρω.

Οι στάσεις αυτές είναι απολύτως κατανοητές δεδομένου του κοινωνικού πλαισίου στο οποίο έχουν τοποθετηθεί οι πρόσφυγες, αλλά παράλληλα είναι και εξαιρετικά επιζήμιες για τους ίδιους. Οι ατομιστικές αντιλήψεις υπονομεύουν την πιθανότητα συλλογικών διεκδικήσεων και επί της ουσίας αποτελούν μια «αμυντική γραμμή» του στρατοπέδου απέναντι σε οποιαδήποτε προσπάθεια αλλαγής. Οι αντιδράσεις εκδηλώνονται όταν έχει χαθεί πλήρως η ελπίδα. Το «σύστημα της Μόριας» όμως, βασίζεται στη συνεχή αναμονή και στη συντήρηση της όποιας μικρής ελπίδας για μετακίνηση στην ενδοχώρα ή για παροχή ασύλου. Οι αντιστάσεις αμβλύνονται υπό το πρίσμα της πιθανότητας ατομικής διευθέτησης ενώ οι αντιδράσεις παίρνουν τη μορφή αποκλειστικά βίαιων ξεσπασμάτων που σε καμία περίπτωση δεν είναι σε θέση να αλλάξουν τη λειτουργία και τον χαρακτήρα του στρατοπέδου.

Εξαιτίας της απουσίας ουσιαστών συλλογικών διεκδικήσεων και σχέσεων αλληλεγγύης το προσφυγικό ζήτημα, όπως το βλέπει κανείς στο ΚΥΤ της Μόριας μετατρέπεται σε ένα σύνολο ατομικών στρατηγικών. Στρατηγικών που καλούνται οι πρόσφυγες να ακολουθήσουν μέσα σε ένα πλαίσιο που καθημερινά μπορεί να τους στερήσει τη δυνατότητα εφαρμογής τους. Αυτή η αδυναμία δεν σχετίζεται μόνο με την ανυπαρξία πόρων αλλά, όπως τονίστηκε και στην ενότητα για τα προβλήματα ψυχικής υγείας, και με το ενδεχόμενο αποπροσανατολισμού από τα κύρια σημεία της στρατηγικής. Ο Αχμέτ είναι 28 χρονών από το Ιράκ και εξηγεί αυτή τη διάσταση με χαρακτηριστικό τρόπο:

Τι θα κάνω; Θα περιμένω να δω πότε θα μου δώσουν χαρτιά. Αν δεν μου τα δώσουν θα κάνω αίτηση πάλι. Έχω κάποια λεφτά. Αν δεν μου δώσουν τα χαρτιά μου θα πάω Αθήνα και από εκεί Ιταλία (με διακινήτη). Δεν μπορώ να μείνω πολύ εδώ. Θα τρελαθώ και θα περπατάω στο στρατόπεδο και θα μιλάω στις γάτες.

Η ανάδειξη ατομικιστικών αντιλήψεων και η επικράτηση ανάλογων στρατηγικών, εκτός των συνεπειών που έχουν για το ζήτημα των συλλογικών διεκδικήσεων, φαίνεται να επιφέρουν και ένα ισχυρό πλήγμα στις ήδη υπάρχουσες σχέσεις των προσφύγων. Αποκαλυπτική είναι η περίπτωση των οικογενειακών σχέσεων. Όπως έχει τονιστεί αρκετές φορές, η πλειοψηφία των ατόμων που μένουν στο ΚΥΤ είναι άντρες νεαρής ηλικίας. Με βάση τα πολιτισμικά πρότυπα των χωρών προέλευσης στις οποίες επικεντρώθηκε η έρευνα η νεαρή ηλικία θεωρείται ως καταλληλότερη για γάμο και τεκνοποίηση. Με δεδομένο αυτό, αρκετοί από τους πρόσφυγες της Μόριας έχουν σχηματίσει ήδη τη δική τους οικογένεια στη χώρα προέλευσης με την οποία περιμένουν να επανασυνδεθούν σε κάποια χώρα της Ευρώπης,

είτε συναντώντας εκεί τους οικείους τους ή —πιο συχνά— φέρνοντάς τους σε αυτή.

Ουσιαστικά, κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων αναδείχθηκε το ασυμβίβαστο της προσφυγικής εμπειρίας με τις περισσότερες διαπροσωπικές σχέσεις συμπεριλαμβανομένων των οικογενειακών. Η υπέρβαση των διάφορων εμποδίων εισόδου στην Ευρώπη και η αντιμετώπιση των συνθηκών ζωής στο ΚΥΤ επιτάσσουν μια ξεκάθαρα ατομική κατανόηση των επιλογών και των προοπτικών που έχουν οι πρόσφυγες. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο ακόμη και οι οικογενειακές σχέσεις ερμηνεύονται ως εμπόδιο για τη σωστή διαχείριση των καταστάσεων. Διότι η είσοδος σε κάποια χώρα της Ευρώπης απαιτεί από τους πρόσφυγες δυνατότητα ευελιξίας, προσαρμοστικότητα στις νομικές δεσμεύσεις της μεταναστευτικής πολιτικής και συνεχή επαναπροσδιορισμό των αρχικών στόχων. Η οικογένεια αντιμετωπίζεται ως μια μορφή δέσμευσης που υπονομεύει αυτά τα χαρακτηριστικά. Ο 26χρονος Κίρος από το Αφγανιστάν εξηγεί αυτό το ασυμβίβαστο με τον ακόλουθο τρόπο:

Θες να σου πω την αλήθεια; Θα σου φανεί κακό αλλά εγώ καλύτερα να μην είχα οικογένεια. Καλύτερα θα ήταν για μένα. Μπορώ να πάω κάπου και να μην έχω χαρτιά. Αλλά δεν θα μπορεί να έρθει η οικογένεια... Και περιμένω. Αν συνεχιστεί αυτό θα φύγω. Δεν είναι σωστό αλλά δεν μπορώ να μείνω εδώ για πάντα.

4.3 Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΣΤΑΔΙΟΥ ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑΣ ΣΤΟΥΣ ΕΡΓΑΣΙΑΚΟΥΣ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥΣ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ

Αυτό που προκύπτει από την ανάλυση των στάσεων των προσφύγων είναι η ανάπτυξη ατομικιστικών αντιλήψεων σε συνδυασμό με την άμεση ανάγκη απομάκρυνσης από την Ελλάδα και τη Μόρια πιο συγκεκριμένα. Ωστόσο, κεντρική στόχευση της έρευνας είναι οι συνέπειες που έχει μια τέτοια εξέλιξη στην μελλοντική σχέση των προσφύγων με τις κοινωνίες των χωρών υποδοχής¹⁰. Όπως τονίστηκε στην αρχή, η εξέταση των συνθηκών ζωής στο ΚΥΤ της Μόριας —όσο σημαντική κι αν είναι από μόνη της— εντάσσεται μέσα σε ένα γενικότερο θεωρητικό πλαίσιο που επικεντρώνεται στην προετοιμασία του μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού για τον μελλοντικό αποκλεισμό του. Στο θεωρητικό σχήμα της ολιστικής προσέγγισης του αποκλεισμού των μεταναστών το πεδίο προετοιμασίας αφορά αποκλειστικά τη χώρα προέλευσης και τις κοινωνικές και πολιτισμικές αλλαγές που λαμβάνουν χώρα σε αυτή. Στην περίπτωση όμως της προσφυγικής κρίσης το πεδίο αυτό διασπάται σε τρία μέρη, καθώς οι μετανάστες έρχονται αντιμέτωποι με τρεις ξεχωριστούς χώρους. Τη χώρα προέλευσης, την Τουρκία και την παραμονή στα κέντρα υποδοχής της Ελλάδας. Η έρευνα έθεσε ως στόχο τη μελέτη των συνεπειών αυτής της πορείας στις κοινωνικές σχέσεις που θα αναπτύξουν οι πρόσφυγες με τις χώρες υποδοχής.

¹⁰ Σκοπός μιας τέτοιας αναζήτησης δεν είναι η πρόβλεψη του μέλλοντος. Άλλωστε τα προγνωστικά μοντέλα των κοινωνικών επιστημών συνήθως βασίζονται σε περίτεχνες στατιστικές αναλύσεις και ακόμη πιο συχνά χαρακτηρίζονται ως εξαιρετικά προβληματικά (Rosenberg, 2016). Αντιθέτως, στόχος είναι η παράθεση και ανάλυση των κοινωνικών σχέσεων των μεταναστών που με βάση τη διεθνή και ελληνική βιβλιογραφία υπονομεύουν τη θέση τους στις κοινωνίες των χωρών υποδοχής (Ψημμένος, 2013 · Xypolytas, 2017 · 2018).

Στο πλαίσιο αυτής της ανάλυσης ένα από τα βασικότερα ερμηνευτικά εργαλεία είναι η συζήτηση για τους εργασιακούς προσανατολισμούς των προσφύγων. Νωρίτερα εξετάστηκαν οι συνέπειες των συνθηκών ζωής στις χώρες προέλευσης και στην Τουρκία επάνω στις επαγγελματικές ταυτότητες και προοπτικές των προσφύγων. Ο μακρόχρονος ημιεγκλεισμός στο ΚΥΤ της Μόριας φαίνεται να ολοκληρώνει τη διαδικασία διαμόρφωσης συγκεκριμένων εργασιακών προσανατολισμών που μπορεί να συμβάλουν καθοριστικά στη μελλοντική περιθωριοποίηση του προσφυγικού πληθυσμού.

Η έρευνα δείχνει πως κάθε ένας από τους τρεις χώρους προετοιμασίας μπορεί να επιδράσει καθοριστικά στις αντιλήψεις των προσφύγων για την εργασία. Φαντάζεται κανείς πόσο μεγαλύτερη είναι η επίδραση για εκείνους που έχουν βρεθεί και στους τρεις. Η εμπειρία των συρράξεων στις χώρες προέλευσης, όπως φάνηκε νωρίτερα, ανάγκασε αρκετούς μελλοντικούς πρόσφυγες να απομακρυνθούν από το επάγγελμα που ασκούσαν. Από την άλλη πλευρά, η επαφή με τη χαμηλού κύρους εργασία στην Τουρκία επιδρά και αυτή στην εικόνα που έχουν οι εργαζόμενοι για τις επαγγελματικές τους προοπτικές. Τέλος, η απραξία και η προσπάθεια επιβίωσης στο ΚΥΤ της Μόριας δημιουργούν μια απέλπιδα ανάγκη απομάκρυνσης από αυτό το πλαίσιο. Με δεδομένη αυτή την πίεση γίνεται άμεσα κατανοητό ότι ο προσανατολισμός των προσφύγων αφορά περισσότερο την επιβίωση και λιγότερο την εξέλιξη ειδικεύσεων ή μια δημιουργική επαγγελματική δραστηριότητα.

Έτσι, ο πρώτος τύπος εργασιακού προσανατολισμού που συναντάει κανείς είναι καθαρά εργαλειακός και συνοδεύεται από την άμεση ανάγκη απομάκρυνσης από το στρατόπεδο της Μόριας. Στο πλαίσιο αυτό, δεν νοείται επάγγελμα που βρίσκεται εκτός των προοπτικών των προσφύγων. Όλα τα επαγγέλμα-

τα, είτε της τυπικής είτε της άτυπης εργασίας είναι πιθανά αλλά και επιθυμητά αν πρόκειται να συμβάλουν στην απομάκρυνση από τις συνθήκες που αντιμετωπίζουν οι πρόσφυγες στη Λέσβο και πιο συγκεκριμένα στο ΚΥΤ. Στην ερώτηση ποιο επάγγελμα θα ήθελε να ασκήσει αν φύγει από το στρατόπεδο, ο 25χρονος Χουσάμ από το Ιράκ, όπου στη χώρα του μάθαινε την τέχνη της αργυροχρυσοχοΐας από το θείο του απαντά:

(Θα έκανα) Οτιδήποτε! Είσαι τρελός; Τι κάνω εδώ; Τίποτα! Απολύτως τίποτα! Κάθομαι και βλέπω τρελούς να τσακώνονται... Κοσμήματα μπορώ να κάνω κι εδώ. Αλλά θα κάνω τα πάντα. (Θα) καθαρίζω δρόμους, τουαλέτες, χωράφια. Δεν με νοιάζει. Απλά να φύγω από αυτό το μέρος και να βρω μια δουλειά.

Ο εργασιακός προσανατολισμός του Χουσάμ είναι αρκετά ξεκάθαρος καθώς εργαλειοποιεί πλήρως το ζήτημα της εργασίας. Η επαγγελματική απασχόληση δεν αντιμετωπίζεται πλέον ως πεδίο προσωπικής έκφρασης ή αυτοπραγμάτωσης αλλά αποκλειστικά ως βιοποριστικό μέσο στη χώρα υποδοχής. Στον συγκεκριμένο προσανατολισμό συμβάλλουν αναμφισβήτητα και οι εμπειρίες των προσφύγων στις χώρες προέλευσης αλλά και στην Τουρκία. Η αποδοχή της σκληρής εργασίας αποτελεί βασική προϋπόθεση της επιβίωσης στο πλαίσιο της προσφυγικής εμπειρίας. Μια προσέγγιση που θα βασιζόταν στην δυνατότητα της επιλογής ενός επαγγέλματος θα φάνταζε απολύτως παράλογη, καθώς σε αυτή την περίπτωση η επιλογή φαντάζει ως πολυτέλεια. Μάλιστα, οι συνθήκες ζωής στο περιβάλλον της Μόριας έχουν και αυτές σημαντικότητα συμβολή στην ανάπτυξη εργαλειακών εργασιακών προσανατολισμών καθώς η αποφυγή των συγκεκριμένων συνθηκών μετατρέπεται σε αυτοσκοπό και η αποδοχή ακόμη και δυσμενών όρων εργασίας μέσο για την επίτευξη αυτού.

Ο δεύτερος τύπος εργασιακού προσανατολισμού αφορά τους νεαρούς πρόσφυγες χωρίς επαγγελματική εμπειρία στη χώρα προέλευσης και χαρακτηρίζεται από σχεδόν απόλυτη ευελιξία. Αυτή είναι μια αρκετά συνηθισμένη περίπτωση στη Μόρια, καθώς η συντριπτική πλειοψηφία του πληθυσμού αποτελείται από νέους ανθρώπους που δεν εργάζονταν στη χώρα τους, είτε επειδή ήταν φοιτητές είτε γιατί όταν ξέσπασαν οι εχθροπραξίες ήταν ακόμη ανήλικοι. Ο 21χρονος Μουράντ, που προέρχεται από τη μεσαία τάξη της Συρίας, σπούδαζε πολιτικός μηχανικός στη χώρα του, στην Τουρκία εργαζόταν σε φούρνο, ενώ στη Μυτιλήνη ζει στη Μόρια και απασχολείται χωρίς μισθό ως διερμηνέας σε ΜΚΟ. Η περιγραφή του σε σχέση με την εργασιακή του ταυτότητα και τον προσανατολισμό παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον:

Εγώ τώρα θέλω να γίνω μεταφραστής. Μου αρέσει αυτό. Παλιά έλεγα ότι θα γίνω μηχανικός. Αλλά δεν πρέπει να σε κρατάει κάτι. Τότε ήμουν μηχανικός, μετά φούρναρης. Τώρα είμαι μεταφραστής. Θέλω να είμαι μεταφραστής αλλά δεν ξέρω τι θα γίνει. Αν με στείλουν στην Τουρκία θα γίνω κάτι άλλο. Αν πάω στη Γερμανία δεν ξέρω. Αν λες είμαι κάτι, μετά τα πράγματα αλλάζουν και καταστρέφονται. Εγώ δεν ξέρω. Τώρα θέλω να είμαι μεταφραστής.

Οι απόψεις του Μουράντ εκφράζουν την απόλυτη αποδοχή και προσαρμογή στους όρους ζωής που επιτάσσει η προσφυγική κρίση. Η ευελιξία που επιδεικνύει σε σχέση με την επαγγελματική του ταυτότητα μπορεί να εκφράζει αυτό που ο Richard Sennett αποκάλεσε «διάβρωση του χαρακτήρα» (corrosion of character). Την απομάκρυνση δηλαδή από σταθερές που ορίζουν την ταυτότητα ενός ανθρώπου και «χαράσσουν» τα στοιχεία τους επά-

νω του (Sennett, 1998). Ωστόσο, η απειλή της 'καταστροφής' που επικαλείται ο Μουράντ, σε περίπτωση ματαίωσης των σχεδίων, αποτελεί μια απολύτως φυσιολογική συνθήκη της προσφυγικής ιδιότητας. Για τους ανθρώπους που ζουν στη Μόρια, η δέσμευση σε ένα επάγγελμα ή η αναζήτηση σταθερών πρέπει να μετριάσει λόγω του φόβου της απώλειας. Μια απώλεια που μπορεί να αφορά τους φίλους, τους συγγενείς, τον προσωπικό χώρο ή και την ίδια την ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Πρόκειται για μια ισοπεδωτική μορφή ευελιξίας που «ζυμώνει» επιδιώξεις με βάση την επιβίωση και το εφικτό.

Ο τρίτος τύπος εργασιακού προσανατολισμού συνδέεται ως ένα βαθμό με τους άλλους δύο και αφορά μια αποστασιοποιημένη αποδοχή της ανάγκης για εύρεση εργασίας. Σε αυτή την περίπτωση όμως, ενώ η επιβίωση επιβάλλει την επαγγελματική αποκατάσταση, η μη εύρεση εργασίας αναδεικνύει τις αδυναμίες του ατόμου να προσαρμοστεί στις ανάγκες της σύγχρονης εποχής. Οι ατομικιστικές αντιλήψεις, για τις οποίες έγινε λόγος νωρίτερα, αποθαρρύνουν ορισμένους πρόσφυγες να ερμηνεύσουν τις πιέσεις και τα εμπόδια με τα οποία έρχονται αντιμέτωποι. Μάλιστα, η διάρρηξη των σχέσεων αλληλεγγύης συμβάλλει στην νοσηματοδότηση της ευθύνης που βαραίνει αποκλειστικά το ίδιο το άτομο για την πορεία της ζωής του. Ο 28χρονος Καρίμ από το Αφγανιστάν αναφέρει χαρακτηριστικά:

Θα βρω δουλειά όταν πάω στην Ευρώπη. Έμαθα να παλεύω για να ζήσω. Δεν φοβήθηκα στο Αφγανιστάν. Δεν φοβήθηκα στην Τουρκία. Δεν φοβάμαι στη Μόρια. Εδώ λέτε «Είναι δύσκολα να μείνεις στην Ελλάδα. Δεν έχουσε δουλειά οι Έλληνες». Εγώ λέω (ότι πρέπει) να παλέψω. Στην Ελλάδα, στην Ευρώπη... Πάντα

*υπάρχει δουλειά, αλλά φοβάται ο κόσμος. Θέλει να
ξαπλώνει και να βρέχει λεφτά. Εγώ δουλεύω πάντα.
Εδώ κάθομαι και δεν αντέχω.*

Τα επιχειρήματα του Χουσάμ, του Μουράντ και του Καρίμ μπορεί να φαντάζουν αυτονόητα. Ωστόσο, σε αυτούς τους εργασιακούς προσανατολισμούς ελλοχεύει ο μεγάλος κίνδυνος της περιθωριοποίησης των προσφύγων στις χώρες υποδοχής. Είναι προφανές πως οι τρεις αυτοί τύποι προσανατολισμών διαφοροποιούνται ποιοτικά με κριτήρια την ηλικία και τα κοινωνικά χαρακτηριστικά των υποκειμένων. Βέβαια, κοινός παρονομαστής και των τριών είναι η σχεδόν άκριτη αποδοχή των προσφερόμενων θέσεων εργασίας. Σε αυτό το σημείο το στάδιο προετοιμασίας της ολιστικής προσέγγισης του αποκλεισμού φτάνει στο τέλος του και τότε αρχίζει το εξαιρετικά σημαντικό στάδιο της τοποθέτησης. Της ένταξης δηλαδή στις αγορές εργασίας των χωρών υποδοχής.

Η διάθεση για αποδοχή οποιασδήποτε εργασίας αλλά και η προθυμία για επαναπροσδιορισμό της επαγγελματικής ταυτότητας υπονομεύουν την κοινωνική θέση των προσφύγων στις χώρες στις οποίες θα καταλήξουν. Άλλωστε, η λειτουργία των αγορών εργασίας στις χώρες της Ευρώπης χαρακτηρίζεται από διακρίσεις εις βάρος των μειονοτήτων. Με άλλα λόγια, είναι δομημένες με άξονα τους όχι μόνο την κοινωνική τάξη αλλά και το φύλο, την εθνικότητα και τη φυλή (Peck, 2000). Μέσα σε ένα τέτοιο πλαίσιο, οι προσφερόμενες θέσεις εργασίας για τους πρόσφυγες είναι συνήθως χαμηλής ειδίκευσης αλλά και χαμηλού κύρους. Η επείγουσα ανάγκη εύρεσης οποιασδήποτε εργασίας από πλευράς προσφύγων, μπορεί να φαντάζει αυτονόητη αλλά σηματοδοτεί το μεγάλο κίνδυνο ένταξής τους σε χαμηλού κύρους επαγγέλματα.

Η επικινδυνότητα αυτού του σεναρίου έγκειται στο ότι

το στάδιο της τοποθέτησης δεν αποτελεί μια προσωρινή λύση (Χυπολύτας, 2017b). Η διεθνής ερευνητική εμπειρία τονίζει ότι οι μετανάστες, όχι μόνο εξωθούνται σε αυτές τις μορφές εργασίας, αλλά συνήθως εγκλωβίζονται σε αυτές. Αυτό συμβαίνει λόγω αδυναμίας στην εύρεση άλλων πηγών εισοδήματος (Sakellis and Spyropoulou, 2007), αλλά κυρίως εξαιτίας των εγγενών χαρακτηριστικών των χαμηλού κύρους επαγγελμάτων αναφορικά με τις σχέσεις εξάρτησης και υποτέλειας που αναπτύσσονται με την εκάστοτε εργοδοτική αρχή (Ψημμένος, 2013). Πρόκειται για σχέσεις που ταυτίζουν τους εργαζόμενους με τα χαρακτηριστικά του επαγγέλματός τους, τους αποσυλλογικοποιούν και περιορίζουν τις προσδοκίες τους στα στενά πλαίσια της πραγματικότητας της χαμηλού κύρους εργασίας.

4.4 ΑΠΟΚΩΔΙΚΟΠΟΙΩΝΤΑΣ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Πρακτικά, η παραπάνω ανάλυση προσδιορίζει την προσφυγική κρίση σε τρεις χώρους προετοιμασίας που ενδεχομένως θα οδηγήσουν στον αποκλεισμό χιλιάδες προσφύγων μετά από την είσοδό τους στις χώρες υποδοχής, όπου και θα καταλήξουν (Χυπολύτας, 2018). Οι χώρες προέλευσης, η Τουρκία και τα κέντρα υποδοχής, όπως αυτό της Μόριας, συνιστούν πάνω από όλα ένα πεδίο συγκρότησης αξιών και αντιλήψεων που βασιζονται στις έννοιες της επιβίωσης και του ατομικισμού. Οι εμπειρίες και οι προερχόμενες από αυτές αντιλήψεις διαμορφώνουν ένα εξαιρετικά περιορισμένο πλαίσιο επιλογών σε σχέση με τη επαγγελματική και κοινωνική θέση των προσφύγων στις χώρες υποδοχής. Για την αποτροπή του ενδεχόμενου αποκλεισμού απαιτείται οι πολιτικές ηγεσίες και οι επιφορτισμένοι με το έργο θεσμοί να κατανοήσουν βαθύτερα την προσφυγική εμπειρία.

Ωστόσο σε σχέση με το ζήτημα αυτό, οι πολιτικές ηγεσίες και οι θεσμοί χαρακτηρίζονται από πολύ συγκεκριμένες ελλείψεις. Αυτές κυρίως αφορούν την αδυναμία κατανόησης αξιών, όπως οι εργασιακοί προσανατολισμοί, ως κεντρικής σημασίας για το ζήτημα της ένταξης στις αγορές εργασίας. Τόσο η επαγγελματική αποκατάσταση, όσο και η κοινωνικής ένταξη, που υποτίθεται πως αποτελούν με τον ένα ή με τον άλλο τρόπο προτεραιότητες για τις χώρες υποδοχής, εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τις αξίες και τις αντιλήψεις των ίδιων των προσφύγων. Αυτές δεν είναι δυνατόν να προσεγγίζονται με ουσιοκρατικές θεωρήσεις σχετικά με τα χαρακτηριστικά του Ισλάμ (Γέρος, 2008) ή των προσφύγων γενικότερα, αλλά μέσα από μια βαθιά κατανόηση των συνεπειών της προσφυγικής πορείας στις αξίες και τις αντιλήψεις των μετακινούμενων ανθρώπων.

Το ζήτημα των ουσιοκρατικών προσεγγίσεων και η παράκαμψη της βιωμένης πραγματικότητας των προσφύγων αποτελούν επί της ουσίας τη βάση του προβλήματος για τις Ευρωπαϊκές χώρες αναφορικά με το θέμα της ένταξης των μεταναστών. Αλλά δυστυχώς δεν είναι αυτό το μόνο στοιχείο ή και το κυρίαρχο που αναδεικνύει τη βαθύτατα προβληματική λογική της Ευρωπαϊκής μεταναστευτικής πολιτικής. Το πρόβλημα είναι ότι η τελευταία φαίνεται να έχει σχεδιαστεί με κύριο άξονα την αποτροπή των μεταναστευτικών ροών και δευτερευόντως (στις καλύτερες των περιπτώσεων) τη δημιουργία όρων ισότιμης συμμετοχής για την πρόσβαση και την απόλαυση κοινωνικών αγαθών. Εξετάζοντας τις πολιτικές των ευρωπαϊκών χωρών σε σχέση με το τελευταίο αυτό ουσιαστικό σκέλος παρατηρεί κανείς μια σειρά από αδιέξοδες πρακτικές.

Σχετικά με την είσοδο στις αγορές εργασίας μιας χώρας, το ενδιαφέρον παραμένει στις αποκαλούμενες «ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης». Πρόκειται για δέσμες μέτρων που εστιάζουν

στην «ενεργοποίηση» των εργαζομένων και των επιχειρήσεων με σκοπό την τόνωση της αγοράς εργασίας. Κύρια χαρακτηριστικά τους είναι η προώθηση της ευέλικτης απασχόλησης ή η κινητοποίηση των ανέργων μέσω συμμετοχής σε προγράμματα κατάρτισης (Δημουλάς και Μιχαλοπούλου, 2008). Ανεξάρτητα από την γενικότερη αναποτελεσματικότητά τους σε σχέση με την εύρεση εργασίας από ευάλωτες κοινωνικές ομάδες (Δεδουσόπουλος, 2001 · 2007), η έμφαση σε αυτές τις πολιτικές στην περίπτωση των προσφύγων παραμελεί μια σειρά από ζητήματα.

Το πρώτο και σημαντικότερο αφορά την άμεση ανάγκη εύρεσης εργασίας από τους νεοαφιχθέντες πρόσφυγες στις χώρες υποδοχής. Η μετακίνησή τους, είτε αυτή πραγματοποιηθεί θεσμικά είτε εξωθεσμικά (μέσω διακινητών) συνοδεύεται από την δέσμευση αποπληρωμής χρεών που δημιουργήθηκαν κατά τη διάρκεια της μακράς προσφυγικής τους πορείας. Στη συζήτηση γύρω από τη μετανάστευση, η επιτακτική αυτή ανάγκη παραδοσιακά υποτιμάται από την κοινωνική πολιτική (Χυπολύτας, 2017α). Το αποτέλεσμα είναι η ύπαρξη όποιων δομών, ανεξάρτητα από την οργάνωσή τους, να μην εγγυάται είτε δυνατότητα πρόσβασης σε αυτές για τους μη εγγεγραμμένους μετανάστες είτε τη δυνατότητα αξιοποίησής τους από τους εγγεγραμμένους. Στο πλαίσιο των ενεργητικών πολιτικών απασχόλησης, πολλά από τα προγράμματα προϋποθέτουν μια χρονική άνεση εμπλοκής με αυτά αν και για πολλούς μετανάστες ο χρόνος είναι μια πολυτέλεια που δεν έχουν.

Επιπροσθέτως, ο εγκλωβισμός υπό καθεστώς μακράς αναμονής στα ΚΥΤ, όπως τονίστηκε παραπάνω, έχει σημαντικές επιπτώσεις στις αντιλήψεις των προσφύγων. Η αναμονή αναπτύσσει μια παθητική στάση (Auyero, 2001 · 2011) η οποία δεν είναι σε θέση να ερμηνευθεί από τέτοιου είδους προγράμματα ενίσχυσης της απασχόλησης. Αυτή είναι μια κριτική που έχει

επανελημμένα ασκηθεί απέναντι σε τέτοιου είδους πολιτικές στην περίπτωση των μακροχρόνια ανέργων (Δεδουσόπουλος, 2000). Όπως γίνεται άμεσα κατανοητό οι πρόσφυγες που καταλήγουν σε μια χώρα αντιμετωπίζουν πολύ πιο σύνθετα προβλήματα σε σύγκριση με εκείνα που χαρακτηρίζουν τους μακροχρόνια ανέργους. Εντούτοις, οι πολιτικές απασχόλησης παραμένουν σε μεγάλο βαθμό ανεπαρκείς σε σχέση με την εκτίμηση των δημογραφικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών των προσφύγων (Desiderio, 2016).

Κόριος λόγος αυτής της ανεπάρκειας είναι η αδυναμία αναγνώρισης και κατανόησης των μακρών διαδικασιών περιθωριοποίησης με τις οποίες ήρθαν και εξακολουθούν να έρχονται αντιμέτωποι οι πρόσφυγες. Οι συγκρούσεις στις χώρες προέλευσης, η παραμονή στην Τουρκία και ο εγκλωβισμός στα ΚΥΤ, όπως φάνηκε από την ανάλυση, δημιουργούν ένα σύμπλεγμα απογοήτευσης, ατομικιστικών αντιλήψεων καθώς και σύνθετα προβλήματα ψυχικής υγείας. Η μεταναστευτική και η κοινωνική πολιτική εν γένει καλείται να αντιμετωπίσει αυτές τις μακρές και επίπονες διαδικασίες με συγκεκριμένες παρεμβάσεις. Αντ' αυτού, στο ζήτημα της ένταξης του προσφυγικού πληθυσμού στις χώρες υποδοχής, η επικρατούσα τάση στις Η.Π.Α και σε αρκετές χώρες της Ευρώπης είναι η αλγοριθμική προσέγγιση. Σε αυτή την περίπτωση χρησιμοποιούνται πολύπλοκοι αλγόριθμοι που θεωρητικά λαμβάνουν υπόψη τα βασικά κοινωνικά και δημογραφικά χαρακτηριστικά των προσφύγων. Με βάση τους αλγόριθμους αυτούς οι πρόσφυγες κατατάσσονται σε συγκεκριμένες γεωγραφικές περιοχές, όπου τα χαρακτηριστικά τους υποτίθεται ότι είναι σε θέση να καλύψουν τις κοινωνικές ανάγκες της κάθε περίπτωσης (Aziz et al, 2018 · Bansak et al, 2018).

Πρόκειται για καταφανώς ανεπαρκείς στρατηγικές αντιμετώπισης του προβλήματος που παραβλέπουν πεισματικά

τις ποιοτικές διαστάσεις της περιθωριοποίησης και του αποκλεισμού (Bernstein and DuBois, 2018). Ωστόσο, τέτοιου είδους προσεγγίσεις (αρκετές εκ των οποίων είναι στην καλύτερη περίπτωση απλώς επιστημονικοφανείς) τυγχάνουν συχνά ενθουσιώδους υποδοχής από τις πολιτικές ηγεσίες διαφόρων χωρών (McHugh, 2018). Εμφανίζονται ως τρόποι άμεσης αντιμετώπισης της πρόκλησης για διαχείριση της προσφυγικής κρίσης και γίνεται κατανοητό, δεδομένης της πίεσης για άμεση αποτελεσματικότητα, πόσο ελκυστικά μπορούν να γίνουν τα μοντέλα αυτά (Darrow, 2015). Ανεξάρτητα όμως από την αποδοχή που απολαμβάνουν οι αλγοριθμικές προσεγγίσεις σε ορισμένες πολιτικές ηγεσίες, το αφήγημα που συνοδεύει τις απορρέουσες πολιτικές προτάσεις παραμένει εν πολλοίς άστοχο, καθώς δεν φαίνεται να κατανοεί τα κίνητρα και τις πιέσεις που δέχεται ο προσφυγικός πληθυσμός.

Ενδεικτική της μυωπικής αυτής εξέτασης του ζητήματος είναι η αδυναμία κατανόησης της καχυποψίας ή και της εχθρικότητας που ορισμένοι πρόσφυγες ενδεχομένως να εκδηλώνουν απέναντι σε ενταξιακά προγράμματα των χωρών υποδοχής. Η ευθύνη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των κρατών-μελών της για τις τραγικές συνθήκες που επικρατούν στα ΚΥΤ δεν αποτελεί ζήτημα το οποίο παραβλέπεται από τους ίδιους τους πρόσφυγες. Μπορεί η Ευρωπαϊκή μεταναστευτική πολιτική να παραβλέπει τις νοσηματοδοτήσεις των προσφύγων, αλλά αυτές έχουν ιδιαίτερη βαρύτητα τόσο για την εξέλιξη των ενταξιακών πολιτικών όσο και για τη γενικότερη σχέση που θα αναπτύξουν οι πρόσφυγες με τις κοινωνίες των χωρών υποδοχής. Ο 32χρονος Αζίζ από το Αφγανιστάν που έχει ως στόχο να πάει στην Ολλανδία περιγράφει σε σχέση με το θέμα:

Ποιος να με βοηθήσει; Μόνος μου είμαι. Κανείς δεν έχει βοηθήσει. Εδώ είμαστε και μας τιμωρούν γιατί θέλουμε να φύγουμε. Πρέπει να αποδείξω ότι δεν είμαι τρομοκράτης. Αυτοί είναι τρομοκράτες. Η Ελλάδα, η Ευρώπη, η Ολλανδία, όλοι! Με έχουν βάλει στη φυλακή. Και μετά θα χαμογελάνε και θα μου δίνουν αυτά που δεν τρώνε (αποφάγια).

Αυτό που προκύπτει από το απόσπασμα του Αζίζ αλλά και τις προαναφερθείσες αναφορές στα χαρακτηριστικά της Ευρωπαϊκής μεταναστευτικής πολιτικής είναι ότι η τελευταία κινείται σε ένα εξαιρετικά προβληματικό μονοπάτι αναφορικά με το ενταξιακό σκέλος της. Οι πρόχειροι και ανεπαρκείς σχεδιασμοί και η παράβλεψη των αναγκών και των νοσηματοδοτήσεων των προσφύγων φαίνεται να οδηγούν προς την επανάληψη των αποτυχημένων μεταναστευτικών πολιτικών της δεκαετίας του '90. Τότε που οι μετανάστες στις χώρες υποδοχής ήρθαν αντιμέτωποι με την απομάκρυνσή τους από τις ειδικεύσεις και τα επαγγέλματά τους, με τη χαμηλού κύρους εργασία και την προερχόμενη από αυτή περιθωριοποίηση (Anderson and Phizacklea, 1997 · Κασιμάτη, 2003 · Ψημμένος και Σκαμνάκης, 2008 · Ξυπουλτάς, 2013). Η συστημική άγνοια γύρω από τις διαδικασίες που διαμορφώνονται στο πεδίο προετοιμασίας προλειαίνουν το έδαφος για τον αποκλεισμό των μεταναστών, μετονομάζοντας τις αποτυχίες των κρατικών θεσμών σε προσωπικές αδυναμίες προσαρμογής του μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού (Χυρolytas, 2017a).

Σε αυτό το σημείο, ωστόσο, προκύπτουν τα σημαντικότερα ενδεχομένως ερωτήματα της μελέτης σε σχέση με τη μεταναστευτική πολιτική. Μήπως η ενταξιακή διάσταση του προσφυγικού ζητήματος τελικά δεν αποτελεί την προτεραιότητα των σχεδιαζόμενων και εφαρμοζόμενων πολιτικών; Αν ισχύει

αυτό, τότε ποια είναι; Πώς εντάσσεται η ζωή των προσφύγων στο στρατόπεδο της Μόριας στο πλαίσιο αυτής της πολιτικής; Σε σχέση με τα δύο πρώτα ερωτήματα, η απάντηση δίνεται από τα ίδια τα επίσημα χείλη των θεσμών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στα συμπεράσματα της συνεδρίασης του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου που πραγματοποιήθηκε στις 18 και 19 Φεβρουαρίου του 2016 τονίζονται σαφέστατα και απερίφραστα τα ακόλουθα: «Ως ανταπόκριση στη μεταναστευτική κρίση που αντιμετωπίζει η Ε.Ε, ο στόχος πρέπει να είναι η ταχεία αναχαίτιση των ροών, η προστασία των εξωτερικών συνόρων, η μείωση της παράνομης μετανάστευσης και η διαφύλαξη της ακεραιότητας του χώρου Σένγκεν».

Η σαφήνεια του παραπάνω συμπεράσματος δεν αφήνει περιθώριο για αμφισβήτηση. Προτεραιότητα της Ευρωπαϊκής μεταναστευτικής πολιτικής δεν αποτελεί τόσο η κοινωνική ένταξη, όσο ο περιορισμός και η αποτροπή των μεταναστευτικών ροών. Οι όροι «αναχαίτιση», «προστασία» και «διαφύλαξη» που χρησιμοποιούνται στο προηγούμενο απόσπασμα, περισσότερο παραπέμπουν σε περιγραφή συνθηκών εισβολής παρά στην αντιμετώπιση μιας βαθιάς ανθρωπιστικής κρίσης και μιας μεγάλης πρόκλησης για την ισότιμη συμμετοχή των προσφύγων στις Ευρωπαϊκές κοινωνίες. Ένας από τους λόγους λοιπόν, για τον οποίον οι ενταξιακές πολιτικές υπολείπονται τόσο πολύ των απαιτήσεων είναι γιατί πολύ απλά το ζήτημα δεν αποτελεί «πρώτη προτεραιότητα» για τις πολιτικές ηγεσίες των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Αντιθέτως, τα ζητήματα που τίθενται ξεκάθαρα είναι αυτά του περιορισμού και της αποτροπής των ροών. Πρόκειται για δύο ελαφρώς διαφορετικά ζητήματα τα οποία επιβάλλεται να εξεταστούν ξεχωριστά.

Σε σχέση με τον περιορισμό των ροών, οι στοχεύσεις της Ευρωπαϊκής πολιτικής δεν προκαλούν ιδιαίτερη έκπληξη. Άλλωστε, το θεσμικό σημείο-σταθμός στην εξέλιξη της μεταναστευ-

τικής κρίσης αδιαμφισβήτητα υπήρξε η συμφωνία ανάμεσα σε Ε.Ε. και Τουρκία που έγινε το Μάρτιο του 2016. Σύμφωνα με αυτή, η Τουρκία καλείται να συγκρατήσει τα εκατομμύρια των προσφύγων που βρίσκονται στην επικράτειά της. Επίσης, με αντίτιμο 6 δισεκατομμυρίων ευρώ, καλείται, ως ασφαλής χώρα, να αποδεχθεί και την επιστροφή εκείνων που έφτασαν στην Ελλάδα μετά την σύναψη της συμφωνίας. Για τα χαρακτηριστικά και το κείμενο της συμφωνίας έχουν γίνει αρκετές εύστοχες κριτικές (Collet, 2016 · Σπυροπούλου και Χριστόπουλος, 2016 · Gkliati, 2017 · Heck and Hess, 2017) και στόχος της παρούσας μελέτης δεν είναι να τις επαναλάβει. Ωστόσο, δύο στοιχεία έχουν ιδιαίτερη σημασία και αξίζει να τονιστούν.

Το πρώτο σχετίζεται με τη πρόθεση της Ε.Ε. να εντάξει το προσφυγικό ζήτημα σε μια «κατάσταση εξαιρέσης» (Agamben, 2007) υπονομεύοντας τη Σύμβαση της Γενεύης για τους πρόσφυγες¹¹. Πρόκειται για μια σημαντική σύμβαση που προστατεύει τα ανθρώπινα δικαιώματα για τους ευάλωτους συνανθρώπους μας. Η υπογραφή και τήρησή της αποτελούν βασικές πια εκφράσεις του διεθνούς νομικού πολιτισμού, ενώ η τάση υπονόμεισής της είναι ενδεικτική της προτεραιότητας που δίνει η Ευρωπαϊκή μεταναστευτική πολιτική στην αποτροπή των προσφυγικών ροών. Προφανώς, η υπονόμηση της σύμβασης είναι χαρακτηριστική της επικράτησης υπερσυντηρητικών πολιτικών αρχών στο εσωτερικό της Ε.Ε. αλλά και της απομάκρυνσης από το δημόσιο δίκαιο και την έννομη τάξη μέσω της επίκλησης μιας καταστάσεως εκτάκτου ανάγκης.

Το δεύτερο στοιχείο της συμφωνίας που έχει επίσης μεγά-

¹¹ Καθώς η ανάλυση δεν είναι νομική, δεν υπάρχει λόγος για μακρά αναφορά στη Σύμβαση. Ωστόσο βασική πρόβλεψη, μεταξύ άλλων, είναι ότι η παράτυπη είσοδος ενός προσώπου που ζητά προστασία στο έδαφος ενός κράτους που έχει υπογράψει τη Σύμβαση δεν μπορεί να του απαγορευθεί, και ότι δεν επιτρέπεται να εμποδίζεται στα σύνορα ένα πρόσωπο στο οποίο ενδέχεται να του αναγνωριστεί αυτή η προστασία.

λη σημασία είναι η αναγνώριση της Τουρκίας ως «ασφαλούς χώρας». Μιας χώρας δηλαδή όπου οι πρόσφυγες ενδέχεται να επιστρέψουν καθώς δεν κινδυνεύουν από διώξεις. Όπως αναφέρθηκε και νωρίτερα, οι αναλύσεις των κοινωνικών επιστημόνων της γείτονος χώρας που δημοσιεύονται τα τελευταία τρία χρόνια είναι γεμάτες από στοιχεία που καταδεικνύουν ακριβώς αυτή την ανυπαρξία ασφάλειας για τον προσφυγικό πληθυσμό (Biehl, 2015 · Genc and Öner, 2015 · Baban et al, 2016 · Kirisci, 2017). Ωστόσο, η παράβλεψη αυτού του γεγονότος δείχνει για άλλη μια φορά ότι η ηγεσία της Ε.Ε. φαίνεται διατεθειμένη να παρακάμψει βασικές αρχές των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο πλαίσιο της στρατηγικής για τον περιορισμό της μετανάστευσης.

Το σημείο όμως το οποίο έχει ιδιαίτερη σημασία και σχετίζεται άμεσα με τις συνθήκες στο ΚΥΤ της Μόριας, αφορά το θέμα της αποτροπής των μεταναστευτικών ροών. Αν ο περιορισμός τους αφορά κυρίως διακρατικές συμφωνίες, αντίστοιχες με αυτή που πραγματοποιήθηκε με την Τουρκία, η αποτροπή τους έχει ένα πολύ πιο σκοτεινό και καταχρηστικό χαρακτήρα. Η πρώτη διάσταση της αποτροπής αφορά προφανώς την λειτουργία της FRONTEX. Πρόκειται για τον οργανισμό που είναι επιφορτισμένος με την φύλαξη των συνόρων και οι καθημερινές του περιπολίες έχουν τυπικά ένα διττό στόχο. Από τη μία πλευρά, να κινητοποιούνται σε περίπτωση ναυαγίων και από την άλλη να αποτρέπουν την μετακίνηση των προσφύγων. Ορισμένοι αναλυτές σχολιάζουν τη φαινομενικά παράδοξη αυτή στόχευση, τονίζοντας ωστόσο τη δυνατότητα υπέρβασης αυτών των αντιθέσεων (Fink, 2017). Η αλήθεια όμως είναι άλλη: Όπως και στην περίπτωση της συμφωνίας Ε.Ε.-Τουρκίας, έτσι και εδώ υπονομεύεται με αρκετά δυναμικό τρόπο η αρχή της μη επαναπροώθησης που αποτελεί το βασικό πυρήνα της Σύμβασης της Γενεύης για τους πρόσφυγες (Mungianu, 2016 · Mena, 2017).

Ακόμη και να δεχθεί κάποιος τον αρκετά αυθαίρετο διαχωρισμό ανάμεσα σε δικαιούχους πρόσφυγες και μη δικαιούχους μετανάστες, πρέπει να γίνει κατανοητό ότι τα δίκτυα των διακινητών είναι ίδια για όλους τους μετακινούμενους. Η απαγόρευση της άφιξης ενός πλεούμενου σε κάποια ελληνική παραλία δεν είναι σε θέση να διαχωρίσει ανάμεσα σε αυτές τις δύο κατηγορίες. Αντιθέτως, απαγορεύει σε όλους την είσοδο στη χώρα αμφισβητώντας ξεκάθαρα με τον τρόπο αυτό τις διεθνείς συμβάσεις.

Εδώ πρέπει να προστεθεί ότι στις περιπολίες της FRONTEX ελλοχεύει ο μεγάλος κίνδυνος να εμποδιστούν οι εύκολοι τρόποι εισόδου, όπως θεωρείται το πέρασμα από την Τουρκία στη Λέσβο (Yildiz, 2017). Η εγκατάλειψη αυτών των διαδρομών και η αναζήτηση άλλων, όπως από τις χώρες της βόρειας Αφρικής, θέτει τη ζωή χιλιάδων προσφύγων σε μεγάλο κίνδυνο, καθώς καλούνται να πραγματοποιήσουν μεγαλύτερα ταξίδια σε πολύ πιο επικίνδυνες θάλασσες (Lauren, 2017 · Williams and Mountz, 2018). Σε αυτό το σημείο γίνεται ξεκάθαρο ότι η εικόνα που έχει σχηματιστεί στο πλαίσιο της μεταναστευτικής πολιτικής για την αποτροπή δεν συνάδει ούτε με βασικές ανθρωπιστικές αξίες, ούτε όμως και με τα κίνητρα των ανθρώπων που, παρά τους κινδύνους, συνεχίζουν να μετακινούνται¹².

Αφήνοντας όμως κατά μέρος το ζήτημα της ασφάλειας των συνόρων, όπως το αντιλαμβάνεται η Ε.Ε. τουλάχιστον, η χαρακτηριστικότερη έκφραση της αποτρεπτικής Ευρωπαϊκής μεταναστευτικής πολιτικής είναι τα ίδια τα κέντρα υποδοχής προσφύγων. Σε αυτό το σημείο χρειάζεται να ενταχθεί το σύνολο των ευρημάτων της έρευνας μέσα στο πλαίσιο της στρατηγικής της Ε.Ε. για αποτροπή νέων ροών. Με απόλυτη σαφήνεια,

¹² Πρόσφατη έρευνα που πραγματοποιήθηκε στο ΚΥΤ της Μόριας, ανέδειξε πως πάνω από το 70% των προσφύγων υποστήριξε πως σε περίπτωση επιστροφής στην Τουρκία ή στη χώρα προέλευσης θα προσπαθούσαν εκ νέου να εισέλθουν στην Ευρώπη (Jauhainen, 2017).

η έρευνα ξεκάθαρα υποστηρίζει πως οι *τραγικές συνθήκες διαβίωσης των προσφύγων και το καθεστώς ημι-εγκλεισμού τους αποτελούν στόχευση των Ευρωπαϊκών και εγχώριων θεσμών που εμπλέκονται με το μεταναστευτικό ζήτημα*. Η ιδέα πίσω από αυτή τη στρατηγική είναι ότι οι εξαιρετικά προβληματικές συνθήκες ζωής στα ΚΥΤ, σε συνδυασμό με τις μεγάλες καθυστερήσεις έκδοσης αποφάσεων για την παροχή ασύλου, θα λειτουργήσουν ως αποτρεπτικός παράγοντας εισόδου στην Ελλάδα για όσους πρόσφυγες βρίσκονται στα παράλια της Τουρκίας.

Πρόκειται για μια στρατηγική εξαιρετικής σημασίας που αφήνει βαριά κοινωνική και πολιτική παρακαταθήκη τόσο για το χαρακτήρα της ίδιας της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όσο και για τη σχέση που αναπτύσσουν οι κοινωνίες της Ευρώπης με τους συνανθρώπους μας από την Αφρική και τη μέση Ανατολή. Η ανάδειξη των συνθηκών ζωής στη Μόρια ως αναπόσπαστο μέρος της Ευρωπαϊκής μεταναστευτικής πολιτικής δεν αποτελεί πρωτοτυπία. Πολλά δημοσιεύματα του τύπου, τόσο στην Ευρώπη όσο και στις Η.Π.Α. κάνουν λόγο για αυτή την κεφαλαιώδους σημασίας εκτροπή (Witte, 2018 · Kingsley, 2018). Άλλωστε, χώρες με ξεκάθαρη αντιμεταναστευτική πολιτική, όπως η Ουγγαρία και οι Η.Π.Α είναι αρκετά δεκτικές στην υπονόμευση του ανθρωπισμού στο πλαίσιο της αποτροπής νέων μεταναστευτικών ροών (Licona and Luijckheid, 2018). Στην περίπτωση της Ε.Ε. ωστόσο, ενδιαφέρον έχει η προσπάθεια απόκρυψης της ξεκάθαρης σύνδεσης συνθηκών και αποτροπής, και μάλιστα με προκάλυμμα ευρωπαϊκές αρχές και ιδέες.

Εν αντιθέσει λοιπόν με τις δημόσιες τοποθετήσεις και διαβεβαιώσεις, οι συνθήκες ζωής με τις οποίες έρχονται αντιμέτωποι οι πρόσφυγες στη Μόρια εδώ και τέσσερα ολόκληρα χρόνια δεν είναι αποτέλεσμα κάποιων οργανωτικών αστοχιών. Άλλωστε στη Μόρια ενεργοποιούνται θεσμοί που εκπροσωπούν τον

Ο.Η.Ε., την Ε.Ε., το ελληνικό κράτος καθώς και διεθνείς Μ.Κ.Ο. Προφανώς και αυτοί οι διαφορετικοί θεσμοί έχουν ένα διαφορετικό βαθμό εμπλοκής στην καθημερινότητα του στρατοπέδου. Αλλά η ιδέα ότι ένα πλέγμα από επί μέρους νομικές και θεσμικές δυσλειτουργίες έχει δημιουργήσει μια εξαιρετικά δυσάρεστη κατάσταση, η οποία ωστόσο σύντομα θα διευθετηθεί — αλλά ποτέ δεν διευθετείται —, αποτελεί ένα αφήγημα προφανούς αναξιότητας.

Σε πρακτικό επίπεδο, η μακρά αναμονή των προσφύγων μέσα σε ένα εξαιρετικά ζοφερό περιβάλλον πρέπει να αναγνωριστεί ως το ουσιαστικότερο μέρος της αποτρεπτικής μεταναστευτικής πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των κρατών-μελών της. Όπως έχει αναφερθεί η στόχευση των κρατών της Ευρώπης σε σχέση με τη μετανάστευση αφορά ξεκάθαρα την δραστική μείωση των ροών. Η μακρά αναμονή και οι τραγικές συνθήκες ημι-εγκλεισμού που τη συνοδεύουν έχουν ως σκοπό την αποθάρρυνση των επίδοξων μεταναστών που βρίσκονται εγκλωβισμένοι, είτε στην Τουρκία, είτε στις χώρες της Μέσης Ανατολής και της Αφρικής.

Ακολουθώντας αυτή τη λογική η στρατηγική της αναμονής μπορεί να χαρακτηριστεί — με αρκετή δόση κυνισμού — ως «επιτυχημένη». Οι ροές έχουν όντως μειωθεί και όπως δείχνουν και οι πρωτογενείς έρευνες στην Τουρκία, το κόστος της μετακίνησης με βάρκες από τη γείτονα χώρα στην Ελλάδα έχει πέσει κατακόρυφα (Yildiz, 2017). Οι ίδιοι οι πρόσφυγες γνωρίζουν και προσαρμόζονται πλέον στα νέα αυτά δεδομένα. Ο 20χρονος Αχμέτ από το Ιράκ εξηγεί τη δυσμενή θέση που βρίσκεται η οικογένειά του με τον ακόλουθο τρόπο:

Τώρα είμαστε και οι τρεις δίπλα και μακριά... Ο αδερφός μου είναι στη Χίο. Αυτός έφυγε με άλλο καράβι και τον

πήγαν εκεί. Ο μεγάλος μας αδερφός είναι ακόμα στο Ισμίρ. Του το λέω συνέχεια και το ξέρουν όλοι. Βρες τρόπο να πας Ιταλία ή Ισπανία. Εδώ είναι χάλια. Εγώ είμαι εδώ 10 μήνες. Άμα έρθεις εσύ πόσο θα κάνεις; Πήγαινε εσύ Ευρώπη κι αν θέλει ο θεός θα βρεθούμε εκεί.

Σε αυτό το σημείο οφείλουμε να τονίσουμε την ιδιαίτερη βαρύτητα που έχει η εμπέδωση της μεταναστευτικής πολιτικής στον προσφυγικό πληθυσμό και η εξεύρεση νέων δρόμων και λύσεων δεδομένης αυτής της γνώσης. Αυτό σημαίνει πως οι πρόσφυγες δεν αποδέχονται παθητικά τη μεταναστευτική πολιτική αλλά, στο βαθμό που μπορούν και με τα ελάχιστα μέσα που έχουν στη διάθεσή τους, επανασχεδιάζουν και επαναπροσδιορίζουν όποιες επιλογές μετακίνησης έχουν.

Σε σύνδεση με το παραπάνω, η στρατηγική της μακράς περιόδου ημι-εγκλεισμού ως μέσο διαχείρισης της προσφυγικής κρίσης δεν είναι κάτι που δεν γίνεται αντιληπτό από τους ίδιους τους πρόσφυγες. Αντιθέτως, οι στοχεύσεις της μεταναστευτικής πολιτικής ήταν εμφανείς στα άτομα που συμμετείχαν στην έρευνα. Ο 28χρονος Αμπντούλάχ από το Αφγανιστάν εξηγεί τον τρόπο που ο ίδιος ερμηνεύει την κατάσταση που έχει δημιουργηθεί: «Αυτοί θέλουν να πούμε ότι θέλουμε να γυρίσουμε στη χώρα μας. Αυτό είναι το πιο εύκολο πράγμα να κάνεις... Μένουν άνθρωποι εδώ ενάμιση χρόνο και δεν μπορούν να βγάλουν απόφαση; Μας κρατάνε εδώ για να κάνουμε (μόνοι μας) απέλωση».

Το παραπάνω απόσπασμα αποκαλύπτει ότι η χρήση του συστήματος της Μόριας είναι ένας τρόπος να μειωθεί ο αριθμός των αιτημάτων για άσυλο. Η ανοχή της μακράς αναμονής μέσα στις συνθήκες που περιγράφηκαννωρίτερα είναι εξαιρετικά δύσκολη για πολλούς ανθρώπους. Η μόνη νόμιμη επιλογή που τους παρουσιάζεται είναι το αίτημα για επιστροφή στη χώρα τους. Αίτημα το οποίο διευθετείται άμεσα, καθώς έχει

οργανωτική προτεραιότητα στο πλαίσιο της λειτουργίας ενός ΚΥΤ, και προφανώς δεν νοείται ως επαναπροώθηση εφόσον γίνεται οικειοθελώς.

Ωστόσο, η πιο σημαντική διάσταση της στρατηγικής αποτροπής των ροών αφορά την κοινοποίηση των συνθηκών, ώστε οι πρόσφυγες που εξετάζουν το ενδεχόμενο της μετακίνησης τους να είναι ενήμεροι για την κατάσταση με την οποία θα έρθουν αντιμέτωποι. Η κοινοποίηση των συνθηκών γίνεται με δύο τρόπους. *Πρώτον*, μέσω της κάλυψης από τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης. Οι συνθήκες που επικρατούν στο ΚΥΤ της Μόριας προφανώς και κατέχουν τη μερίδα του λέοντος για την κάλυψη των εξελίξεων από τα ΜΜΕ σε εγχώριο αλλά και διεθνές επίπεδο. Η Μόρια αποτελεί πλέον ένα διεθνές σημείο αναφοράς απάνθρωπων συνθηκών διαβίωσης, όπου οι συγκρούσεις, οι βιασμοί και η υπονόμευση της σωματικής και ψυχικής υγείας των προσφύγων έχει γίνει μέρος μιας τραγικής καθημερινότητας. Οι άνθρωποι που σκοπεύουν να μετακινηθούν είναι προφανώς ενημερωμένοι για το αδιέξοδο στο οποίο μπορεί να οδηγηθούν ερχόμενοι στη Λέσβο.

Ο *δεύτερος* τρόπος κοινοποίησης αφορά την επικοινωνία μεταξύ των ιδίων των προσφύγων. Αυτή γίνεται κυρίως μέσω τηλεφωνικής ή ηλεκτρονικής επικοινωνίας αλλά και με τη χρήση των Μέσων Κοινωνικής Δικτύωσης. Σε σχέση με το τελευταίο αυτό ζήτημα, σύμφωνα με πρόσφατη έρευνα που πραγματοποιήθηκε στη Μόρια, πάνω από το 60% των προσφύγων χρησιμοποιεί τα Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης για αναζήτηση και επιβεβαίωση πληροφοριών σε σχέση με πρακτικά ζητήματα της προσφυγικής διαδρομής, τόσο πριν όσο και μετά από την είσοδό τους στην Ελλάδα (Jauhainen, 2017).

Οι δύο αυτοί τρόποι επικοινωνίας διασφαλίζουν ότι οι συνθήκες που επικρατούν στο στρατόπεδο είναι απολύτως γνωστές.

Επιπλέον, δημιουργούν μια σαφή εικόνα στους επίδοξους «ταξιδιώτες» για δύο σημαντικά ενδεχόμενα. Αφενός, οι συνθήκες που θα αντιμετωπίσουν πιθανώς να είναι συγκρίσιμες ακόμη και με τα δεδομένα που επικρατούσαν στη χώρα προέλευσης, με αποτέλεσμα να τεθεί σε κίνδυνο η ζωή των ιδίων και των οικείων τους. Αφετέρου, τα αιτήματά τους για άσυλο κατά πάσα πιθανότητα θα καθυστερήσουν καθώς θα προστεθούν στα ήδη υπάρχοντα τα οποία εκκρεμούν για μεγάλο χρονικό διάστημα.

Η γνωστοποίηση των συνθηκών που επικρατούν στη Μόρια ολοκληρώνει τη διαδικασία αποτροπής μεταναστευτικών ροών. Μια διαδικασία που ξεκινάει με τις περιπολίες της FRONTEX και την ποινικοποίηση της μετακίνησης. Συνεχίζεται με τον εγκλεισμό των προσφύγων στα κέντρα υποδοχής και την μακρά έκθεσή τους σε απάνθρωπες συνθήκες διαβίωσης. Τέλος, ολοκληρώνεται μέσα από την συνειδητοποίηση του προσφυγικού πληθυσμού ότι η ζωή στο στρατόπεδο αποτελεί την μοναδική, αλλά ταυτόχρονα διόλου ελκυστική, επιλογή εισόδου στην Ευρώπη.

Εκτός όμως από επιλογή, η Μόρια αποτελεί και προϋπόθεση. Η διαμορφωθείσα κατάσταση έχει μετατρέψει ένα παλιό στρατόπεδο σε απαραίτητο στάδιο πειθάρχησης πριν από την είσοδο στα ευρωπαϊκά εδάφη. Χαρακτηριστικά δείγματα αυτής της προσέγγισης εντοπίζει κανείς παρατηρώντας προσεκτικά τις πολιτικές τοποθετήσεις των υπευθύνων για τη μεταναστευτική πολιτική. Μία από αυτές έγινε τον Οκτώβριο του 2015 από τον Ιταλό βουλευτή και εισηγητή της Επιτροπής Μετανάστευσης της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης του Συμβουλίου της Ευρώπης, Αντρέα Ριγγόνι. Σύμφωνα με αυτή, «*η εντόπωσή μας είναι ότι εδώ είναι το καινούργιο σύνορο της Ευρώπης, μέσα σε αυτό το κέντρο. Έξω από το κέντρο είναι εκτός Ευρώπης. Μέσα στο κέντρο μπαίνεις στην Ευρώπη*».

Πολιτικές που είτε στοχεύουν στην πειθάρχηση, είτε εύκολα ερμηνεύονται ως μέσα πειθάρχησης των νέων κατοίκων της Ευρώπης δεν κάνουν τίποτε άλλο από το να υπονομεύουν το μέλλον της ηπείρου. Μέσα από ένα σύνολο πολιτικών που εκθέτουν τους πρόσφυγες σε τόσους πολλούς και διαφορετικούς κινδύνους, πέρα από εκείνους που ήδη αντιμετωπίζουν, η Ευρωπαϊκή μεταναστευτική πολιτική ναρκοθετεί το μέλλον των κοινωνικών σχέσεων ανάμεσα στις χώρες υποδοχής και στους νέους κατοίκους τους. Η ζωή των προσφύγων στη Μόρια αντιπροσωπεύει αυτή ακριβώς την αδιέξοδη —και συνάμα τραγικά επίπονη— διαδικασία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΗΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΤΟΥ

ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ

Ο ΛΟΚΛΗΡΩΝΟΝΤΑΣ ΤΗ ΣΥΝΤΟΜΗ ΑΥΤΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ της έρευνας στο ΚΥΤ της Μόριας υπάρχουν ορισμένα ζητήματα που είναι απαραίτητο να επισημανθούν. Αρχικά, η στενή επαφή με την προσφυγική κρίση αποτελεί αδιαμφισβήτητα μια τομή στη βιογραφία ενός ανθρώπου. Η επίδραση αυτής της τομής προφανώς ποικίλλει και θα αποτελούσε πρόκληση η εξίσωσή της ανάμεσα σε έναν πρόσφυγα και σε έναν γηγενή κοινωνικό επιστήμονα. Ωστόσο, οι βιωμένες εμπειρίες των προσφύγων και ο σεβασμός απέναντι στη σημασία και στις καταφανείς τους συνέπειες αποτέλεσαν την αξιακή βάση πάνω στην οποία βασίστηκε η ανάλυση αυτή.

Κύριο επιχείρημα είναι ότι η προσφυγική κρίση αποτελεί ένα πεδίο προετοιμασίας για τον αποκλεισμό των προσφύγων στις χώρες υποδοχής. Πρόκειται για ένα πεδίο που εκτείνεται σε τρεις διαφορετικούς χώρους. Τη χώρα προέλευσης, την Τουρκία και τα ΚΥΤ της Ελλάδος, με αυτό της Μόριας να αποτελεί τον πυρήνα της συγκεκριμένης μελέτης. Σε κάθε έναν χώρο οι πρόσφυγες απομακρύνονται από κοινοτικές σχέσεις και εργασιακές ειδικεύσεις που αποτελούσαν την πηγή της κοινωνικής τους ταυτότητας. Παράλληλα, ο κίνδυνος, η εκμετάλλευση και οι ειδικές συνθήκες διαβίωσης, αν και βιώνονται με διαφορε-

τικό τρόπο στους τρεις αυτούς χώρους, συμβάλλουν στην εξατομίκευση των προσφύγων και στην ανάγκη να βρεθούν άμεσες λύσεις στα σοβαρά προβλήματα επιβίωσης που τίθενται μπροστά τους. Ο συνδυασμός αυτών των δύο διαστάσεων εγκυμονεί και τους μεγαλύτερους κινδύνους για τη σχέση των προσφύγων με τις χώρες υποδοχής. Ο έμφυλος και φυλετικός καταμερισμός που χαρακτηρίζει τις αγορές εργασίας των χωρών αυτών φαίνεται να τοποθετεί — με μια ακρίβεια που βρίσκει κανείς συνήθως στις θετικές — τους νέους κατοίκους της Ευρώπης σε υποτιμημένες θέσεις στην εργασιακή και κοινωνική ιεραρχία.

Οι συνέπειες μιας τέτοιας εξέλιξης θα υπονομεύσουν το μέλλον της ηπείρου για δύο σημαντικούς λόγους. *Πρώτον*, οι χώρες της Ευρώπης στερούνται την πολιτισμική, κοινωνική και οικονομική συμβολή του προσφυγικού πληθυσμού στην ανάπτυξη τους. Οι πολύπλευρες διαστάσεις της έννοιας της ανάπτυξης, που προφανώς υπερβαίνουν την απλή οικονομική δραστηριότητα (Seers, 1969), απαιτούν τη σύνδεση των πληθυσμών και την αξιοποίηση των χαρακτηριστικών και ειδικεύσεων που θα φέρουν μαζί τους οι νέοι κάτοικοι. *Δεύτερον*, με δεδομένη την εμπλοκή ισχυρών ευρωπαϊκών χωρών στις συγκρούσεις που μαίνονται στη Μέση Ανατολή και τη βόρειο Αφρική, η προσήλωση στην ισχύουσα αποτρεπτική μεταναστευτική πολιτική εμπεριέχει έναν ακόμη κίνδυνο. Την ανάπτυξη εχθρικών σχέσεων ανάμεσα στους νέους μετανάστες και τους γηγενείς. Στην έρευνα ήδη καταγράφηκε ξεκάθαρα η αρνητική στάση των προσφύγων απέναντι στις ίδιες τις χώρες όπου επιθυμούν να μεταναστεύσουν. Σε συνδυασμό με την εξαιρετικά ανησυχητική άνοδο των ακροδεξιών δυνάμεων στην Ευρώπη, η περιθωριοποίηση του προσφυγικού πληθυσμού στις χώρες της ενδέχεται να επιφέρει πραγματικά εκρηκτικές συνέπειες.

Με δεδομένες λοιπόν τις σοβαρότατες επιπτώσεις της μετα-

ναστευτικής πολιτικής και τους σημαντικούς κινδύνους που ελλοχεύουν σε αυτή, ποια μπορεί ενδεχομένως να είναι η μορφή που πρέπει να πάρει η αντιμετώπιση του προσφυγικού ζητήματος; Η απάντηση στο ερώτημα σε καμία περίπτωση δεν είναι εύκολο να καλυφθεί πλήρως στο πλαίσιο της παρούσας ανάλυσης. Αυτό που μπορεί όμως να προκριθεί είναι μια νέα μεταναστευτική πολιτική βασισμένη σε τρεις κεντρικούς άξονες.

Στο πλαίσιο μιας προσπάθειας να διασωθούν οι σχέσεις ανάμεσα στην Ευρώπη και τον προσφυγικό πληθυσμό *πρώτος* και σημαντικότερος άξονας είναι η αποδοχή της αποτυχίας των μέχρι τώρα εφαρμοζόμενων πολιτικών. Προφανώς με αυτό δεν νοείται απλώς μια επικοινωνιακή προσέγγιση του ζητήματος, αν και η σημασία αυτής της διάστασης δεν πρέπει να υποτιμάται σε καμία περίπτωση. Σε πρακτικό επίπεδο προτείνεται κατ' αρχάς η κατάργηση των Κέντρων Υποδοχής και Ταυτοποίησης, τουλάχιστον με την ισχύουσα μορφή, καθώς περιστρέφεται γύρω από τη λογική του εγκλεισμού. Πιο συγκεκριμένα, μετά από την αρχική καταγραφή του κάθε πρόσφυγα η μετακίνησή του θα μπορεί να γίνεται σε ενδιάμεσες ημι-αυτόνομες δομές φιλοξενίας. Μέσα σε αυτές θα παρέχεται η απαραίτητη στήριξη με την επίβλεψη και φροντίδα εξειδικευμένου προσωπικού, τόσο του δημοσίου όσο και του ιδιωτικού τομέα, υπό την αιγίδα του ΟΗΕ.

Η πρόκριση μιας τέτοιας λύσης σαφώς προϋποθέτει και την αντιμετώπιση μιας σειράς προκλήσεων. Η βιβλιογραφία δείχνει ότι και οι ενδιάμεσες δομές παρουσιάζουν προβλήματα, καθώς η έννοια της επιτήρησης μπορεί να εντατικοποιηθεί ενώ οι αρχές που διέπουν ένα ΚΥΤ δεν εξαφανίζονται απλώς με την μετακίνηση σε έναν ακόμα και μάλιστα μικρότερο χώρο (Kourachanis, 2018). Ωστόσο, τα οφέλη από την άρση του εγκλεισμού είναι προφανή και κινούνται σε δύο επίπεδα. Αρχικά, θα έχει θετι-

κό αντίκτυπο στις ζωές των προσφύγων η απομάκρυνση τους από το πραγματικά νοσηρό περιβάλλον των κέντρων τύπου Μόριας, όπου η ανασφάλεια, η κακοποίηση, τα προβλήματα ψυχικής υγείας κυριαρχούν, όπως φάνηκε από την έρευνα. Στη συνέχεια, η άρση του εγκλεισμού σε ευρωπαϊκό επίπεδο μπορεί να αποτελέσει έκφραση ως ένα βαθμό της απαραίτητης μεταμέλειας απέναντι στους πρόσφυγες. Πρόκειται για μια εξαιρετικά σημαντική διάσταση που αφορά τη διάσωση των σχέσεων ανάμεσα στις χώρες της Ευρώπης και το νέο της πληθυσμό.

Δεύτερος άξονας της νέας μεταναστευτικής πολιτικής πρέπει να είναι η ενημέρωσή της από ποιοτικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις που αναγνωρίζουν τις ιδιαιτερότητες και τα χαρακτηριστικά του προσφυγικού πληθυσμού. Η μαζική και αλγοριθμική προσέγγιση που ακολουθείται στο ζήτημα τόσο της παροχής ασύλου όσο και της συγκεκριμένης περιοχής εντός της οποίας οι πρόσφυγες θα μετακινηθούν σε μια χώρα (Aziz et al, 2018 · Bansak et al, 2018) αδυνατεί να αναγνωρίσει τη σημασία κεντρικών βιογραφικών στοιχείων. Πρόκειται για στοιχεία που αφορούν βαθμούς τρωτότητας και πρακτικές πληροφορίες που σχετίζονται με το σύνολο της προσφυγικής πορείας των ανθρώπων. Όπως έδειξε η έρευνα, η πορεία αυτή περιλαμβάνει πολλούς σταθμούς και αποτελεί μια μακρά διαδικασία περιθωριοποίησης της οποίας η ιστορικότητα και βαρύτητα δεν μπορεί να αποτυπωθεί από τέτοια μοντέλα, όσο πρακτικά ή ελκυστικά κι αν φαίνονται στο πλαίσιο μιας άμεσης εξεύρεσης λύσεων.

Ο τρίτος άξονας της μεταναστευτικής πολιτικής τέλος, χρειάζεται να επικεντρωθεί στο ζήτημα των ειδικεύσεων. Ο προσφυγικός πληθυσμός οφείλει να «εξοπλιστεί» με ειδικεύσεις που θα τον απομακρύνουν από τα χαμηλού κύρους επαγγέλματα. Πέραν όμως αυτού, η εργασιακή ειδικευση αποτελεί και μια από τις πλέον απαραίτητες προϋποθέσεις κατασκευής μιας αυτόνο-

μης κοινωνικής ταυτότητας (Attewell, 1990). Η χαμηλού κύρους εργασία, συνιστώντας κεντρική διάσταση της μέχρι τώρα προσφυγικής πορείας, φαίνεται πως θα αποτελέσει μια αναγκαστική επιλογή για χιλιάδες ανθρώπους. Με δεδομένη λοιπόν την έμπρακτη και πολιτισμική εξοικείωση με αυτή, καθώς και την απουσία εναλλακτικών λύσεων, κάτι τέτοιο θα σημαίνει την οριστικοποίηση της πορείας αποκλεισμού των προσφύγων στις χώρες υποδοχής. Για την αποφυγή αυτού του ενδεχομένου είναι απαραίτητη η εκμάθηση νέων ειδικεύσεων και η αναγνώριση των ήδη υπαρχουσών.

Αναφορικά με το ζήτημα των νέων ειδικεύσεων έχει μεγάλη βαρύτητα, ιδιαίτερα στους νεαρούς σε ηλικία πρόσφυγες η συστηματική προσπάθεια ένταξης στο εκπαιδευτικό σύστημα και η εκμάθηση της γλώσσας της χώρας υποδοχής, ανεξάρτητα αν η τελευταία θα αποτελέσει και τον τελικό προορισμό. Το αίσθημα συμμετοχής με ισότιμους όρους στην κοινωνία όπου εισέρχονται οι πρόσφυγες έχει τεράστια σημασία. Με τον τρόπο αυτό θα δημιουργηθούν προσδοκίες που ενδεχομένως να υπονομεύσουν την τάση των αγορών εργασίας να κατευθύνουν κοινωνικές ομάδες διαφορετικής εθνικότητας και φυλής σε συγκεκριμένες υποτιμημένες θέσεις (Desiderio, 2016). Στο πλαίσιο αυτής της προσπάθειας απαραίτητη είναι και η αναγνώριση σπουδών στις χώρες προέλευσης καθώς και η διευκόλυνση ολοκλήρωσής τους στις χώρες υποδοχής (Lodigiani and Sarli, 2017).

Εξίσου σημαντική είναι η αναγνώριση εργασιακών ειδικεύσεων που έχουν ήδη αποκτηθεί από τους πρόσφυγες πριν από την μετακίνησή τους και η εύρεση εργασίας στον αντίστοιχο κλάδο. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί με στοχευμένα προγράμματα ενίσχυσης της απασχόλησης σε συγκεκριμένες επαγγελματικές δραστηριότητες (Desiderio, 2016). Επιπροσθέτως, μέσα από προγράμματα κατάρτισης οι πρόσφυγες μπορούν να έρ-

θουν σε επαφή με νέες εξελίξεις στον τομέα τους, η γνώση των οποίων ενδεχομένως να είναι απαραίτητη για την ένταξή τους στο συγκεκριμένο επάγγελμα.

Ο καίριος παράγοντας των ειδικεύσεων στο ζήτημα της μορφής που θα πάρουν οι κοινωνικές σχέσεις ανάμεσα στους πρόσφυγες και τις χώρες υποδοχής δεν μπορεί να υποβαθμιστεί. Είναι προφανές πως όχι μόνο για τον άξονα των ειδικεύσεων αλλά και για τους δύο προηγούμενους, οι προκλήσεις είναι πολλές και μεγάλες. Άλλωστε για τις περισσότερες χώρες της Ευρώπης η κίνηση προς μια τέτοια πολιτική κατεύθυνση θα απαιτούσε έναν πρωτόγνωρο βαθμό ευελιξίας από τις ήδη υπάρχουσες κρατικές δομές (Sumption, 2013) αλλά και την εγκαθίδρυση ακόμη και νέων (Donlevy, 2016).

Αναγνωρίζοντας τις δυσκολίες αυτές, πρέπει να γίνει κατανοητό ότι ακολουθώντας μια μεταναστευτική πολιτική ανάλογη με αυτή που βρέθηκαν αντιμετώπι οι μετανάστες από την Ανατολική Ευρώπη τη δεκαετία του '90, το μόνο που διασφαλίζεται είναι ο αποκλεισμός των προσφύγων, με όλες τις συνέπειες που αυτός μπορεί να επιφέρει. Η πεποίθηση ότι η ένταξη στην εργασία, ανεξαρτήτως του ποια είναι τα χαρακτηριστικά αυτής, οδηγεί στην κοινωνική ένταξη αποτελεί ένα εξαιρετικά προβληματικό ευφυολόγημα το οποίο έχει διαψευστεί εδώ και πολλές δεκαετίες (Myrdal, 1944). Αντιθέτως, η απομάκρυνση από τη χαμηλού κύρους εργασία σε συνδυασμό με την καλλιέργεια ανεξαρτησίας και αυτονομίας στον προσφυγικό πληθυσμό αποτελούν το βασικό συνδυασμό που μπορεί να οδηγήσει σε μια σχέση ισότητας και σεβασμού ανάμεσα στην Ευρώπη και τους νέους της κατοίκους.

Συνοψίζοντας λοιπόν, η μελέτη αυτή, βασισμένη στον λόγο των προσφύγων, προσπάθησε να αναδείξει την αδιέξοδη μορφή μιας αποτρεπτικής και συνάμα ιδιαίτερα κυνικής μετανα-

στευτικής πολιτικής. Κεντρική της διάσταση αδιαμφισβήτητα αποτελούν τα Κέντρα Υποδοχής και Ταυτοποίησης. Χώροι πειθάρχησης και αποτροπής με απολύτως ειδεχθείς συνθήκες διαβίωσης, υπονομεύουν την αξιοπρέπεια των προσφύγων που ζουν σε καθεστώς ημι-εγκλεισμού. Ωστόσο, όσο σημαντικά και αν είναι τα κέντρα αυτά αποτελούν μέρος μιας μακροχρόνιας πορείας περιθωριοποίησης. Τα αποτελέσματα της πορείας αυτής δυστυχώς αντικατοπτρίζονται με ξεκάθαρο τρόπο στις στάσεις και στις αντιλήψεις των προσφύγων. Χρέος των χωρών υποδοχής είναι η ανάληψη συντονισμένων δράσεων ώστε να αντιμετωπιστούν οι συνέπειες της προσφυγικής πορείας. Η ιδέα ότι η απελπισία και η απομόνωση θα αποτελέσουν παράγοντες αποτροπής της μετανάστευσης, αλλά και αξιοποιήσιμα χαρακτηριστικά ενός νέου πειθαρχημένου εργατικού δυναμικού είναι βαθιά αντιανθρωπιστική και παράλληλα υπονομεύει ξεκάθαρα το μέλλον της Ευρωπαϊκής ηπείρου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Adepoju, A. (2017). Nigeria: Leaving Africa's Giant. In: G. Carbone, (ed.) *Out of Africa: Why People Migrate?* Milan: Letiziani Publishing, pp. 119-140.
- Anderson, B. and Phizacklea, A. (1997). *Migrant Domestic Workers: A European Perspective*, Leicester: Leicester University/EU.
- Agamben, G. (2000). *Means Without End: Notes on Politics*. Minneapolis: Minnesota University Press.
- Agamben, G. (2005). *Homo Sacer: Κυρίαρχη Εξουσία και Γυμνή Ζωή*. Αθήνα: Scripta.
- Agamben, G. (2007). Κατάσταση Εξαιρέσης: Όταν η «Έκτακτη Ανάγκη» Μετατρέπει την Εξαιρέση σε Κανόνα. Αθήνα: Πατάκης.
- AlfaVita (2017). Σκλαβοπάζαρο στους Ελαιώνες της Λέσβου. Ανακτήθηκε από: <http://www.alfavita.gr/arhron/koinonia/sklavopazaro-stoys-elaiones-tis-lesvoy>
- Al Jazeera (2017). *Concern over spate of deaths in Greek refugee camps. at least three people die in a week in the overcrowded Moria refugee camp on Greece's Lesbos island*. Al Jazeera, January 30. Προσβάσιμο στο: www.aljazeera.com/news/2017/01/concern-spate-deaths-greek-refugee-camps-170130180746859.html
- Arendt, H. (1978). We refugees. In: H. Arendt (ed.) *The Jew as Pariah: Jewish Identity and Politics in the Modern Age*. New York: Grove Press, pp. 55-67.
- Auyero, J. (2001). *Poor People's Politics*. Durham, NC: Duke University Press.
- Auyero, J. (2011). Patients of the state: an ethnographic account of poor people's waiting. *Latin America Research Review*, 46 (1), pp. 5-29.
- Attewell, P. (1990). What is skill? *Work and Occupations*. 17 (4), pp. 422-448.

- Aziz, H., Chen, J., Gaspers, S. and Sun, Z. (2018). "Stability and Pareto optimality in refugee allocation matchings". In: M. Dastani, G. Sukthankar, E. André and S. Koenig (Eds), *Proceeding of the 17th International Conference on Autonomous Agents and Multiagent Systems (AAMAS 2018)*, Stockholm, July 10-15.
- Baban, F., Ilcan, S. and Rygiel, K. (2016). Syrian refugees in Turkey: pathways to precarity, differential inclusion, and negotiated citizenship rights, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 43 (1), pp. 41-57.
- Balkan, B., Tok, E., Torun, H. and Tumen, S. (2018). *Immigration, Housing Rents, and Residential Segregation: Evidence from Syrian Refugees in Turkey*. IZA Discussion Paper No. 11611. Bonn: IZA Institute of Labour Economics.
- Bansak, K., Ferwerda, J., Hainmueller, J., Dillon, A., Hangartner, D., Lawrence, D. and Weinstein, J. (2018). Improving refugee integration through data-driven algorithmic assignment. *Science*, 359, 6373, pp. 325-329.
- Becker, H. S. (2003). The politics of presentation: Goffman and total institutions. *Symbolic Interactionism*, 26(4), pp. 659-669.
- Bernstein, H. and DuBois, N. (2018). *Bringing Evidence to the Refugee Integration Debate*. Philadelphia: Urban Institute.
- Beynon H. and Blackburn, R.M. (1972). *Perceptions of Work: Variations within a Factory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Biehl, K.S. (2015). Governing through uncertainty. Experiences of being a refugee in Turkey as a country for temporary asylum. *Social Analysis* 5 (1), pp. 57-75.
- Bourdieu, P. (1998). *Practical Reason*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Bourdieu, P. (2000). *Pascalian Meditations*. Stanford, CA: Stanford University Press.

- Bowles, S. and Gintis, H. (2002). Behavioural science: Homo reciprocans. *Nature*, 415, pp. 125-128.
- Boyd, M. (1989). Family and Personal Networks in International Migration: Recent Developments and New Agendas. *International Migration Review*, 23, pp. 638-670.
- Bridger, S. and Pine, F. (1998). *Surviving Post-Socialism: Local Strategies and Regional Responses in Eastern Europe and the former Soviet Union*. London: Routledge.
- Callaghan, T. (1983). *Tramp's Chronicle*. London: Oriel Press.
- Canter, D. (1990). *Ψυχολογία και Αρχιτεκτονική*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Carbone, G. (2017). *Out of Africa: Why People Migrate?* Milan: Letizioni Publishing.
- Castles, S. and Miller, M. (1993). *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. London: Macmillan.
- Chatzea, E.C., Sifaki-Pistola, D., Vlachaki, S.A., Melidoniotis, E. and Pistola, G. (2017). PTSD, burnout and well-being among rescue workers: Seeking to understand the impact of the European refugee crisis on rescuers. *Psychiatry Research*, 262, pp. 446-451.
- Chtouris S. and Miller, D.S. (2017). Refugee flows and volunteers in the current humanitarian crisis in Greece. *Journal of Applied Security Research* 12(1), pp. 61-77.
- Collett, E. (2016). *The Paradox of the EU-Turkey Refugee Deal*. Washington, DC: Migration Policy Institute.
- Daniel, W.W. (1973). Understanding employee behaviour in its context: Illustrations from productivity bargaining. In: J. Child (ed.) *Man and Organization*. London: Allen & Unwin, pp. 39-62.
- Darrow, J. (2015). Getting refugees to work: A street-level perspective of refugee resettlement policy. *Refugee Survey Quarterly*, 34 (2), pp. 78-106.

- Δεδουσόπουλος, Α. (2000). *Θεωρίες Ανεργίας*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Δεδουσόπουλος, Α. (2001). *Η Προσφορά Εργασίας. Θεωρίες, Πολιτικές και Ερευνητικές Αναζητήσεις. Τόμος Α'*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Δεδουσόπουλος, Α. (2007). *Ενεργητικές Πολιτικές Απασχόλησης. Θεωρίες και Αξιολόγηση*. Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο Πολιτικών και Κοινωνικών Επιστημών.
- Desiderio, M.V. (2016). *Integrating Refugees into Host Country Labor Markets: Challenges and Policy Options*. Washington, DC: Migration Policy Institute.
- Δημουλάς, Κ. και Μιχαλοπούλου, Κ. (2008). *Ενεργητικές Πολιτικές Απασχόλησης*. Αθήνα: Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ-ΑΔΕ-ΔΥ.
- Donlevy, V. (2016). *Study on Obstacles to Recognition of Skills and Qualifications*. Brussels: European Commission.
- Dorigo G. and Tobler, W. (1983). Push-pull migration laws. *Annals of the Association of American Geographers*, 73(1), pp. 1-17.
- Echavez, C., Babajanian, B., Hagen-Zanker, J., Akter, S. and Bagaporo, J.L. (2014). *How Do Labour Programmes Contribute to Social Inclusion in Afghanistan? Evidence from BRAC's Life Skills Education and Livelihoods Trainings for Young Women*. London: ODI.
- Eleftherakos, C., Boogaard, W., Barry, D., Severy, N., Kotsioni, I., and Roland-Gosselin, L. (2018). "I prefer dying fast than dying slowly", how institutional abuse worsens the mental health of stranded Syrian, Afghan and Congolese migrants on Lesbos island following the implementation of EU-Turkey deal. *Conflict and Health*, 12, pp. 38-51.
- Farhat, J., Blanchet, B.K., Bjertrup, P.J., Veizis, A., Perrin, C., Coulborn, R.M., Mayaud, P. and Cohuet, S. (2018). Syrian refugees in Greece: experience with violence, mental health status, and access to information during the journey and while in Greece. *BMC Medicine*, 16, pp. 40-56.

- Fink, M. (2017). *Frontex and Human Rights: Responsibility in 'Multi-Actor Situations' Under the ECHR and EU Public Liability Law*. PhD Dissertation. Leiden University.
- Getmansky, A., Sinmazdemir, T. and Zeitzoff, T. (2018). Refugees, xenophobia, and domestic conflict: Evidence from a survey experiment in Turkey. *Journal of Peace Research*, 55(4), pp. 491-507.
- Genc, D., and Öner, A.S. (2015). Vulnerability leading to mobility: Syrians' exodus from Turkey. *Migration Letters*, 12(3), pp. 251-262.
- Γέρος, Π. (2008). Επανεξετάζοντας τις έννοιες του «Ισλάμ» και της «Ευρώπης»: Θεωρητικά και μεθοδολογικά ζητήματα. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 127 Γ', σσ. 45-72.
- Gkliati, M. (2017). The EU-Turkey Deal and the Safe Third Country Concept Before the Greek Asylum Appeals Committees, *Movements*, 3(2), pp. 213-224.
- Goffman, E. (1961). *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. Chicago: Anchor Books.
- Goldthorpe, J., Lockwood, H.D., Bechhofer, F. and Platt, J. (1968). *The Affluent Worker: Industrial Attitudes and Behaviour*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Grigg, D. (1994). E. G. Ravenstein and the Laws of Migration. In: M. Drake (ed.) *Time, Family and Community: Perspectives on Family and Community*. Open University Press: Milton Keynes.
- Hakan, A. (2017). Sexual and gender-based violence against refugees in Turkey. In: *SynPoliteia International Conference Vulnerable Social Groups: Affiliations and Prospects*. Athens, March 31.
- Hage, G. (2009). *Waiting*. Carlton South: Melbourne University Press.
- Hassan, G., Ventevogel, P., Jefee-Bahloul, H., Barkil-Oteo, A. and Kirmayer, L.J. (2016). Mental health and psychosocial

- wellbeing of Syrians affected by armed conflict. *Epidemiology and Psychiatric Sciences*, 25, pp. 129-41.
- Hebebrand, J., Anagnostopoulos, D., Eliez, S., Linse, H., Pejovic-Milovancevic, V. and Klasen, H. (2016). A first assessment of the needs of young refugees arriving in Europe: what mental health professionals need to know. *European Child and Adolescent Psychiatry*, 25(1), pp. 1-6.
- Heck, G. and Hess, S. (2017). Tracing the Effects of the EU-Turkey Deal: The Momentum of the Multi-layered Turkish Border Regime. *Movements*, 3(2), pp. 35-58.
- Hémono R., Relyea B., Scott J., Khaddaj S., Douka A. and Wringe, A. (2018). "The needs have clearly evolved as time has gone on.": A qualitative study to explore stakeholders' perspectives on the health needs of Syrian refugees in Greece following the 2016 European Union-Turkey agreement. *Conflict and Health*, 12, pp. 24-38.
- Hirt, N. (2017). Fleeing Repression: Inside Erithrea. In: G. Carbone (ed) *Out of Africa: Why People Migrate?* Milan: Letizioni Publishing, pp. 95-118.
- İçduygu, A. and Diker, E. (2017). Labor market integration of Syrian refugees in Turkey: From refugees to settlers. *The Journal of Migration Studies*, 3(1), pp. 12-35.
- IOM (2019). *The Implementation of Assisted Voluntary Returns Including Reintegration Measures*. Newsletter, February 2019. Athens: IOM.
- Jarahzadeh, K. (2013). Identity at the fringes of citizenship: experiences of Afghan refugees in Turkey. *Berkeley Undergraduate Journal* 23(3), pp. 147-152.
- Jauhiainen, J. (2017). *Asylum seekers in Lesbos, Greece, 2016-2017*. Turku: University of Turku Press.
- Κασιμάτη, Κ. (2003). Γυναικεία Μετανάστευση από Αλβανία και Πολωνία - Απασχολήσεις και Διαφορετικότητες. Στο: Κ. Κασιμάτη (επιμ.) *Πολιτικές Μετανάστευσης και Στρατηγικές*

- Ένταξης: *Η περίπτωση των Αλβανών και Πολωνών Μεταναστών*. Αθήνα: Gutenberg, σ.σ. 157-195.
- Khosravi, S. (2014). Waiting. In: B. Anderson and M. Keith (eds) *Migration: A COMPAS Anthology*. Oxford: COMPAS, pp. 74-75.
- Kingsley, P. (2018). 'Better to Drown': A Greek Refugee Camp's Epidemic of Misery. *New York Times*, October 2nd.
- Kirisci, K. (2016). Turkey's Role in the Syrian Refugee Crisis. *Georgetown Journal of International Affairs*, 17(2), pp. 80-85.
- Knappert, L., Kornau, A. and Fingegul, M. (2018). Refugees' exclusion at work and the intersection with gender: Insights from the Turkish-Syrian border. *Journal of Vocational Behaviour*, 105, pp. 62-82.
- Komarovsky, M. (1940). *The Unemployed Man and His Family. The Effect of Unemployment upon the Status of the Man in Fifty-Nine Families*. New York: Dryden Press.
- Kourachanis, N. (2018). Asylum seekers, hotspot approach and anti-social policy responses in Greece (2015-2017). *Journal of International Migration and Integration*, 20, 1-15.
- Lasch, C. (1979). *The Culture of Narcissism: American Life in an Age of Diminishing Expectations*. New York: W. W. Norton.
- Lauren, G. (2017). *Lowering the Refugee Death Toll: An Extent to Which the EU Failed in the EU Turkey Joint Action Plan*. PhD Dissertation. University of North Carolina.
- Lazarescu, D. (2015). *Σταδιοδρομία στην Υψηλότητα: Η Περίπτωση των Ρουμάνων Μεταναστών Οικιακών Εργατριών στην Ελλάδα*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Licona, A.C. and Luibheid, E. (2018). The regime of destruction: Separating families and caging children. *Feminist Formations*, 30, pp. 45-62.
- Lodigiani, R. and Sarli, A. (2017). Migrants' competence recognition systems: controversial links between social inclusion aims and unexpected discrimination effects. *European Jour-*

- nal for Research on the Education and Learning of Adults*, 8(1), pp. 127-144.
- Macmasters, N. and Lewis, T. (2005). Orientalism: From Unveiling to Hyperveiling. In: H. Moghissi (ed.) *Women and Islam: Critical Concepts in Sociology*. London: Routledge, pp. 147-162.
- Mandel, E. (1972). *Late Capitalism*. London: Verso.
- Mandic, D. (2017). Trafficking and Syrian refugee smuggling: evidence from the Balkan route. *Social Inclusion*, 5(2), pp. 28-38.
- Martin, I., Arcarons, A., Aumüller, J. Bevelander, P., Emilsson, H., Kalantaryan, S., MacIver, A., Mara, I., Scalettari, G., Venturini, A., Vidovic, H., Welle, I., Windisch, M., Wolffberg, R. and Zorlu, A. (2016). *From Refugees to Workers: Mapping Labour-Market Integration Support Measures for Asylum Seekers and Refugees in EU Member States. Volume II – Literature Review and Country Case Studies*. Florence: EUI.
- Mena, N. (2017). *The Influence of FRONTEX on Irregular Migration: A Brief Study on the Efficiency of FRONTEX and its Role as a Deterrent at the European Union's Eastern Mediterranean External Border*. PhD Dissertation. Webster University.
- McHugh, M. (2018). *In the Age of Trump: Populist Backlash and Progressive Resistance Create Divergent State Immigrant Integration Contexts*. Washington, DC: Migration Policy Institute.
- Mungianu, R. (2017). *Frontex and Non-Refoulement. The International Responsibility of the EU*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Myrdal, G. (1944). *An American Dilemma: The Negro Problem and Modern Democracy*. New York: Harper Brothers publishers.
- Nozick, R. (1974). *Anarchy, State and Utopia*. New York: Basic Books.
- Ξυπουλτάς, Ν. (2013). *Εσωτερική Οικιακή Εργασία: Η Συμβολή της Οικογένειας και των Σχέσεων αλληλεγγύης στην Αναπαραγωγή της Εργασίας*. Αθήνα: Παπαζήσης.

- Ortner, S. (2006). *Anthropology and Social Theory*. Durham, NC: Duke University Press.
- Παπαταξιάρχης, Ε. (2015). *Περιπέτειες της Ετερότητας*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Παπαταξιάρχης, Ε. (2017). Προσφυγικό: Μια γνωστική πρόκληση. *Σύγχρονα Θέματα*, (138-139), pp. 17-21.
- Parker, S. (2015). Hidden crisis: violence against Syrian female refugees. *The Lancet*, 385(9985), pp. 2341-2342.
- Peck, J. (2000). *Work-Place: The Social Regulation of Labour Markets*. London: Guilford Press.
- Perry, N. (1974). The two cultures and the total institution. *British Journal of Sociology*, 25(3), pp. 345-355.
- Petersen, W. (1958) A general typology of migration. *American Sociological Review*, 23(3), pp. 256-266.
- Poole, D.N., Hedt-Gauthier B., Liao S., Raymond N.A. and Bärnighausen, T. (2018). Major depressive disorder prevalence and risk factors among Syrian asylum seekers in Greece. *BMC Public Health*, 18, pp. 908-929.
- Portes, A. and Rumbaut, R.G. (1996). *Immigrant America: A Portrait*. California: University of California Press.
- Ravenstein, E.G. (1885). The Laws of Migration. *Journal of the Statistical Society of London*, 48(2), pp. 167-235.
- Rosenberg, A. (2016). *Philosophy of Social Sciences*. New York: Westview Press.
- Schwartz, B. (1974). Waiting, Exchange, and Power: The Distribution of Time in Social Systems. *American Journal of Sociology*, 79, pp. 841-870.
- Σακελλαρόπουλος, Θ. (2011). *Ζητήματα Κοινωνικής Πολιτικής*. Αθήνα: Διόνικος.
- Sakellis, I. and Spyropoulou, N. (2007). Employing immigrant women from Albania and Ukraine in domestic services in Greece. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 124 C, pp. 71-93.

- Seers, D. (1969). *The Meaning of Development*. Sussex: Institute for Development Studies.
- Sennett, R. (1998). *The Corrosion of Character: The Personal Consequences of Work in the New Capitalism*. New York: WW Norton.
- Shatz, J.H. (2014). *An assessment of the present and future labor market in the Kurdistan region- Iraq*. Kurdistan Regional Government: Erbil.
- Σπυροπούλου, Γ. και Χριστόπουλος, Δ. (2016). *Προσφυγικό: Θα τα Καταφέρουμε; Ένας Απολογισμός Διαχείρισης και Προτάσεις Διεξόδου*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Sumption, M. (2013). *Tackling Brain Waste: Strategies to Improve the Recognition of Immigrants' Foreign Qualifications*. Washington D.C.: MPI.
- Tanelian T. and Jaycox, L.H. (2008). *Invisible Wounds of War: Psychological and Cognitive Injuries, Their Consequences, and Services to Assist Recovery*. Santa Monica: RAND Publications.
- Tumen, S. (2016). The economic impact of Syrian refugees on host countries: quasi-experimental evidence from Turkey. *American Economic Review*, 106(5), pp. 456-60.
- UNHCR (2017). *Europe: Dead and Missing at Sea*. Geneva: United Nations.
- UNHCR (2018). *Γυναίκες και παιδιά πρόσφυγες διατρέχουν υψηλό κίνδυνο σεξουαλικής βίας εν μέσω εντάσεων & υπερπληθισμού στις δομές υποδοχής στα νησιά*. Ανακτήθηκε από <http://www.unhcr.org/gr/5701-%CE%B3%CF%85%CE%BD%CE%B1%CE%AF%CE%BA%CE%B5%CF%82-%CF%80%CE%B1%CE%B9%CE%B4%CE%B9%CE%AC-%CF%80%CF%81%CF%8C%CF%83%CF%86%CF%85%CE%B3%CE%B5%CF%82-%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CF%84%CF%81%CE%AD%CF%87%CE%BF%CF%85.html>

- Van Meter, K. (1990). Methodological and Design Issues: Techniques for Assessing the Representatives of Snowball Samples. *NIDA Research Monograph*. 31-43.
- Vigil, S. (2017). Climate Change and Migration: Insights from the Sahel. In: G. Carbone (ed) *Out of Africa: Why People Migrate?* Milan: Letizioni Publishing, pp. 51-72.
- Wallerstein, I. (1987). *Ιστορικός Καπιταλισμός*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Waters, M. (1995). *Globalization*. London: Routledge.
- Watson, T. (2003). *Sociology, Work and Industry*. London: Routledge.
- Williams, K. and Mountz, A. (2018). Between enforcement and precarity: externalization and migrant deaths at sea. *International Migration*, 56(5) (υπό δημοσίευση).
- Wirth, L. (1928). *The Ghetto*. Chicago: University of Chicago Press.
- Witte, G. (2018). Conditions are horrific at Greece's 'island prisons' for refugees. Is that the point?. *Washington Post*, January 15.
- Xypolytas, N. (2017a). The country of origin as a preparation stage: towards a holistic approach to migrant exclusion. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 37(13/14), pp. 729-742.
- Xypolytas, N. (2017b). Preparation, allocation, habituation: a holistic approach to migrant exclusion. *Social Cohesion and Development*, 12(1), pp. 57-71.
- Xypolytas, N. (2018). The refugee crisis as a preparation stage for future exclusion: The effects of the country of origin turmoil and refugee management on work orientations. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 38(7-8), pp. 637-650.
- Yildiz, A. (2017). *Perceptions of 'Smuggling Business' and Decision-Making Processes of Migrants*. Ankara: IOM Publications.

- Yıldız, A. and Uzgören, E. (2016). Limits to temporary protection: non-camp Syrian refugees in İzmir, Turkey, *Southeast European and Black Sea Studies*, 16(2), pp. 195-211.
- Υπηρεσία Ασύλου (2017). Δελτίο Τύπου 13 Δεκεμβρίου 2017. Ανακτήθηκε από <http://asylo.gov.gr/wp-content/uploads/2017/12/%CE%94%CE%95%CE%9B%CE%A4%CE%99%CE%9F-%CE%A4%CE%A5%CE%A0%CE%9F%CE%A5-13122017.pdf>
- Ψημμένος, Ι. (2013). *Εργασία και Κοινωνικές Ανισότητες: Προσωπικές Υπηρεσίες και Υπηρετικό Δυναμικό*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Ψημμένος, Ι. και Σκαμνάκης, Χ. (2008). *Οικιακή Εργασία των Μεταναστριών και Κοινωνική Προστασία: Η Περίπτωση των Γυναικών από την Αλβανία και την Ουκρανία*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Zendedel, R., Schouten, B., van Weert, J. and van den Putte, B. (2018). Informal interpreting in general practice: The migrant patient's voice. *Ethnicity and Health*, 23, pp. 158-173.
- Zhurzhenko, T. (2001). Free market ideology and new women's identities in post-socialist Ukraine. *European Journal of Women's Studies*, 8(1), pp. 29-49.

